

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN
RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

RECEP KÖKLÜ

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN
RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

RECEP KÖKLÜ

Danışman : PROF. DR. AHMET YÜCEL

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi RECEP KÖKLÜ'nün CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 27.05.2014 tarih ve 2014/19-34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 3 7 2014

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. AHMET YÜCEL
2. Jüri Üyesi	Doç. Dr. MEHMET ÖZŞENEL
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ COŞKUN

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soy İsim	: Recep KÖKLÜ
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Program	: Hadis
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
Tezin Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – 2014
Anahtar Kelimeler	: Hadis, Cemaat, Ümmet, Fırka, Rivayet

ÖZET

CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslâm Dini inananlarının her anlamda birlik ve beraberlik içinde olmalarına büyük bir önem vermiştir. Resûl-i Ekrem de konumuzu oluşturan cemaate sarılma ile ilgili hadislerinde ümmetine hem itikadî hem de siyasî anlamda İslâm cemaatinin izlediği yolu tavsiye etmekte ve ayrılıktan sakındırmaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in vefatının ardından müslümanlar birçok sebepten dolayı itikadî-siyasî fırkalara bölünmüşlerdir.

Bu çalışmamızda *Kütüb-i Tis'a* diye bilinen hadis kaynaklarındaki Hz. Peygamber'e ait cemaate sarılmayı emreden ve ayrılığı yasaklayan rivayetler incelenmiştir. Tezimiz İslâm Peygamberi'nin lisanından önemli dünyevî ve uhrevî uyarılara konu olan cemaate sarılma olgusunun anlaşılmasına bir katkı sunmaktadır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Recep KÖKLÜ
Department : Basic Islamic Sciences
Programme : Hadith
Supervisor : Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
Type and Date of Thesis : MA – 2014
Keywords : Hadith, Community, Muslim community, Sect,
Narration

ABSTRACT

EVALUATION OF NARRATIONS IS ORDERING TO TAKE A STAND THE COMMUNITY

Islam has given a great importance in every sense to be in unity and solidarity of its believers. Hz. Muhammed recommends to his ummah the path of Islamic community in terms of both in political and creed and to avoid separation, depending on the subject in hadiths with the concept of embracing the Islamic community. However, after the death of The Prophet, Muslims are divided into sects and political creed for many reasons.

In this study depending on the hadith sources known as Kutub-i Tis'a hadith prohibiting separation and embracing the community are investigated. Our thesis is contributing to the understanding of the phenomenon of the embracing the Prophet's community which subjects to worldly and otherworldly alert.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1
I. AMAÇ VE METOD	2
II. KAYNAKLAR	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. KAVRAMLAR	7
A. Cemaat	7
B. Tefrika	8
II. CEMAAT KAVRAMININ DELÂLETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR	12
A. Sahâbe-i Kirâm Olduğu Görüşü	12
B. İlim Ehli ve Müçtehid Âlimler Olduğu Görüşü	14
C. Sevâd-ı A'zam Olduğu Görüşü	16
D. Devlet Başkanına Bîat Hususunda Fikir Birliği İçindeki Müslümanlar Olduğu Görüşü	19
E. Hakka İttibâ Etmek Olduğu Görüşü	21
F. Ehlü'l-Hal ve'l-Akd Olduğu Görüşü	23
G. Herhangi Bir Amaçla Biraraya Gelen İnsanlar	24
III. CEMAATE SARILMANIN ÖNEMİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. CEMATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN RİVAYETLER	32
Birinci Hadis	32
İkinci Hadis	35
Üçüncü Hadis	39

Dördüncü Hadis	41
Beşinci Hadis	46
Altıncı Hadis	50
Yedinci Hadis	53
Sekizinci Hadis	57
Dokuzuncu Hadis	60
Onuncu Hadis	64
Onbirinci Hadis	67
Onikinci Hadis	71
Onüçüncü Hadis	75
Ondördüncü Hadis	77
Onbeşinci Hadis	81
II. CEMAATTEN AYRILMAYI YASAKLAYAN RİVAYETLER	85
Birinci Hadis	85
İkinci Hadis	87
Üçüncü Hadis	90
Dördüncü Hadis	93
Beşinci Hadis	96
Altıncı Hadis	102
Yedinci Hadis	104
Sekizinci Hadis	107
Dokuzuncu Hadis	109
Onuncu Hadis	111
III. CEMAATE SARILMAYI EMREDEN VE AYRILMAYI YASAKLAYAN RİVAYETLER	114
Birinci Hadis	114
İkinci Hadis	117
Üçüncü Hadis	118
Dördüncü Hadis	121
IV. DEĞERLENDİRME	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN RİVAYETLERİN İSLÂM DÜŞÜNCESİNE YANSIMALARI

I. İSLÂM DÜŞÜNCE EKOLLERİNİN GÖRÜŞLERİ	129
--	-----

A. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat	129
B. Mu'tezile	135
C. Şîa	136
II. CEMAATE MUHALEFET ETMENİN HÜKMÜ	138
A. İrtidâd	138
B. Dalâlet (Bid'at)	142
C. Devlet Başkanına İsyan	146
III. DEĞERLENDİRME	150
SONUÇ	153
BİBLİYOGRAFYA	156

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale veya madde
b.	bin, ibn (oğlu)
bkz.	bakınız
bint.	bint (kızı)
c.	cilt
DİA.	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
h.	hicrî
H.z.	Hazreti
krş.	karşılaştırmınız
nşr.	neşreden
ö.	ölüm yılı
s.	sayfa
sy.	sayı
ts.	tarihsiz
y.y.	yayın yeri yok

GİRİŞ

I. AMAÇ VE METOD

İslâm dininin özünü tevhid inancı oluşturur. Şüphesiz hakiki anlamda bir tevhid ise hem iman birliğiyle hem de yaşayış ve ideal birliğiyle sağlanabilir. Nitekim Hz. Peygamber, saâdet asrının Mekke döneminde ümmetinin iman ve gönül birliğine ulaşmalarını sağlamak amacıyla onüç yıla yakın bir zaman süresince tebliğde bulunmuş, hicretten sonra Medîne’de ise on yıl zarfında İslâm’ın hukukî-sosyal düzeninin tesis edilmesine ve birlik-beraberlik temelinde ilk İslâm cemiyetinin ve medeniyetinin inşasına çalışmıştır.

Resûl-i Ekrem âhirete irtihâl ettiğinde arkasında her anlamda birlik ve dayanışma ruhunu yaşayan bir cemiyet bırakmıştır. Hz. Peygamber, ashâbına ve ümmetine de kendisinden sonra Kur’ânı-Kerîm’e ve sünnet-i seniyyeye sarılmak suretiyle bu birlik ve beraberliği muhafaza etmelerini, İslâm cemaatini diri tutmalarını tavsiye etmiştir. Zira Elmalılı’nın da dediği gibi cemaat, Allâh’ın ipine yani Kur’ân’a ve sünnete sarılmanın sonunda meydana gelen bir neticedir. Nitekim bu iki ortak değer, İslâm tarihi boyunca onlara sarılan müslümanları birarada tutan, dağılıp bölünmelerini engelleyen bir harç olmuştur.

Bu doğrultuda gerek Kur’ân, gerekse sünnet, müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmalarına büyük önem vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber, hadis kaynaklarında kaydedilen birçok hadis-i şerifinde “cemaatten ayrılmamayı” emretmekte ve kurtuluşa erecek olanların “cemaat” olduğunu haber vermektedir. Kuşkusuz ki Hz. Peygamber’in lisânından çok önemli uyarı ve ikazlara konu olan “cemaate sarılma” olgusunun araştırılması büyük ehemmiyet arz etmektedir. İşte bu çalışmada konunun müstakil bir tezde ele alınması ve detaylı bir şekilde araştırılması amacı güdülmüştür.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Araştırma boyunca temel olarak dökümantasyon metoduyla belge analizi ve fişleme tekniği kullanılmıştır.

Birinci bölümde tezin konusuyla doğrudan ilişkili gördüğümüz cemaat ve tefrika kavramları üzerinde durulmuştur. Bu iki kavram sözlük anlamları ve içerikleri açısından incelenmiş, ayrıca cemaat kelimesinin İslâmî literatürde delâlet ettiği manalar ve cemaate sarılmanın önemi konusu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde *Kütüb-i Tis’a* çerçevesinde bir tarama yapılmış ve toplamda 29 merfû nitelikli rivayet değerlendirilmiştir. Çalışmamıza esas alarak araştırma konusu

edindiğimiz hadisler içerik bütünlüğü sağlamak amacıyla üçlü bir tasnife tabi tutulmuş, bu doğrultuda ilk aşamada sadece cemaatten yana olmayı emreden rivayetler, ikinci olarak cemaatten ayrılmayı yasaklayan rivayetler, son olarak da hem cemaate sarılmayı hem de ayrılıktan uzak durmayı tavsiye eden rivayetler sıralanmıştır.

Hadislerin Arapça metinleri, metin-tercüme karşılaştırmasına olanak vermesi açısından senedleriyle birlikte zikredilmiştir. Hadis metinleri tercüme edilirken metne bağlı kalınmaya özen gösterilmiş fakat anlaşılabilirlik ve yerindelik amacıyla Türkçe'nin ifade özellikleri de dikkate alınmıştır. Ayrıca tercümede çoğu zaman hadisin sahâbî ravisi verilmiş, uzun uzadıya sened tercümesi yapılmamıştır.

Hadislerin Türkçelerinde Hz. Peygamber'e ait olan kısımlar, kalın italik harflerle, geri kalan kısımlar normal harflerle yazılmıştır.

Senedlerde yer alan ravi zinciri, her tercümeden sonra dizilmiş, senedde sadece ismi zikredilen ravilerin karıştırılmaması için bütün raviler numaralandırılmıştır. Sened analizi esnasında bilgilerin tekrarından kaçınmak için gerekli yerlerde mükerrer ravilerin numaralarına atıf yapılmıştır. Gerektiği takdirde ravinin tanınması için künyesi veya nisbesi parantez içinde verilmiştir.

Sened tenkidi aşamasında ravilerin tamamı en meşhur oldukları isimleriyle ve biliniyorsa vefat tarihleriyle tespit edildikten sonra cerh-ta'dîl imamlarının sözkonusu raviler hakkında belirttiği bütün görüşler elden geldiği ölçüde verilmiştir. Bu noktada ilk olarak ravi hakkındaki ta'dîl ve tevsik bildiren görüşler sonrasında da varsa cerh ve tenkid bildiren görüşler kaydedilmiştir. *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin kendisinden rivayette bulunduğu ravilere özellikle işaret edilmiştir. Daha sonra ravi hakkındaki cerh-ta'dîl hükmü, münekkidlerin genel kanaatleri doğrultusunda ve ihtilaflı durumlarda ise hadis usûlü kaidelerine dayandırılarak bir sonuca bağlanmıştır.

Sahâbî ravilerin tanıtılmasında özet bir üslûp benimsenerek biyografilerindeki önemli noktalara değinilmiş ve *Kütüb-i Sitte* 'de rivayeti bulunanlara işaret edilmiştir.

Sened tenkidinin ardından her hadis için ricali hakkındaki bilgilere ve isnadındaki ittisâl ve tedlis durumuna göre bir kanaate varılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* 'inden aldığımız hadislerde mezkur eserin muhakkiki Şuayb el-Arnâvûd'un hadis hakkındaki değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

Dipnotlarda kronolojik bir sıra takip edilmiş ve hadislerin geçtiği rivayet dönemi kaynaklarından ulaşabildiklerimize yer verilmiştir. Bu sebeple birden fazla kaynaktan geçen hadisler için tercümeden sonra parantez içerisinde hadisin metninin alındığı kaynak zikredilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise cemaatten yana tavır almayı emreden rivayetlerin başlıca İslâm Düşünce Ekolleri tarafından algılanış biçimleri ele alınmış ve cemaatten ayrılmanın hükmü irdelenmiştir.

II. KAYNAKLAR

Araştırmamızda kullandığımız bütün eserleri burada zikretmek mümkün değildir. Fakat incelememiz esnasında sık başvurduğumuz temel kaynakları zikretmek gerekirse şöyle sıralayabiliriz:

- Tezimizin kaynaklarının başında evvelâ konu edindiğimiz rivayetlerin yer aldığı hadis eserleri gelmektedir. Bunlar da kronolojik sıraya göre Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'leri, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen* 'leridir. Bunların yanında özellikle tahrir esnasında rivayet dönemi kaynaklarından da faydalandık.

- Kavramların incelenmesinde Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*, Ebû Bekr er-Râzî'nin *Muhtârü's-Sihâh*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-arab*, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît* ve Zebîdî'nin *Tâcu'l-arûs* adlı eserleri başlıca kaynaklarımız olmuştur.

- Tezimiz bir hadis değerlendirmesi olduğundan tabîî olarak sened kritiğinde rical kitaplarından bolca yararlanılmıştır. Bunlar arasında İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 'sı, Yahyâ b. Maîn'in *Târîh* 'i, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* 'i, İclî'nin *Marifetü's-sikât* 'ı, Ukaylî'nin *ed-Duafâu'l-kebîr* 'i, İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl* 'i, İbn Hıbbân'ın *es-Sikât* 'ı, İbn Adî'nin *el-Kâmil* 'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* 'ı, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* 'i, Zehebî'nin *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, *el-Kâşif* ve *Mîzânü'l-i'tidâl* 'i, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *Takrîbü't-Tehzîb* 'i en sık yararlandığımız rical eserleriydi.

- Konunun ve hadislerin muhteva değerlendirmesi sırasında başta Şâtıbî'nin *el-İ'tisâm* 'ı olmak üzere İbn Battâl'ın *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* 'si, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî* 'si, Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî* 'si, Nevevî'nin *Şerhu Sahîhi Müslim* 'i, Azîmâbâdî'nin *Avnu'l-ma'bûd* 'u, Mübârekfûrî'nin *Tuhfetü'l-ahvezî* 'si, Emîr es-San'ânî'nin *Sübülü's-selâm* 'ı, Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr* 'ı kullanılmıştır.

- İslâm Düşünce Ekollerinin görüşleri ele alınırken başlıca Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal*, İbn Hazm'ın *el-Fasl* ve *el-İhkâm*, Pezdevî'nin *Usûlü'd-Dîn*, İcî'nin *el-Mevâkıf*, Kâdî Abdulcebbar'ın *Fadlu'l-i'tizâl* ve Kuleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserlerine başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. KAVRAMLAR

A. Cemaat

Cemaat sözcüğü lügatta “dağınık şeylerin bir araya getirilmesini¹, bir kısmını diğer kısmına yaklaştırarak bir araya toplanmasını”² ifade eden arapça ‘cem’ (جمع) kökünden müştak olan bir kelimedir. Arap lisanında cemaat sözcüğü üç türlü manayı ifade etmek için kullanılır:

a. Teferruk ve furkat kelimelerinin karşıtı olan ‘içtima’ (إجتماع) anlamında kullanılır. Bu çerçevede “bir topluluk biraraya geldiği zaman (إذا اجتمعوا) ‘تجمع القوم’³ denilir.

b. Bir araya gelmiş insan topluluğu demek olan ‘cem’ (الجمع) kelimesi ile aynı anlamda kullanılır.⁴

c. ‘İcmâ’ (إجماع) kelimesinden alınmıştır. Çünkü “azmetmek, bir işi sağlam yapmak kastedildiği zaman (أجمع الأمر)⁵ ve bir konuda fikir birliği etmek manasında (أجمع) (المسلمون)⁶ tabirleri kullanılır.

Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki “cemaat” toplum, topluluk, birlik, hemfikirlik ve anlaşma gibi anlamları ihtiva etmektedir.⁷ Sosyal bir olgu olarak konumuzla ilgili hadislerdeki cemaat kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Cemaat, aynı görüş ve inanç etrafında bir araya gelen ve ortak bir kimlik duygusuna sahip insanların oluşturdukları topluluktur.⁸ Nitekim buna yakın bir düşünceye sahip Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal* adlı eserinde ‘cemaat’i şöyle açıklamaktadır:

“Dolayısıyla insan yaşamını sürdürebilmek ve ahirete hazırlanabilmek hususunda diğer cinsdaşları ile birlikte yaşamaya ihtiyaç duyar. Bu birlikteliğin toplumsal dayanışma ve direnç esasına dayalı olması gerekmektedir. Nitekim insan toplumsal

¹ İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, VIII, 53; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu ’l-muhît*, s. 235.

² ez-Zebîdî, *Tâcu ’l-arûs*, XX, 451.

³ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru ’s-Sihâh*, s. 97.

⁴ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 235.

⁵ Ebû Bekr er-Râzî, *a.g.e.*, s. 97; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VIII, 57.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 97.

⁷ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 96-97; Ebû Bekr er-Râzî, *a.g.e.*, s. 97.

⁸ Bkz. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 90; Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 56.

direnç ile sahip olduğu (maddi ve manevi) değerleri muhafaza ederken, sergilediği toplumsal dayanışmayla da ihtiyaç duyduğu şeyleri elde eder. İşte bu şekilde bir toplumsal birliktelik ‘millet’i oluşturur. ‘Minhâc’, ‘şeriat’ ve ‘sünnet’ gibi kavramlar bu birlikteliğe ulaşmayı sağlayan hususi bir metodu, ‘cemaat’ ise bu metod üzerinde varılan fikir birliğini ifade eder.”⁹ İslâm literatüründe de cemaat, müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik olarak tarif edilmiştir.¹⁰

Kur’an-ı Kerîm’de cemaat kelimesi geçmemekle birlikte ‘c-m-a’ kökünden türeyen birçok kelime zikredilmektedir. Fakat bu kelimelerin tümü lügavî anlamları çerçevesinde kullanılmakta ve konumuzla ilgili hadislerde geçen cemaat kavramını açıklayıcı ıstılâhî anlamlar içermemektedir. Bununla beraber çeşitli ayetlerde birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapılmış¹¹ ve bunun zıddı olan tefrika kelimesinin türevleri, dinin aslî yapısını ve ümmetin bütünlüğünü bozacak her türlü parçalanmanın yasaklanması bağlamında zikredilmiştir.¹²

B. Tefrika

İncelediğimiz hadislerde ‘furkat (فرقة)’, ‘mufârakat (مفارقة)’ ve ‘iftirâk (إفتراق)’ gibi türdeşleri zikredilen tefrika sözcüğü lügatta ayrılık, ayrılmak, dağılma, ayırma, parçalama, ayırt etme vb. anlamlara gelen Arapça ‘fark (فرق)’ kökünden müştak olan bir sözcüktür.¹³ Ayrıca ‘Tefrîk’ kelimesi ve türevleri aynı zamanda çokluk da ifade ettiğinden bu kelimenin aslındaki ayrılıktan ve parçalanmadan daha şiddetli bir bölünme ve ayrılığa delalet etmektedir.¹⁴

İbn Manzûr’a göre ‘teferruk’ ile ‘iftirâk’ sözcükleri eşanlamlı olmakla beraber bazen teferruk kelimesi cismanî ayrılıkta, iftirâk kelimesi ise fikri ayrılıkta kullanılır; “İki sözün arasını ayırdım” derken ‘إفترق’, “iki adamın arasını ayırdım” demek için de ‘تفرق’ tabirleri kullanılır. (البيعان بالخيار ما لم يتفرقا) “Satıcı ve müşteri birbirlerinden ayrılmadıkça

⁹ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 51.

¹⁰ Bkz. *DÎA*, VII, 288.

¹¹ el-Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/103; el-En’âm 6/153; el-Enbiyâ 21/92; el-Mü’minûn 23/52.

¹² Bkz. Âl-i İmrân 3/105; eş-Şûrâ 42/14; el-En’âm 6/159; er-Rûm 30/32.

¹³ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru’s-Sıhâh*, s. 440; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 991.

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 378.

alışverişi gerçekleştirmek veya vazgeçmek konusunda muhayyerdır” hadisi¹⁵ de ‘teferruk’ sözcüğünün bedensel ayrılıkta kullanıldığına örnek gösterilmiştir.¹⁶ Ayrıca ‘firâk’ ve ‘mufârakat’ sözcükleri de daha çok bedensel ayrılmalarda kullanılmaktadır.¹⁷ ‘Furkat’ sözcüğü ise ifteraka fiilinin masdarı veya mufârakat masdarının ismi olarak kullanılmaktadır.¹⁸ Bütün bu anlamları ile cemaat kavramının karşıtı olan tefrika, terim olarak ise belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder.

Tefrika kavramı bazen ‘ihtilâf’ sözcüğü ile eş anlamlı gibi kullanılsa da ihtilâf genelde ‘fikir ve görüş ayrılığına düşme’ anlamında kullanılmaktadır. (ولا تكونوا كالذين (تفرقوا واختلَفوا) “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.”¹⁹ âyetinin tefsirinde bazı müfessirlerin teferruk ve ihtilâf kelimelerinin anlamlarını aynı kabul ettiğini, tekrarın manayı kuvvetlendirmek için olduğunu zikreden Nizâmüddîn en-Nîsâbürrî, bazıları tarafından da bu iki kelimeye farklı anlam verildiğini; “nassları yanlış yorumlamaları sebebiyle bölünüp, her grubun kendi fırkasına destek vermesiyle de ihtilafa düştükleri” şeklinde tefsir edildiğini ifade etmektedir.²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de tefrika kelimesinin türevleri hem sözlük hem terim anlamında bir çok âyette geçmektedir. Kur’ân’da insanların tek bir topluluk (ümme) halinde iken inanç ayrılığına düştükleri²¹ ve parçalanıp bölünmenin dinî tebliğin ortadan kalkmasına yol açacağı ifade edilerek geçmiş ümmetlerden örnekler zikredilir.²² Tevhid inancı ve dinin asli ilkeleri hususunda ayrılığa düşülmemesi, siyasal birliğin ve barışın korunması istenir.²³ Hak dinden uzaklaşılması, müslümanların birliğinin parçalanması veya buna alet olunması şiddetle kınanır.²⁴ Başka bir âyette de toplumun fırkalara ayrılıp birbirine

¹⁵ Buhârî, “Büyü”, 44.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 300.

¹⁷ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 378.

¹⁸ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, s. 440; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 300.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/105

²⁰ Nizâmüddîn en-Nîsâbürrî, *Tefsîru garâibi’l-Ku’ân*, II, 229.

²¹ el-Bakara 2/213.

²² er-Rûm 30/32; Âl-i İmrân 3/105; el-En’âm 6/159.

²³ el-Enfâl 8/46.

²⁴ et-Tevbe 9/107-108.

düşürülmesi Allâh'ın gönderdiği azap çeşitleri arasında²⁵ sayılır.²⁶

Hadislerde hem inanç ve yaşam birliğinin hem de siyasal birliğin bozulması bağlamında tefrikadan sakındırılır. Naslarda dinle ilgili tefrikadan sonra en çok sakındırılan husus siyasî alandaki tefrikadır. Hadislerde ısrarla cemaate sarılmanın, siyasal birliği korumanın emredilmesi İslâm tarihinde sayısız örnekleri görülen ve müslümanları zayıflatacak, parçalayacak siyasî iktidar mücadeleleri ve iç savaşlardan uzaklaştırmayı hedeflemektedir. Ancak naslarda bölünüp fırkalara ayrılmanın kınanması, İslam tarihinde itikadî ve siyasî fırkaların ortaya çıkmasına ve dinden sapmalara engel olamamıştır.²⁷

İslâm'ın bu kabul ve telkinlerine rağmen müslümanlar Hz. Peygamber'in vefatını müteakip aralarında ihtilaf etmeye, dinî farklılaşmaya, fırka ve mezheplere ayrılmaya başlamışlardır. E. Ruhi Fığlalı'nın ifade ettiği gibi; *"İşte müslümanlar, daha sonraları sosyal ve siyasî şartların etkisiyle dinî anlayışlarını şekillendirmek üzere... âyetler arasında kendi görüşlerini teyid edecek noktalara ağırlık vererek ayrı ayrı fırkalara bölünmüşlerdir."*²⁸

İslâm mezhepleri tarihi incelendiğinde açık bir şekilde görülür ki, mezheplerin menşelerinde itikadî âmillerin yanında siyasî ve içtimaî sebepler de mutlaka mevcuttur. Dolayısıyla fırkaların teşekkülleri, ortaya çıktıkları cemiyetlerin yaşadıkları içtimaî şartlar, siyasî sürtüşmeler, eski din ve medeniyetlerden kalan unsurlar, gelenek ve göreneklerin tesiriyle olmuştur.²⁹ Hatta fırkalaşma ve çatışmaların çoğu dinî anlayışlardaki farklılıklardan ziyade siyasal çekişmelerden kaynaklanmıştır.³⁰

İslam dini insanları düşünmeye, hakkı ve hakikati aramaya sevk etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde insanlar düşünmeye davet edilmiş, onlara tefekkür ve

²⁵ el-En'âm 6/65.

²⁶ Bkz. Başoğlu, "Tefrika", *DİA*, XXXX, 279.

²⁷ Bkz. Başoğlu, *a.g.m.*, 280.

²⁸ Fığlalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 126.

²⁹ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 15; Krş. Hizmetli, "İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İçtimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, Ankara, 1983, s. 653.

³⁰ Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 8.

teakkül etmeleri konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur. Nitekim “*Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur’ân’ı indirdik.*”³¹, “*İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?*”³² gibi âyetler insanı düşünmeye davet ve sevk etmektedir. Bu bakımdan dinin temel prensiplerine aykırı olmamak kaydı ile İslâmiyet’in, tefekkürü teşvik ettiğini, bunda farklı anlayışlar ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.³³

İnsanın yaratılışı gereği bilgi ve anlayış farkı gibi sebeplerden kaynaklanan ihtilaflardan kaçınması mümkün değildir. Kur’ân’da “*Rabbini dileydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafta düşmeye devam edecekler.*”³⁴ âyeti buna işaret etmektedir. Dolayısıyla her görüş ayrılığının kınanan tefrika ve ihtilaf kapsamında değerlendirilemeyeceği muhakkaktır.³⁵ Nitekim fikhî ihtilaflar, itikaddaki ihtilaflar gibi bid’at ve dalâleti gerektirmez. Fıkıh hükümlerindeki ihtilaf, ümmete geniş imkanlar açar, çok yollar gösterir; bu bakımdan furû-i fıkıhtaki ihtilaf zemmi gerektirmediği gibi Allâh’ın ümmet-i Muhammed’e gösterdiği bir kolaylık ve rahmet olarak telakki edilmiştir.³⁶ Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyede hakkında sarîh bir nas bulunmayan hususlarda ortaya çıkan nazârî ihtilafların İslâm düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunduğuna değinen M. Ebû Zehrâ, Ömer b. Abdülazîz’in şu sözünü nakletmektedir; “*Resûlüllâh’ın ashâbının aralarında (fikhî) görüş ayrılıklarının olmamasını istemezdim. Zira şayet tek bir görüş bulunsaydı insanlar büyük bir zorluk yaşardı. Ne var ki ashâb kendilerine tabi olunabilecek önderlerdir. Onlardan birinin görüşüne göre amel etsen sünnete uymuş olursun.*”³⁷ Bu tespitlerden hareketle kaynaklarda kınanan bölünme ve fırkalaşma, itikadî konularda zan ve keyfî arzulara dayalı görüşlerle doğru yoldan ayrılmak, subjektif değerlere veya siyasal ideolojilere

³¹ en-Nahl 16/44.

³² Meryem 19/67.

³³ Haberli, “İtikadî İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, c. I, sy.1, s. 163.

³⁴ Hûd 11/118.

³⁵ Reşîd Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, IV, 23.

³⁶ Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 77; Dalkıran, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 1997, c. 1, sy.1, s. 104.

³⁷ Ebû Zehrâ, *Târîhu’l-mezâhibi’l-İslâmiyye*, I, 11.

uyarak dini tahrif etmek, iç kargaşaya yol açıp müslümanların birliğini parçalamaktır. Aynı şekilde dini metinlerde gerek inançla gerekse ahlaki ve ameli alanla ilgili, kesin ve sarîh hükümlerde görüş ayrılığının veya dinin temel hükümlerine yeni ilaveler yapmanın sapkınlığa yol açan bir tefrika kabul edildiği, genellikle amelî ahkâm sahasında kalan içtihad meselelerinde görüş ayrılığının ise meşru olduğu belirtilir.³⁸

II. CEMAAT KAVRAMININ DELÂLETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Tezimizin ikinci bölümünde ele alacağımız hadislerde kurtuluşa erecek fırka olarak bildirilen, fitne ve kargaşa durumlarında kendisinden yana tavır alınması gereken ve muhalefeti asla onaylanmayan cemaat kavramının neye delalet ettiğini ortaya koymak konumuzun anlaşılabilirliği açısından önemli bir husustur. Hadislerde bildirilen cemaatin ne/kim olduğu, ilk dönemlerden itibaren daha çok ümmetin 73 fırkaya bölüneceğini ve cennete girecek fırkanın bunlardan sadece biri olacağını ifade eden iftirâk hadisleri bağlamında Kelâm ve Mezhepler Tarihi kitaplarında tartışılmış ve üzerinde çok farklı yorumlar yapılmıştır. Burada İslâm Tarihi'nde vücut bulmuş fırkalardan hangisinin cemaati temsil ettiği tartışmalarına girmeden, içerik olarak cemaatin neyi veya kimi ifade ettiğini incelenecektir.

A. Sahâbe-i Kirâm Olduğu Görüşü

Cemaatle alakalı hadislerin bazı tariklerinde kurtuluşa erecek kimseler “*Benim ve ashâbımın yolunda olanlar*”³⁹ şeklinde tavsif edilmiştir. Buradan hareketle cemaat veya fırka-i nâciye, yani kurtuluşa erecek fırka Hz. Peygamber’in ve ashâbının yaşam tarzı ve sünneti üzere olanlar olarak belirlemektedir. Dolayısıyla cemaat kavramından ilk olarak şüphesiz sahâbe-i kirâm⁴⁰ ve özellikle ilk üç halife zamanındaki birlik ve beraberlik anlaşılmaktadır.⁴¹ Nitekim Sahâbe-i kirâm, İslâm dininin temel meselelerinde ittifak etmiş, itikadî ayrılığa düşmemişlerdir.⁴² Yine onlar İslâm dinini bizzat Hz. Peygamber’den öğrenmişler, dinin ahkâmının teşrîfine ve vahyin nüzûlüne

³⁸ Başoğlu, *a.g.m.*, 280; ayrıca bkz. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VII, 398; Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, X, 211; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günümüz Meseleleri*, III, 1054.

³⁹ Tirmizî, “İmân”, 18.

⁴⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 212.

⁴¹ Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, s. 99-100.

⁴² Berbehârî, *a.g.e.*, s. 91; Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 15; Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 310.

şahitlik etmişlerdir. Asla dalâlet üzere birleşmeyecek olanlar da ashâbdır. Zira sahâbe devri dışında ümmetin dalâlet üzere birleşmesi mümkündür. Nitekim hadislerde “*Kıyâmet insanların en şerlilerinin üzerine kopacaktır*”⁴³ buyurulmuştur. Bu anlamda cemaat “*Benim ve ashâbımın tutmuş oldukları yol*” ve “*Benim sünnetime ve râşid halifelerimin sünnetine sarılın*” rivayetlerine uygun düşmektedir.⁴⁴

Şâtıbî, Ömer b. Abdülazîz’in bu görüşte olduğunu belirtmiş ve İmâm Mâlik’in Ömer b. Abdülazîz’in Sahâbe-i kirâm’a ve özellikle Hulefâ-i râşidîn’e ittiba hususundaki kararlılığını takdir ettiğine dair bir rivayet nakletmiştir.⁴⁵

İbn Hıbbân da genel anlamda cemaatin emredildiği hadislerden hususi olarak sahâbenin icmâ’ının anlaşılacağını ifade etmekte ve şöyle söylemektedir:

*“Sahâbenin üzerinde oldukları yola ittiba edenler, onlardan sonra gelenlere muhalefet etse de cemaatten ayrılmış olmazlar. Fakat kim ashâba muhalefet edip onlardan sonrakilere uyarsa işte o zaman cemaate muhalefet etmiş olur. Bundan dolayı Sahâbeden sonra cemaati, sayıları az da olsa din, akıl ve ilmi benliklerinde toplamış, arzu ve isteklerini terketmiş kimseler temsil etmektedir. Yoksa adeden fazla olan avamm-ı nâs değil.”*⁴⁶

Berbehârî ise *Şerhu’s-sünne* adlı eserine cemaate lüzûm ile alakalı bir hadisle başladıktan sonra Sahâbe-i kirâm’ı cemaatin üzerine binâ edildiği esas olarak nitelemekte ve onların yoluna uymayanları bid’atçı ve sapkın olarak kabul etmektedir.⁴⁷

Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039), et-Tîbî (ö. 743/1342), İbn Ebu’l-İzz (ö. 792/1390) ve es-Sindî (ö. 1163/1750) gibi müellif ve şârihler de cemaatle kastedilenin Sahâbe ve onlara tabi olanlar olduğu görüşündedir.⁴⁸

İbn Ebû Şeybe’nin (ö. 235/849) *Musannef*’inde mevkûf olarak zikredilen bir rivayette Hasan Basrî’nin, “*Ebû Bekir, Ömer ve ilk cemaat kasâme sebebiyle kısas*

⁴³ Müslim, “Fiten”, 27.

⁴⁴ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 212.

⁴⁵ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 213.

⁴⁶ İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 126.

⁴⁷ Berbehârî, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁸ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 357; et-Tîbî, *el-Kâşifan hakâiki’s-sünen*, VIII, 2574; İbn Ebu’l-İzz, *Şerhu’l-Akâdeti’t-Tahâviyye*, II, 544; es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, II, 480.

uygulamazlardı.”⁴⁹ ifadesindeki “ilk cemaat” sözüyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve bu ikisinin uygulamaları etrafında oluşmuş sahâbenin fikir birliğini kasteddiği anlaşılmaktadır.⁵⁰

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Abdullâh b. Abbâs ile Urve b. Zübeyr arasında hac aylarında umre yapılıp yapılamayacağı konusunda geçen bir konuşmada⁵¹; Hac aylarında umre yapılabileceği görüşünü Hz. Peygamber’e dayandıran İbn Abbâs’a, Urve, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in bunu yasakladığını ve onların Resûlüllâh’ı en iyi bilen ve ona uymakta en önde olan kimseler oldukları cevabını vermiştir. Dolayısıyla bu rivayet bize ihtilaf halinde Hz. Peygamber’e yakınlığı ile bilinen sahâbilerin tavır ve tercihlerinin, sünnete uygunluğu hususundaki anlayışın ilk asırlardan itibaren benimsendiğini göstermektedir.⁵²

B. İlim Ehli ve Müçtehid Alimler Olduğu Görüşü

Cemaatin müçtehid alimler manasına geldiğini savunanlara göre ilim ehli, Allâh tarafından alemlere hüccet olarak yaratılmış ve her meselede insanların dayanağı olmuşlardır. “Allâh ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez”⁵³ hadisinde kastedilen de ilim ehlidir.⁵⁴

Şâtıbî, kendisinin de desteklediği⁵⁵ bu görüşte olanlar arasında Abdullâh b. Mübârek ve İshâk b. Râhûye’yi zikretmekte, selef alimlerinden bir bölümünün ve usulcülerin de bu görüşte olduklarını ifade etmektedir.⁵⁶ Cemaatten kastedilenin ilim ehli ve müçtehid imamlar olduğu kanaatini taşıyanlar arasında Suyûtî, Kastallânî ve Azîmâbâdî’nin isimlerini de zikretmek mümkündür.⁵⁷ İctihad derecesinde olmayanların cemaatin

⁴⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 273.

⁵⁰ Krş. Berbehârî, *Şerhu ’s-sünne*, s. 91.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 132.

⁵² Çakan, *Sahâbe Kıvamı*, s. 118; Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, 418.

⁵³ Tirmizî, “Fiten”, 7.

⁵⁴ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, III, 210-211.

⁵⁵ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 217-219.

⁵⁶ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 211.

⁵⁷ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, X, 328; es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 7; Azîmâbâdî, *Avnu’l-ma’bûd*, XII, 223.

medlûlünün dışında kabul edildiği bu görüşten icmânın kastedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Nitekim Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768), hadis-i şeriflerdeki cemaat kelimesinin anlamları arasında icmânın da olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁵⁹

Buhârî de *Sahîh*'inde “{İşte böylece sizi mûtedil bir millet kıldık} Âyeti ve Resûlüllâh'ın Cemaati Emretmesi” başlığında cemaati, ilim ehli olarak tefsir etmiştir.⁶⁰ İbn Battâl, bu babın şerhinde ilim ehlinin şahid olarak nitelendirilmesinin onların sözlerinin kabulüne ve onlara uymanın gerekliliğine işaret ettiğini belirtmiş ve bu anlamda {Kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse...}⁶¹ âyetinin icmânın sıhhatine delil olduğunu ifade etmiştir.⁶² İbn Hacer ise ayetin zahirinden adâlet vasfının ümmetin tamamını içerdiğinin anlaşıldığını ve Buhârî'nin bu yanlış anlamayı önlemek için âyetten asıl maksadın ilim ehli olduğunu belirttiğini söylemektedir. İbn Hacer'e göre de âyetten şer'î ilim ehli anlaşılmaktadır.⁶³

Tirmizî *Sünen*'inde “Cemaate Sarılmanın Gerekliliği” başlığında ilgili hadisleri zikrettikten sonra cemaatin, ilim ehli, fıkıh ve hadis alimleri olarak tefsir edildiğini kaydetmekte ve Ali b. Hasan'dan şöyle bir nakilde bulunmaktadır:

“Abdullâh b. Mübârek'e: “Cemaat kimdir?” diye sordum. “Ebû Bekir ve Ömer'dir” diye cevap verdi. “Ebû Bekir ve Ömer öldü” denilince, başka isimler zikretti. “Onlar da öldüler” cevabını alınca, Abdullâh b. el-Mübârek: “Ebû Hamza es-Sükkerî, cemaattir.” dedi.”⁶⁴

İshâk b. Râhûye'den yapılan benzer bir nakil, Tirmizî'nin rivayetini açıklar mahiyettedir. İshâk b. Râhûye, bir soru üzerine Abdullâh b. Mübârek'in sözlerine atıfta bulunarak cemaatin ilim ehli olmayan kalabalıklar değil, Resûl-i Ekrem'in sünnetine

⁵⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 186; İbn Teymiye, *Minhâcû's-sünne*, VI, 466; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, XXV, 75; Şâtübî, *a.g.e.*, III, 212; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 322.

⁵⁹ Emîr es-San'ânî, *el-İşâ'a*, s. 73.

⁶⁰ Buhârî, “İ'tisâm”, 19.

⁶¹ en-Nisâ 4/115.

⁶² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 379.

⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 391.

⁶⁴ Tirmizî, “Fiten”, 7.

ve sîretine uyan âlimler ve onların peşinden gidenler olduğunu belirtir.⁶⁵

Ebû Nuaym el-İsbahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde Furât b. Sâib'den nakledilen: “*Meymûn b. Mihrân'a: “Sana göre Ali mi daha faziletli yoksa Ebû Bekir ve Ömer mi?” diye sordum. Öyle bir sarsıldı ki elindeki âsa düşüverdi. Sonra: “Ebû Bekir ve Ömer'in başkalarına denk görüleceği bir zamana erişeceğimi sanmazdım. O ikisine ilişme! Çünkü onlar İslâm'ın ve cemaatin önderleridir.” dedi.*”⁶⁶ şeklindeki rivayet, bize Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in şahsiyetlerinde vücut bulmuş ilim ve adâletin, İslâm'ı ve cemaati ayakta tutan değerler olarak ne kadar önemli olduklarını göstermektedir.⁶⁷

C. Sevâd-ı a'zam Olduğu Görüşü

Sevâd-ı a'zam yani İslâm toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan kitle, bu görüşü savunanlara göre sünnet üzere birleşip bütünleşerek cemaati meydana getirmektedir. Bu sebeple uyulması gereken, İslâm toplumunun ana bünyesini oluşturan sevâd-ı a'zam'dır. Zira onların dinin temel meselelerine dâir anlayışları hakikati ve doğru olanı temsil ederken, bu büyük çoğunluğa muhalefet edenler ise ister dinî isterse siyasî bir konuda olsun hakikate karşı bir tutum içindedir.⁶⁸

Şâtıbî, Abdullâh b. Mes'ûd, Ebû Mes'ûd el-Ensârî ve Ebû Gâlib'in bu görüşte olduğunu kabul etmektedir. “*Allâh ümmet-i Muhammedi dalâlet üzere birleştirmez*” prensibinden hareketle daha çok sayısal üstünlüğün ölçü kabul edildiği bu görüşe göre cemaat, ümmetin müçtehidleri, âlimleri ve onlara tabi olanlardan oluşmaktadır. Bunların dışında kalanlar müslümanların oluşturduğu çoğunluktan ayrıldıkları için bid'at ehli ve sapkın olarak görülmektedir.⁶⁹

Sevâd-ı a'zam'ın cemaati oluşturduğuna ve kurtuluşa erecek fırka olduğuna dair bazı rivayetler şöyledir:

Abdullâh b. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Resûlüllâh şöyle buyurmaktadır:

⁶⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 238-239; Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 218.

⁶⁶ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, IV, 92-93.

⁶⁷ Krş. İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-ahvezî*, IX, 11.

⁶⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 209; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIV, 41.

⁶⁹ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 209.

*“Allâh bu ümmeti dalâlet üzere birleştirmez. Allâh’ın (yardım) eli cemaatle beraberdir. Bunun için (müslümanların çoğunluğu olan) sevâd-ı a’zam’a uyunuz. Hiç şüphe yok ki (sevâd-ı a’zam’dan) ayrılan cehennem yolunu seçmiştir.”*⁷⁰

Ebû Gâlib’den nakledilen bir rivayette ise sevâd-ı a’zam, açıkça kurtuluşa erecek fırka olarak belirtilmektedir: *“Muhakkak ki İsrâîloğulları yetmiş bir fırkaya bölünmüştür. Bu ümmet ise bir fırka daha fazla bölünecektir. Sevâd-ı a’zam dışında bu fırkaların hepsi cehennemliktir.”*⁷¹

Ebû Mes’ûd el-Ensârî’den nakledilen başka bir rivayet ise şöyledir: *“Yüseyr b. Amr dedi ki: Ebû Me’sûd’u (Kûfe’den) ayrılırken uğurladık. Kâdisiye yolunda bir bahçede konakladı ve ihtiyacını gördükten sonra abdest alırken çorapları üzerine meshetti. Çıktığında sakalından su damlıyordu. Ona; “İnsanlar fitneye düştü bize nasihatte bulun! Bir daha görüşebilir miyiz? bilmiyoruz.” dedik. O da; “Allah’tan sakının ve sabredin, tâ ki iyiler rahata kavuşsun, kötülerden de emin olunsun. Ve cemaatten ayrılmayın! Çünkü Allâh, ümmet-i Muhammedi dalâlet üzere birleştirmez.” dedi.”*⁷²

Abdullâh b. Mes’ûd’dan da şöyle bir rivayet nakledilmektedir: *“İtaattan ve cemaatten ayrılmayın! Çünkü cemaat, Allâh’ın (yapışılmasını) emrettiği ipidir. Şüphesiz ki cemaatte hoşunuza gitmeyen hususlar, ayrılıkta arzuladığınız şeylerden daha hayırlıdır.”*⁷³

Bu rivayetlerin ortak noktası kanaatimize göre sünnet yolunu izleyip İslâm toplumunun büyük bir bölümünü oluşturan kesimlerin, mevcut dinî ve sosyal gerçekliği her türlü ayrılıkçı ve sapkın akımdan muhafaza etmek suretiyle İslâm toplumunu Hz. Peygamber ve sahâbe dönemindeki gibi birlik ve beraberlik içinde tutma çabasıdır. Zira özellikle Hz. Osmân’ın şehid edilmesinden sonraki süreçte İslâm toplumunun yaşadığı, en belirgin vasfı siyasî anlaşmazlıklar olan kamplaşma ve çatışmalar, müslüman

⁷⁰ Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek*, I, 188.

⁷¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 429; Şâtıbî, *a.g.e.*, I, 72-73.

⁷² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 63-64. (Mübârekfûrî, icmânın hücciyeti sadedinde bu hadisi zikrettikten sonra “İsnadı sahihtir. Bunun gibi bir sözün kişisel bir görüşle söylenmesi mümkün değildir.” demek suretiyle hadisin merfû hükmünde olduğuna işaret etmiştir. Bkz. *Tuhfetü’l-ahvezî*, VI, 322.)

⁷³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 131; Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek*, V, 17.

toplumun varlığını tehlikeye atacak boyutlara ulaşmış ve ardından dinî-itikâdî bölünmelere yol açmıştır. Dolayısıyla “Allâh ümmet-i Muhammedi dalâlet üzere birleştirmez” prensibini esas alarak⁷⁴ huzur ve istikrarı öncelediği anlaşılan bu görüşe göre siyasî istikrarın korunması, adaletsizliğin ve siyasî uygulamalardaki memnuniyetsizliğin çözümünün müslümanları zayıflatacak ve daha büyük zulümlere yol açacak iç çatışmalarda aranmaması gerekmektedir. Bundan dolayı her ne sebeple olursa olsun ihtilaf halinde müslümanların çoğunluğunun tercih ettiği yola uyulmalı tefrikaya sebep olunmamalıdır. Bu hususa işaret eden rivayetler de şöyledir:

İbn Mâce, Enes b. Mâlik’ten şu hadisi rivayet etmektedir: “*Hiç şüphe yok ki ümmetim dalâlet üzere birleşmez. Bunun için ihtilaf halinde sevâd-ı a’zama sarılınız.*”⁷⁵

Abdullah b. Rabâh (ö. ?) da şöyle naklediyor: “*Ben ve Ebû Katâde (ö. 54/674), Hz. Osman (ö. 35/656) muhasara altında iken hac hususunda izin almak için yanına girdik ve bize izin verdi. Sonra dedik ki: Ey Mü’minlerin Emiri! Bu isyancıların durumu gördüğün gibi, bize ne buyurursun? O: “Cemaatten ayrılmayın” diye cevap verdi. Bunun üzerine çoğunluğun sana muhalif olanların yanında olmasından korkuyoruz dedik. Yine “Nerede olursa olsun cemaate sarılın” dedi.*”⁷⁶

Makdisî (ö. 356/966), ümmetin 73 fırkaya bölüneceği ve bunlardan sadece birinin kurtulacağını ifade eden hadisler çerçevesinde sevâd-ı a’zamı, fırka-i nâciye olarak görmekte⁷⁷, Aliyyü’l-Kârî ve Münâvî gibi şârihler de cemaati, sevâd-ı a’zam olarak açıklamaktadır.⁷⁸ Âcurrî (ö. 360/971) ve İbn Fûrek’e (ö. 406/1015) göre ise cemaat ve

⁷⁴ Mesela Münâvî, “Ümmet-i Muhammed’in dalâlet üzere birleştiği vâki değildir. Bu hususiyet dolayısıyla ümmetin icmâ’ı hüccettir.” demektedir. Bkz. Münâvî, *et-Teyisîr bişerhi’l-Câmiu’s-sağîr*, I, 33; Şâfî de “Allâh’ın kitâbını, sünneti ve kıyâsı anlamada İslâm toplumunun gaflet içinde olması düşünülemez. Gaflet ancak ayrılıktır.” şeklindeki ifadesiyle asırlar boyunca İslâm alimlerinin fikri süzgecinden geçerek bugünlere ulaşmış ve müslümanların hüsn-ü kabulüne mazhar olmuş hususlarda bid’at sözkonusu olamayacağına işaret etmiştir.

⁷⁵ İbn Mâce, “Fiten”, 8.

⁷⁶ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 466.

⁷⁷ Makdisî, *Ahsenü’l-tekâsîm*, s. 39. (“Makdisî’ye göre, diğer hadisler daha meşhur olmakla birlikte, 72 fırkanın cennette, sadece birisinin narda olacağını haber veren rivayet daha sahih bir isnada, yani rivayet zincirine sahiptir. Ne var ki, bu kanaatte olan Makdisî, daha sahih kabul ettiği bu rivayetin isnad zincirini vermemektedir.” Bkz. Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 38)

⁷⁸ Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, XI, 159; Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, I, 150.

sevâd-ı a'zam kavramları anlam içeriği açısından aynı kabul edilmektedir.⁷⁹ Hakîm es-Semerkindî de (ö. 342/953) Hz. Peygamber ve ashâbını takip eden müslüman çoğunluk anlamında Ehl-i sünnet ile eşdeğer gördüğü sevâd-ı a'zamı, fırka-i nâciye kabul etmekte ve es-*Sevâdü'l-a'zam* ismini verdiği kitabında bu zümreye dahil olabilmek için gereken altmış şartı zikretmektedir.⁸⁰

Sünen-i Ebû Dâvûd şârihi Hattâbî, cemaatle ilgili hadislerde zikri geçen “ribkat/bağ” (ربقة) kelimesini açıklarken şu ifadelerle yer vermektedir:

*“Kim İslâm toplumuna uymaktan vazgeçer ve ortaklaşa verdikleri bir kararda onlardan ayrılırsa muhakkak sapıtır ve helak olur. Nasıl ki hayvan kendisini muhafaza eden bağı çözdüğünde kaybolmaktan kurtulamaz ve helak olur.”*⁸¹

Şâfiî'nin *“Her kim İslâm toplumunun benimsediği görüşleri kabul ederse, işte o zaman onların cemaatine sarılmış olur. Her kim ki İslâm toplumunun benimsediği görüşlere muhalefet ederse, o vakit de ayrılmamakla emrolunduğu cemaate muhalefet etmiş olur. Allâh'ın Kitâbını, sünneti ve kıyâsı anlamada İslâm toplumunun gaflet içinde olması düşünülemez. Gaflet ancak ayrılıktır.”*⁸² ifadelerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.⁸³

D. Devlet Başkanına Bîat Hususunda Fikir Birliği İçindeki Müslümanlar Olduğu Görüşü

Cemaat kavramının içeriğiyle alakalı görüşlere değinen çoğu şârih ve müellif, bu düşüncüyü Taberî'ye nisbet etmektedir.⁸⁴ Taberî, *“Her kim ümmetimin birliğini parçalamaya kalkarsa kim olursa olsun öldürün”*⁸⁵ hadisinin bu hususu dile getirdiğini düşünmektedir. Ayrıca Taberî, Hz. Ömer'in atadığı altı kişilik şûra kurulunun alacağı kararlar ilgili Suheyb'e *“Ey Suheyb! Başlarında kılıçla dikil. Beşi ittifak eder biri*

⁷⁹ Âcurrî, *eş-Şerîa*, I, 302; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs*, s. 184.

⁸⁰ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, s. 2.

⁸¹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 334.

⁸² Şâfiî, *er-Risâle*, s. 475-476.

⁸³ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, III, 214.

⁸⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 33-35; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 46; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIV, 178; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 176; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 321.

⁸⁵ Müslim *“İmâre”*, 14.

cayarsa boynunu vur! Dördü anlaşır ikisi cayarsa boyunlarını vur! Tâ ki biri için karar versinler” talimatının da bir devlet başkanına bîat hususunda çoğunluğun verdiği karara muhalefet eden kimsenin cemaatten ayrılmış olacağına delalet ettiğini savunmaktadır.⁸⁶

Bu görüş kapsamında hadislerde geçen “cemaatten ayrılmak/mufârat” ifadesi bîatı bozmak olarak değerlendirilmiştir.⁸⁷ Şâtıbî, bîatı bozmanın ya sebepsiz bir şekilde veya Hâricîler de olduğu gibi nasları yanlış yorumlamak suretiyle devlet başkanına itaatten ayrılmak yahud da İslâm toplumunun bir devlet başkanına bîat etmesinden sonra riyâset taleb etmek dışında bir sebeple olamayacağını vurgulamış, bunlarsa her halükarda itaati gerekli olan bir bîatı bozmak olduğunu belirtmiştir.⁸⁸

İbn Hacer, Hz. Ali’nin Cemel vakasında kendisine muhalefet edenler hakkında: *“Onlarla ne için savaşıyorsun?” sorusuna karşılık, “Onlarla cemaatten ayrılıp, bîatlerini bozdukları için savaşıyorum”* dediğini nakletmektedir.⁸⁹

Huzeyfetü’l-Yemân’ın “Yâ Resûlallâh! O devre yetişirsem bana nasıl hareket etmemi emredersin? dedim. Resûlüllâh: *“Müslümanların cemaatinden ayrılmaz ve onların devlet başkanına itaat edersin”*⁹⁰ buyurdu.” rivayeti de cemaatin sözkonusu anlamda kullanıldığına delil olarak gösterilmiştir. İbn Battâl şöyle söylemektedir:

“Ebû Bekre ’nin hadisi”⁹¹ bu konuda hüccettir. Çünkü Resûlüllâh, ona müslümanların cemaatine ve halifelerine sarılmasını emretmiştir. Dolayısıyla uyulması emredilen cemaatin, bir halifeye bîatta birleşmiş İslâm toplumu (sevâd-ı a’zam) olduğu ortaya çıkmıştır.”⁹²

Bazı rivayetlerde de itaatin cemaat demek olduğu vurgulanmış, Habeşli bir köle bile halife olsa dünyevî eziyetlerine sabredilmesi ve cemaate mülazemete devam edilmesi

⁸⁶ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 215-216.

⁸⁷ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’l-müşkil*, II, 375; İbn Hacer, *a.g.e.*, XVI, 8; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XXIV, 178.

⁸⁸ Şâtıbî, *a.g.e.*, III, 215.

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVI, 71.

⁹⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “İmâre”, 13.

⁹¹ Matbû nüshada s. 31’de geçen Ebû Bekre hadisinin sözkonusu “cemaate ve halifelerine sarılmakla ilgili emirle” alakası yoktur. Bu sebepten dolayı Huzeyfetü’l-Yemân’nın hadisinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

⁹² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 36.

tavsiye olunmuştur.⁹³

Süfyân b. Uyeyne de kendisine sünnet, cemaat ve sünnî/cemâî gibi tanımlamaların sorulması üzerine şöyle söylemiştir: “Cemaat, ashâbın Ebû Bekir ve Ömer’e bîat etme hususunda birlik olmalarıdır. Sünnet ise zulüm ve haksızlık etseler de idarecilerin yaptıklarına sabretmektir.”⁹⁴

Yezîd er-Rakkâşî, Enes b. Mâlik’e cemaatin fırka-i nâciye olduğuna dâir bir hadis nakletmesinden sonra “*Ey Ebû Hamza! Peki cemaat nerededir?*” diye sorduğunu, Enes b. Malik’in de: “*Halifelerinizle beraberdir, halifelerinizle beraberdir.*” şeklinde cevap verdiğini rivayet etmektedir.⁹⁵

Cemaate sarılmakla ilgili hadisler, birçok ilim ehli tarafından sarih bir şekilde küfrünü gerektirecek bir durum yoksa, adil veya zalim olsun devlet başkanına itaatın gerekliliği şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁶ Konuyla ilgili rivayetlerin bazı tariklerindeki imâm, sultân, tâat gibi ifadeler de bunu te’yid eder niteliktedir.⁹⁷

E. Hakka İttibâ Etmek Olduğu Görüşü

Hadis kaynaklarında geçen bazı rivayetlerde cemaatin, bir görüşe inananların çokluğu ile değil, hakka ve hakikate uygunluğu ile ölçülebileceğine vurgu yapılmaktadır. Zira İslâm tarihinde ortaya çıkıp, cemaat teşkil etmemiş ve kendilerinin doğru yolda olduklarını iddia etmemiş bir fırka yok gibidir.⁹⁸ Bunun böyle olması normal karşılanmalıdır. Çünkü İslâm’a intisab etmiş hiçbir topluluk kendi anlayışının yanlış olduğunu söylemez. Nitekim her grup kendi düşüncesinin doğruluğunu Kur’ân ve sünnetten deliller getirmek suretiyle ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda cemaat kavramı ile sadece kuru bir kalabalığın kastedilmediği açıktır. Bu sebeple cemaat ve fırka-i nâciye olmanın ölçüsünü, kendisine sarılınca asla dalâlete düşülmeyecek Kur’ân

⁹³ İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 75-76.

⁹⁴ İbnü’l-Hattâb, *Meşyeha*, s. 116.

⁹⁵ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VII, 156.

⁹⁶ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXI, 282; Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, XII, 236-237; İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’l-müşkil*, III, 596; Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, IV, 76; *el-İşâ’a*, s. 44-51; Keşmîrî, *Feydu’l-Bârî*, VI, 459;

⁹⁷ Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife*, 2005, sy. 3, s. 36.

⁹⁸ Krş. Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 91-92; Keleş, *a.g.m.*, s. 41.

ve sahîh sünnet olarak belirlemek gerekir. Fığlalı'nın da ifade ettiği gibi “*Müslümanı, Allâh'ına ulaştıran “Allâh'ın ipine sarılma”, Kur'ân-ı Kerîm'de “doğru yola”a (es-Sırâtu'l-Mustakîm) uymakla sınırlandırılmıştır. Başka bir ifade ile Resûlüllâh (s.a.v.)'in buyurduğu şekilde, “Benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğu yol” şeklinde belirtilmiştir.*”⁹⁹

Taberânî'nin naklettiğine göre Amr b. Meymûn şöyle söylemiştir: “*Abdullâh b. Mes'ûd'a (ashâbına) katıldım. Bana Resûlüllâh'ın emrettiği gibi “Namazını vaktinde (yalnız) kıl, onlarla (yani namazı vaktinden te'hir eden vâlilerin arkasında) cemaatle kılacağın namazda nafileye niyet et!” diye emretti. Ben cemaatin faziletinden bahsedince, baldırlarıma vurarak şöyle dedi: “Yazık olsun sana! Şüphesiz ki cemaat, Allâh'ın emrine muvafık olandır.*”¹⁰⁰

Lâlekâî'nin *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne* adlı eserinde ise Abdullâh b. Mes'ûd'un yukarıdaki sözü şu şekilde geçmektedir: “*Şüphesiz cemaatin büyük bölümü bizzat cemaatten ayrılmıştır. Cemaat ancak Allâh'ın emrine muvafık olandır. Veleve ki tek başına ol!*”¹⁰¹

Ebû Şâme'nin *el-Bâ'is* adlı eserinde naklettiği bir rivayet, konuyla ilgili olarak önemli tespitler içermesi bakımından zikre şâyândır. Şöyle ki: Enes b. Mâlik, kendisine nereden ihrâma girmesi gerektiğini soran birine: “*Resûlüllâh'ın girdiği yerden*” şeklinde cevap verir. Adamın ikna olmayarak ısrarla soruyu tekrarlaması üzerine: {Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.}¹⁰² âyetini okuduktan sonra: “*Senin kendi tercihini Allâh ve Resûlü'nün tercihindan daha hayırlı görmenden büyük fitne olabilir mi? Cemaate sarılmanın emredildiği bir noktada cemaatten maksat, hakk (doğru) olana sarılmak ve onu yerine getirmektir. Veleve ki hakkı tutan az, muhalefet edenler çok olsun! Çünkü hakk, Hz. Peygamber ve ashâbının zamanından beri ilk cemaatin benimsediği hususlardır. Onlardan sonra gelen yanlış yoldakilerin fazlalığına itibar*

⁹⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 11.

¹⁰⁰ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 138.

¹⁰¹ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 121-122; Krş. Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, s. 19.

¹⁰² en-Nûr 24/63.

edilmez.” diyerek cevap vermiştir.¹⁰³

Ebû Hanîfe’den nakledilen şu rivayeti de bu anlayış müvâcehesince değerlendirmek mümkün görünmektedir:

“Ebû İsme şöyle anlatıyor: Ebû Hanîfe’ye “Cemaat ehli kimdir?” diye sordum. O da: “Her kim Ebû Bekir ve Ömer’i tafdîl eder, Ali’yi ve Osman’ı sever, kaderin hayırlısının ve şerlisinin Allâh’tan olduğuna iman eder, mestler üzerine mesh eder, hiçbir mü’mini günahı sebebiyle tekfîr etmez ve Allâh’ın zâtı hakkında yorum yapmazsa o kimse cemaat ehlidir.” diye cevap verdi.”¹⁰⁴

Cemaat, bu anlayış çerçevesinde dinin temel hükümlerinde Kur’ân-ı Kerîm’in ve Hz. Peygamber’in sünnetinin gösterdiği yola uymak, akâide dair delilleri İslâm’ın ana prensiplerine uygun bir şekilde yorumlamak ve özellikle sem’iyyât¹⁰⁵, imâmet, iman-küfür gibi daha sonra İslâm tarihinde tartışma konusu olup, ayrılıklara sebep olan konularda Sahâbe-i kirâm’ın ittifak ettiği yoldan sapmamak şeklinde açıklanabilir.¹⁰⁶ Bir başka açıdan da bu görüşü şöyle değerlendirebiliriz: Cemaat kavramı, İslâm tarihinde yerini almış dinî ve siyâsî kişi ve kurumlardan ziyade, Kur’ân’ın ve sünnetin değerleri ve prensipleri etrafında birleşmektir. Dolayısıyla Beyhakî’nin “Cemaat bozulduğu (değerlerini yitirdiği) vakit, sen tek başına olsan da daha önce üzerinde oldukları (sahîh) yola sarıl! Zira o vakit sen, cemaatin ta kendisisin!”¹⁰⁷ ifadelerinde olduğu gibi bu değerler ve prensipler kalıcı, kişiler ve kurumlar geçicidir.

F. Ehlü’l-Hal ve’l-Akd¹⁰⁸ Olduğu Görüşü

İbn Battâl, *Sahîh-i Buhârî* şerhinde “{İşte böylece sizi mûtedil bir millet kıldık} Âyeti ve Resûlüllâh’ın Cemaati Emretmesi” başlığının açıklamasında “Resûlüllâh, Kur’ânî bir anlayışla “Ümmetim dalâlet üzere birleşmez” buyurmuştur.

¹⁰³ Ebû Şâme, *el-Bâ’is*, s. 19.

¹⁰⁴ Beyhakî, *el-İ’tikâd*, s. 193; Benzer bir rivayet için bkz. Lâlekâî, *Şerhu i’tikâdi ehli’s-sünne*, I, 205.

¹⁰⁵ Üç ana grupta toplanan İslâm inanç esaslarının ikincisini oluşturan âhiret hayatıyla ilgili konuların genel adı. Bkz. *DİA*, XXXVI, 494.

¹⁰⁶ Krş. Berbehârî, *Şerhu’s-sünne*, s. 99-100; Beyhakî, *el-İ’tikâd*, s. 309-310

¹⁰⁷ Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, IV, 99.

¹⁰⁸ Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında İslâm hukuku terimi. Ayrıntılı bilgi için; Bkz. Ensârî, Abdülhamîd İsmâîl, “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”, *DİA*, X, 539.

Fakat asr-ı saâdetten kıyamete kadar gelecek bütün ümmetini kasdetmesi mümkün değildir; Çünkü o takdirde bu hadis, “bir hüküm ancak tamamı sonuçlandığı zaman anlaşılır” kaidesince bir mana ifade etmez. Dolayısıyla Resûlüllâh’ın, her asırdaki ehlü’l-hal ve’l-akd olan kişileri kasdettiği anlaşılmaktadır.” ifadelerini kullanmaktadır.

Cemaat, bu anlamda kullanıldığında kimlerin bu tanım içine gireceği çok net olmasa da ilim ehlini, devlet adamlarını ve toplumda belirli bir saygınlığa sahip ileri gelenleri kapsadığını kabul edebiliriz. Nitekim başka fikirlerde bulunmakla beraber, Mâverî ile çağdaşı Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, ehlü’l-hal ve’l-akd’de ilim, adalet, re’y ve tedbir olmak üzere üç niteliğin aranmasını gerekli görürler.¹⁰⁹ Buradan hareketle ehlü’l-hâl ve’l-akd, devlet başkanını seçme veya görevinden alma, cihâd ilan etme vb. din ve devlet işleriyle alakalı aldıkları kararlarda cemaati meydana getirmektedir.¹¹⁰

Cemaat kavramının içeriği hakkındaki buraya kadar zikredilen görüşleri iki ana başlık altında ele almak mümkündür.¹¹¹ Zira dikkatle incelediğimizde yukarıdaki maddelerin bir kısmında müslümanların siyasî ve idarî işlerini görececek devlet başkanı veya idarecileri hususunda birleşmelerinin kasdedildiği, diğer bir kısmında ise İslâm dinini Resûl-i Ekrem’den bu yana nesilden nesile aslına uygun bir şekilde tevârüs etmiş ve daha sonraki kuşaklara aktarmış, başta sahâbe-i kirâm olmak üzere Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in sünnetinin gösterdiği yoldan ayrılmamış ilim ehlinin ve onların etrafında birleşmiş İslâm toplumunun kasdedildiği anlaşılabacaktır.¹¹² Dolayısıyla itikadî ve hukukî bağlamda Resûlüllâh’ın ve ashâbının yolundan ayrılmayan ve siyasî anlamda da İslam toplumunun ittifakla seçtikleri devlet başkanına itaatten ayrılmayan bir müslüman cemaate sarılmış, bunun aksi bir şekilde hareket eden ise cemaate muhalefet etmiş olur.

G. Herhangi Bir Amaçla Biraraya Gelen İnsanlar

Cemaat kelimesi bazı hadislerde herhangi bir sebeple biraraya gelmiş insanlar için de kullanılmıştır. Cemaat kelimesinin bu anlamda kullanımı daha çok lügavî anlamı ile

¹⁰⁹ Ensârî, Abdülhamîd İsmâîl, “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”, *DİA*, X, 540.

¹¹⁰ el-Akl, Nâsır b. Abdülkerîm “Mefhûmü’l-cemâati fi’l-Kitâbi ve’s-sünne”, *Cemaat ve İmâmet Sempozyumu*, Suûdî Arabistan, s. 11.

¹¹¹ Sâvî, *Cemâatü’l-müslimîne ve mefhûmühâ*, s. 21; Yüsri, *İlmü’t-tevhîd*, s. 21; Abdülhâdî el-Mısıri, *Ehlü’s-sünneti ve’l-cemâa*, s. 48.

¹¹² Krş. Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 91.

olup, bundan önce zikri geçen altı görüşte olduğu gibi büyük cemaat, daha açık bir ifade ile itikadî veya siyasî birlik ve beraberlik anlamında değildir. Cemaat kelimesinin bu minvalde zikredildiği bazı rivayetler şöyledir:

Cemaat kelimesi, namaz için içtima etmiş müslümanlara kullanılır:

Abdullâh b. Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurmuştur: *“Kişinin cemaatle kıldığı namaz, tek başına kıldığından yirmiyedi derece daha üstündür.”*¹¹³

Cemaat beraber yemek için toplanmak anlamında kullanılır:

H. Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurmuştur: *“Hep birlikte, ayrılmadan yiyiniz! Çünkü bereket, cemaatle beraberdir.”*¹¹⁴

Cemaat korku ve endişe durumlarında biraraya gelmek manasında kullanılmıştır:

Semüre b. Cündüb'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: *“Resûlüllâh korkuya kapıldığımız zaman bize cemaati emrederdi.”*¹¹⁵

Cemaat, bedevîliğin karşıtı olarak medenîlik anlamında kullanılmıştır:

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tan şöyle nakledilmiştir: *“Bedevîlerden birtakım insanlar, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tan erzak istediler. O da: “Hayır! Yemin olsun ki, şehir halkına erzak dağıtmadan size vermem. Zira “Kim cennetin en mûtenâ yerine yerleşmek istiyorsa, cemaate sarılsın! Çünkü Allâh'ın (yardım) eli, cemaat üzerindedir.” dedi.*¹¹⁶

Suyutî de *“Üç husus vardır ki müslümanın kalbi onlarda asla hainlik yapmaz”*¹¹⁷ hadisini yorumlarken, hadislerin nakledilmesi ve yayılması gibi ilmi faaliyetlerin genel olarak toplum içinde yapıldığını, kin ve çekememezlik gibi duygularla toplumdan uzak

¹¹³ Müslim, “Mesâcid”, 42.

¹¹⁴ İbn Mâce, “Et'ime”, 17.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 54.

¹¹⁶ İbn Zencîye, *el-Emvâl*, II, 510; Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, I, 336.

¹¹⁷ Tirmizî, “İlim”, 7.

kalmanın yasaklandığını ifade ederek benzer bir anlayışı ortaya koymuştur.¹¹⁸

III. CEMAATE SARILMANIN ÖNEMİ

İnsan, varoluşunun gereği olarak toplumsal bir varlıktır. İnsanın toplum halinde yaşaması, başkalarıyla etkileşimi ve yardımlaşması bir ihtiyaç eseri ve aynı zamanda yaratılışı gereğidir. İşte bu sebeple insana “medeni varlık” denilmektedir. İslâm’da ferdi mes’ûliyet esas olmakla beraber, cemaat teşkil etmek de pek mühim bir vecibedir.¹¹⁹ Sağlıklı bir sosyal yapının oluşması için İslâm, önce ferde hitabetmekte tekilden çoğula doğru bir muhatap zümresi hedef almaktadır.¹²⁰ Zira dinin taşıdığı unsurlar, toplumsal bir yapının meydana gelmesine doğrudan etki yaparlar. Hatta bizzat bu unsurlar böyle bir oluşumu meydana getirirler. Her din, bireylerin ruhuna sirayet ettikten sonra, kendisine daha rahat bir yaşama alanı oluşturacak bir topluluk meydana getirmek ister. Din bunu sağlayacak yapıyı da beraberinde getirir. Böylece din, bireyle elde edemediği gücü inananlar cemaati aracılığı ile kazanmış olur.¹²¹

İslâm dininin, ferdiyeti geliştirme hususu kadar bir inananlar cemaati oluşturmak istediğini de bütün emirlerinde görmek mümkündür. Allâh ile inananların irtibatlarında bile kolektif bir şekil istenmektedir. İstenilen bu oluşumun meydana gelmesi için öncelikle o “şuur”a vakıf olmak gerekir. Bu şuur elde edildikten sonra tek bir ruhla hareket edebilen, yazılı olmayan bir sosyal ahide (misak) dayanan bir sosyal organizasyondan bahsedebiliriz. İslâm’ın öngördüğü kardeşlik, yardımseverlik, ahlaklılık vb. vasıfların ortaya çıkması, inananların da gücünü aşan bir “birlik şuru”nu oluşturacaktır.¹²² Aynı zamanda İslâm, “tevhid” esasının gereği olarak küçük cemaatleri benimsememektedir, çünkü aslolan büyük cemaat olma özelliğini muhafaza etmektir.

Tevhid esası, müslümanların arasında ortak noktaların öne çıkarak “dinî ve sosyo-kültürel bütünleşmenin” oluşmasını sağlamaktadır. Aynı “Aşkın Varlığa” inanmayı gerektiren esaslar insanlarda, onların beşerî münasebetlerle kuramayacakları oranda

¹¹⁸ Suyûfî, *Kûtu’l-muğtezî*, II, 663.

¹¹⁹ Yıldırım, “Kur’ân ve Cemaat”, *Altınoluk Dergisi*, 1988, sy. 32, s. 20.

¹²⁰ Eren, “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2000, c. 3, sy. 7, s. 93.

¹²¹ Eren, *a.g.m.*, s. 102.

¹²² Eren, *a.g.m.*, s. 110.

kapsamlı ve sihirli bir “ortak hissediş” meydana getirir. İnsanlara bakışında ırk, soy, sosyal sınıf gibi ayırıcı vasıfları devre dışı bırakan İslâm, üstünlüğün ancak Allâh’a yakınlıkta olabileceğini belirtmiştir. Bu yönüyle İslâm dininin oluşturduğu “yaygın” bir toplum tarzı göze çarpmaktadır. Böylece sosyal bütünleşmenin temelini dine dayandıran İslâm, hedeflediği oluşumu bozacak her türlü “fırkalaşma”yı yasaklamıştır.¹²³

İslâm Dini’nin özünü tevhid inancı oluşturur. Tevhid, son hak dinin ve zamanında hak olarak indirilen tüm dinlerin en temel vasfı ve gayesidir. Allâh, Âdem (a.s)’dan itibaren insanlara tevhid eksenli bir inanç manzumesi vahyetmiş ve en basit şekliyle ifade edecek olursak bireysel bağlamda madde-ruh dengesinin, sosyal bağlamda toplum birliğinin, hem ferdî hem de sosyal hayat bağlamında dünya-ahiret dengesinin ve birliğinin sağlanmasını emretmiştir. İşte bu maksatla İslâm, mensuplarının hangi dile, hangi renge ve hangi bölgeye ait olursa olsunlar birlik ve beraberlik ruhu içerisinde olmalarını tevhidin bir gereği olarak görür. Tевhidi bozucu her türlü davranış ve hareketlerden kaçınmamız gerektiğini her halükarda hatırlatır.¹²⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de Allâh, müslümanların tek bir ümmet olduğunu; “*Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin.*”¹²⁵ âyetiyle ifade eder ve müminlerin cemaat ruhu içinde bulunmalarını, birlik ve beraberliklerini O’nun dinine sarılarak muhafaza etmelerini ve ayrılığa düşülmemesini emreder. Yüce Allâh şöyle buyurmaktadır: “*Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın.*”¹²⁶, “*Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.*”¹²⁷ Ayrıca “*Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.*”¹²⁸ buyurarak; Kur’ân ve sünnetin

¹²³ Eren, a.g.m., s. 108-109.

¹²⁴ Altıntaş, “İslâm Düşüncesinde Tевhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Sivas 1996, s. 111.

¹²⁵ el-Enbiyâ 21/92.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/103.

¹²⁷ el-En’âm 6/153.

¹²⁸ el-Enfâl 8/46.

müşterek değerleri etrafında birleşilmesini ve bu bütünlüğe zarar verebilecek ihtilaflardan kaçınılmasını istemektedir.

Bir başka âyette ise Allâh, cemaat ruhunu zedeleyecek ve İslâm toplumunun birliğini sarsacak hizipleşme ve fırkalaşmalardan kaçınılmasını emrederek, böyle davranışlar içerisine girenleri büyük bir azapla korkutmaktadır: *“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.”*¹²⁹

Hz. Peygamber de ümmetinin birlik ve beraberlik içinde olmalarını, cemaatten kopup ayrılmamalarını tavsiye etmektedir. O (s.a.v.), konumuzun mihverini oluşturan hadislerinde ısrarla cemaate sarılmayı tavsiye etmekte ve İslâm toplumunun benimsediği değerlerden çok az dahi olsa uzaklaşmayı yasaklamaktadır. Resûl-i Ekrem, Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste ise: *“Hiç şüphe yok ki Allâh, sizin için üç şeyden hoşnut olur. Üç şeyi de kerih görür. Sizin için: Kendisine ibadet etmenizden, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamanızdan ve hepinizin toptan Allâh’ın ipine sınıksız sarılıp tefrikaya düşmemenizden hoşnut olur...”*¹³⁰ buyurarak, Allâh’ın rızasının müslümanların ortaya koyacağı birlik ve dayanışmada tecelli edeceğine vurgu yapmaktadır. Nitekim birlik ve beraberliğin inşası için bir bütün olarak İslâm’ı kabullenip, yaşamak gerekmektedir. Bunun aksine insanın emredildiği gibi yaşamaktan ictinab edip, başkaları aleyhine haddi aşması ise toplumdaki ayrılıkları besler. Oysa ki cemaate sarılmanın neticesi, Allâh’ın rahmetini ve hoşnutluğunu kazanarak dünyada ve ahirette mes’ud olmak, ayrılığın neticesi ise Allâh’ın azâbı ve büyük bir hüsrandır.¹³¹

Hz. Peygamber, ashâbına sırât-ı müstakîmi ta’rif etmiş ve başka yollara tevessül etmenin doğru yoldan sapmalara ve tefrikaya sebep olacağını bizzat anlatmıştır. Câbir b. Abdullâh şöyle rivayet etmektedir: *“Resûlüllâh’ın yanında idik. O, yere bir çizgi çizdi. Bu çizginin sağına iki, soluna da iki paralel çizgi daha çizdi. Sonra elini ortadaki çizginin üzerine koydu ve dedi ki: Bu, Allâh’ın yoludur. Sonra şu ayeti okudu: “Bu benim dosdoğru yolumdur, ona uyunuz; başka yollara uymayınız ki, onlar sizi Allâh’ın*

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/105.

¹³⁰ Müslim, “Akdiye”, 5.

¹³¹ İbn Teymiye, *Mecmûatü l’-fetâvâ*, I, 17.

yolundan ayırır. (En'âm 6/153) ”¹³² Yine O, kendisinden sonra ümmetinin içine düşeceği fitne ve kargaşa ortamı hususunda uyarılarda bulunarak: “Benden sonra yaşayacak olanlar pek çok ihtilafa şahid olacaklardır. Bu durumda benim ve râşid ve mehdî halifelerimin sünnetine sımsıkı sarılın.”¹³³ buyurmuş ve kurtuluşa erecekleri “Benim ve ashâbımın yolu üzere olanlar”¹³⁴ şeklinde tavsif ederek yegâne sıhhat ölçüsünün kendi sünneti ve onun etrafında kenetlenmiş ilk İslâm cemaati olan ashâbın benimsediği yaşayış biçimi olduğunu bildirmiştir. Onun için “Sünnete bağlılık kurtuluştur” denilmiştir.¹³⁵ Meseleyi Kur’ân ve sünnete bağlılık bağlamında ele alan İ. Lutfi Çakan şunları söylemektedir: “Kur’ân-ı Kerîm’de “Sebilü’l-mü’minîn”¹³⁶ (Mü’minlerin yolu/hayat tarzı)” diye belirlenen yol, öncelikle sahâbîlerin üzerinde olduğu yol ve yaşayışlarıdır. Yani onların, Kitap ve sünnete uygun düşen yapıp ettikleridir...Son peygamberin tebligat ve uygulamalarının ilk muhatapları sahâbe topluluğu olduğundan İslâm’ın temel konularında anlayış, uygulama ve rivayetleri Allâh’ın muradına emirlerine ve Peygamber’in sünnetine uygun düşen bir yol olarak kabul edilmelidir. Bu sebeple müslüman çoğunluk daima bu yolu takip etmeye çalışmıştır.”¹³⁷

Nitekim ilk İslâm toplumunun oluşumu tarihî açıdan tetkik edildiği zaman, bu yapının temelini üç unsurun teşkil ettiği görülür. Bunlar sırasıyla, Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’in kişiliği, Hz. Peygamber’in sünneti (söz ve davranışları) dır.¹³⁸ Bu sebeple İslâm cemaati, sünnete bağlandığı ölçüde diri kalarak, hidayet üzere ilerleyebilir. Sünnet de cemaat sayesinde yaşatılır ve semeresini verir. Öyle ki ne cemaatsiz bir sünnet, ne de sünnetin dışında bir metod üzere olan cemaat varolabilir.¹³⁹ Çünkü bid’atler, toplumdaki ayrılıkları beslediği gibi sünnet de cemaati beraberinde getirir.¹⁴⁰ Temîm-i Dârî’den mevkûf olarak yapılan bir rivayette Hz. Ömer: “Hiç şüph

¹³² İbn Mâce, “Mukaddime”, 1.

¹³³ Tirmizî, “İlim”, 16.

¹³⁴ Tirmizî, “İmân”, 18.

¹³⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 16.

¹³⁶ en-Nisâ 4/115.

¹³⁷ Çakan, *Müslüman Kimliği*, s. 57.

¹³⁸ Çakan, *Sîret ve Sünnet*, s. 207.

¹³⁹ Selâm, Ahmed, *Mâ Ene Aleyhi ve Ashâbî*, s. 63; Krş. Polat, “Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, 2007 Konya, Yayın. no:3, s. 187-196.

¹⁴⁰ İbn Teymiye, *el-İstikâme*, I, s. 42.

yok ki İslâm, ancak cemaat ile kâimdir.”¹⁴¹ diyerek bu hakikati dile getirmiştir.

İslâm, kendi uğrunda mücadele eden inananları “*Birbirine kenetlenmiş bir yapı*”¹⁴² olarak nitelemekte ve Peygamberinin lisanından “*Bütün mü’minleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütuf ve âtîfet hususlarında sanki bir vücut misali*”¹⁴³ ortak bir hissediş ve dayanışmaya çağırmaktadır. Bu husus hayatî bir önem taşıdığı içindir ki İslâm dini, birliği esas alan iman prensiplerinden başlamak üzere birçok fiilî ibadeti de cemaat ruhunu oluşturup yaşatacak ve sürdürecektir. Bu şekilde vaz’etmiş; müslümanlara, onları belli aralıklarla bir araya getiren toplu ibadetleri emretmiştir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Dârimî, “Mukaddime”, 26.

¹⁴² es-Saff 61/4.

¹⁴³ Buhârî, “Edeb”, 27.

¹⁴⁴ Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 16.

İKİNCİ BÖLÜM
CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN
RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN RİVAYETLER

Birinci Hadis

حدثنا روح حدثنا سعيد عن قتادة حدثنا العلاء بن زياد عن معاذ بن جبل أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال إن الشيطان ذئب الإنسان كذئب الغنم يأخذ الشاة القاصية والناحية فإياكم والشعاب وعليكم بالجماعة والعمامة والمسجد.

Muâz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu:

“Şüphesiz şeytan insan için, sürüden uzaklaşan ve yalnız dolaşan koyunu kapan kurt gibidir. Dolayısıyla yalnızlıktan sakının! Cemaatten, toplumdan ve mescitlerden ayrılmayın.”¹⁴⁵ (Ahmed b. Hanbel)

(1) Ravh (b. Ubâde) > (2) Saîd (b. Ebû Arûbe) > (3) Katâde > (4) el-Alâ b. Ziyâd > (5) Muâz b. Cebel.

(1) Ravh b. Ubâde el-Kaysî (ö. 205/820)

Ravh b. Ubâde hakkındaki değerlendirmeler genel olarak onu tevsik eder mahiyettedir. İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında yer verdiği Ravh b. Ubâde hakkında İclî (ö. 261/875), Bezzâr (ö. 292/905), el-Halîlî (ö. 446/1054), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Zehebî (ö. 748/1347) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) “sika” tabirini kullanmış, İbn Sa'd (ö. 230/845) ise “ثقة إن شاء الله” demiştir.¹⁴⁶ Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) ve Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî'nin (ö. 262/876) “sadûk” olarak değerlendirdiği Ravh b. Ubâde için Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 275/888) ise “صالح محله الصدق” demiştir.¹⁴⁷ Ukaylî'nin (ö. 323/935) *ed-Duafâu'l-kebîr*'inde zikrettiği Ravh b. Ubâde'yi Abdurrahmân b. Mehdî (ö.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 358; eş-Şâfi, *Müsned*, III, 282; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XX, 164; İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, I, 297; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 247; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, IV, 338; es-Silefî, *el-Vecîz*, s. 95; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, I, 65; İbn Kesîr, *Câmiu'l-mesânîd*, XI, 460; Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis*, II, 635.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 217; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 365; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 243; Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, IX, 385; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 87; Moğoltây, *İkmâl*, V, 8; İbn Hacer, *Tezhîbü't-Tehzîb*, I, 615; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 151.

¹⁴⁷ Yahya b. Maîn, *Târîh*, IV, 264; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, IX, 388; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 498.

198/813) ve el-Kavârih (ö. 235/849) bazı rivayetlerinden dolayı tenkid etmiş, Nesâî (ö. 303/915) ise onun hakkında ‘ليس بالقوي’ tabirini kullanmıştır.¹⁴⁸

Ahmed b. Furât ed-Dabbî (ö. 258/872), Zehebî ve İbn Hacer Ravh b. Ubâde hakkında yapılan tenkidlerin herhangi bir delile dayanmadığı görüşündedirler.¹⁴⁹ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer alan¹⁵⁰ Ravh b. Ubâde’nin bazı rivayetlerinde hata etmiş olmasının onun güvenilirliğini zedelediğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla Ravh b. Ubâde **sikadır**.

(2) Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında zikredilen¹⁵¹ ve Katâde’nin en önemli ravilerinden olan Saîd b. Ebû Arûbe hakkındaki değerlendirmeler incelendiğinde onun genel olarak tevsik edildiği bununla beraber ömrünün sonunda yaşadığı ihtilat ve bazı ravilerden yaptığı tedlis sebebiyle tenkid edildiği görülmektedir.¹⁵² Ayrıca kaderî olmakla da itham edilen İbn Ebû Arûbe’nin bu görüşleriyle ilgili bir propaganda yapmadığı ifade edilmiştir.¹⁵³

Katâde’nin ravileri arasında “en sağlamı”, “hafızası en iyisi” gibi sıfatlarla anılan¹⁵⁴ İbn Ebû Arûbe hakkında Fesevî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zûr’a er-Râzî ve Nesâî “sika” demişlerdir.¹⁵⁵ İbn Sa’d, İclî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hacer ise “sika” olduğunu söylemekle birlikte ömrünün sonunda ihtilata maruz kaldığını eklemişlerdir.¹⁵⁶ Onu *Sikât*’ında zikreden İbn Hıbbân ve İbn Adî de Saîd b. Ebû Arûbe’nin ihtilatından önce yaptığı rivayetlerin hüccet olduğunu bundan sonrakilerin ise mu’teber olmadığını

¹⁴⁸ Ukaylî, *ed-Duaîfû ’l-kebîr*, II, 412; Mizzî, *Tehzîbü ’l-Kemâl*, IX, 243-244; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 339; İbn Hacer, *Tehzîbü ’t-Tehzîb*, I, 615.

¹⁴⁹ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 245; Zehebî, *Târîhu ’l-İslâm*, XIV, 156; İbn Hacer, *Hedyü ’s-sârî*, s. 644.

¹⁵⁰ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 245; İbn Hacer, *Tehzîbü ’t-Tehzîb*, I, 615.

¹⁵¹ Mizzî, *a.g.e.*, XI, 11; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 441.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 355; Ukaylî, *a.g.e.*, II, 474; İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 77; Zehebî, *Siyer*, VI, 415; İbn Hacer, *Tehzîbü ’t-Tehzîb*, II, 34; *Tabakâtü ’l-müdekkisîn*, s. 31.

¹⁵³ İclî, *Marifetü ’s-sikât*, I, 403.

¹⁵⁴ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu ’l-kebîr*, II, 83; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, IV, 65;

¹⁵⁵ Fesevî, *Târîh*, II, 661; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, IV, 66; Mizzî, *a.g.e.*, XI, 8.

¹⁵⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü ’l-kübrâ*, VII, 202; İclî, *a.g.e.*, I, 403; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, IV, 66; İbn Hacer, *Takrîbü ’t-Tehzîb*, s. 179.

belirtmişlerdir.¹⁵⁷ Dolayısıyla İbn Ebû Arûbe'nin ihtilattan önceki rivayetleri ile sarahaten tahdis sigalarıyla yağıdığı rivayetlerinde **sika** olduğunu bunun dışındakilerde ise inkıta' ve tedlîs ihtimali bulunduğunu söylemek mümkündür.

(3) Katâde b. Diâme (ö. 117/735)

Hafızasının sağlamlığı Saîd b. Müseyyeb, Abdurrahmân b. Mehdî, İbn Sîrîn ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerce ifade edilen Katâde, Hz. Enes'in ve Hasan Basrî'nin hadislerinde otorite kabul edilmiş ve İbn Şihâb ez-Zührî ve Süfyân es-Sevrî tarafından da takdir edilmiştir.¹⁵⁸ Onun hakkında İbn Sa'd "sika ve hüccet", Yahyâ b. Maîn ve Iclî "sika", Zehebî ve İbn Hacer ise "sika ve sebt" demişlerdir. İbn Hıbbân onu *Sikât* 'ında zikretmiş ve müdellis olduğunu söylemiştir.¹⁵⁹ Zehebî ve İbn Hacer de onun müdellis olduğuna işaret etmektedirler.¹⁶⁰ Nitekim çok tedlis yapmakla meşhur olan Katâde, Ebû Dâvûd'un belirttiğine göre hadis almadığı otuz kadar raviden rivayette bulunmuştur.¹⁶¹ Kaderî olmakla da tenkid edilen Katâde'nin bu görüşlerinin propagandasını yapmadığı ifade edilmektedir.¹⁶² Dolayısıyla Katâde özellikle sema' sigalarıyla rivayet ettiği hadislerinde **sika**'dır. Zehebî'ye göre de bu hususta muhaddislerin icma'ı vardır.¹⁶³ Bunun haricindeki rivayetlerinde tedlis ve inkıta' ihtimali sözkonusudur.¹⁶⁴ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında mevcuttur.¹⁶⁵

(4) el-Alâ b. Ziyâd el-Adevî (ö. 94/713)

İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği Alâ b. Ziyâd hakkında İbn Sa'd ve İbn Hacer "sika" tabirini kullanmışlardır.¹⁶⁶ Basra'nın âbidlerinden olduğu ifade edilen Alâ b. Ziyâd Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel, Ebû Zer, Ubâde b. Sâmî ve Şeddâd b. Evs'ten

¹⁵⁷ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 360; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 451.

¹⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 133-134.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 171; Iclî, *Marifetü's-sikât*, II, 215; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VII, 135; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 321; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 466; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 389.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, V, 277; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 43.

¹⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 430.

¹⁶² Iclî, *a.g.e.*, II, 215.

¹⁶³ Zehebî, *Siyer*, V, 271.

¹⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 168.

¹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 517; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 134.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 163; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 264; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 371.

mürsel hadisler rivayet etmiştir. el-Alâ b. Ziyâd'ın **sika** olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh* 'inde ta'lik olarak, Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl* adlı eserinde ve İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde yer almaktadır.

(5) Muâz b. Cebel el-Ensârî (ö. 18/639)

Hazrec kabilesine mensup Muâz b. Cebel, Cüşemî nisbesiyle de anılmaktadır. Künyesi Ebû Abdurrahmân'dır. İkinci Akabe Biati'na katılmış ve Huneyn ve Tâif dışındaki bütün gazvelerde Hz. Peygamber'le beraber bulunmuştur. Resûlullah tarafından Yemen'e vâli olarak tayin edilmiştir.¹⁶⁷ Yemen'de nasıl hüküm vereceğine dair Hz. Peygamber'le aralarında geçen konuşma meşhurdur.¹⁶⁸ Resûl-i Ekrem onun hakkında “*Ümmetimden helalleri ve haramları en iyi bilen Muâz b. Cebel'dir.*” buyurmuştur.¹⁶⁹ Peygamberimiz'in vefatına kadar Yemen'de bulunan Muâz b. Cebel, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafeti zamanında 18/639 senesinde Ürdün'de Amevâs Tâun'u diye bilinen vebâ salgınında vefat etmiştir.¹⁷⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.¹⁷¹

Bu senedde bulunan ricalin tamamı sikadır. Fakat Alâ b. Ziyâd'ın kendisinden rivayette bulunduğu Muâz b. Cebel'den hadis almadığı sabit olduğundan¹⁷² isnadda oluşan inkıta' sebebiyle **zayıf**tır. Şuayb el-Arnâvûd da bu hadisin mütâbî' ve şahidlerine işaret ederek hasen li-gayrihî derecesine yükseldiğini belirtmiştir.¹⁷³

İkinci Hadis

¹⁶⁷ İbn Hişâm, *Sîret*, II, 590.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 382; Ebû Dâvûd, “Kazâ”, 11; Tirmizî, “Ahkâm”, 3.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, XX, 252; İbn Mâce, ‘Mukaddime’, 11; Tirmizî, ‘Menâkıb’, 33; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 228.

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 443; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 104; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 359; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 244; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 369; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 235; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVIII, 386; İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, V, 187; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 112; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 272; Siyer, I, 461; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 206; *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 97.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 468.

¹⁷² Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 497; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 343.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXVI, 358.

حدثنا جرير عن عبد الملك بن عمير عن جابر بن سمرة قال خطب عمر الناس بالجابية فقال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قام في مثل مقامي هذا فقال أحسنوا إلى أصحابي ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء قوم يحلف أحدهم على اليمين قبل أن يستحلف عليها ويشهد على الشهادة قبل أن يستشهد فمن أحب منكم أن ينال بحبوة الجنة فليلزم الجماعة فإن الشيطان مع الواحد وهو من الاثنين أبعد ولا يخلون رجل بامرأة فإن ثالثهما الشيطان ومن كان منكم تسره حسنته وتسوؤه سيئته فهو مؤمن.

“Câbir b. Semüre’den nakledildiğine göre: Hz. Ömer, Câbiye’de yaptığı bir konuşmasında şöyle söyledi: Resûlüllâh, şu an durduğum gibi aramızda ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: **“Benim ashâbıma, sonra onların ardından gelen nesle ve sonra bunların peşinden gelenlere iyi davranınız. Bunlardan sonra içlerinde yemin etmesi istenmeden yemin eden, şahit tutulmadan şahitlik yapan kimseler bulunan bir topluluk gelecektir. Dolayısıyla kim cennetin mûtena bir yerine erişmek istiyorsa cemaatten ayrılmasın! Zira şeytan bir kişinin yanında, iki kişiden ise uzaktır. Bir erkek (nâmahrem) bir kadınla kesinlikle yalnız kalmasın! Çünkü üçüncüleri şeytandır. İyilikleri kendisini sevindiren, günahlarına da üzülen kimse gerçek mümindir.”**¹⁷⁴ (Ahmed b. Hanbel)

(6) Cerîr > (7) Abdülmelik b. Umeyr > (8) Câbir b. Semüre.

(6) Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî (ö. 188/804)

Rivayetleri Kütüb-i Sitte’nin tamamında yer almakta olan¹⁷⁵ Cerîr b. Abdülhamîd hakkında Ebû Zûr’a er-Râzî, İbn Hırâş (ö. 283/896) ve Zehebî “sadûk” tabirini kullanmıştır.¹⁷⁶ el-Halîlî ve Lâlekâî’nin “sika olduğunda hadis alimleri ittifak halindedir” dediği¹⁷⁷ Cerîr b. Abdülhamîd, İbn Hıbbân’ın Sikât’ında da yer almış ve

¹⁷⁴ Tayâlisî, Müsned, I, 34; Ahmed b. Hanbel, I, 310; İbn Ebû Âsım, es-Sünne, II, 437; Nesâî, es-Sünenü’l-kübrâ, VIII, 283; Ebû Ya’lâ, Müsned, I, 131; Tahâvî, Şerhu müşkili’l-âsâr, IX, 334; İbn Hıbbân, Sahîh, XII, 399; Taberânî, el-Mu’cemü’l-evsat, III, 204; Heysemî, Buğyetü’l-bâhis, II, 635.

¹⁷⁵ Mizzî, a.g.e., IV, 551; Zehebî, el-Kâşif, I, 291.

¹⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, a.g.e., II, 507; Hafîb el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd, VIII, 194; Zehebî, Mizânü’l-i’tidâl, II, 119.

¹⁷⁷ el-Halîlî, el-İrşâd, II, 568; Mizzî, Tehzîbü’l-Kemâl, IV, 550; Moğoltây, İkmâl, III, 188; İbn Hacer, Tehzîbü’t-Tehzîb, I, 298.

onun hakkında İbn Sa'd, Ebû Hâtim er-Râzî, İclî, Nesâî ve İbn Hacer "sika", Yahyâ b. Maîn ise "sadûk ve sika" demiştir.¹⁷⁸

Ahmed b. Hanbel, Cerîr b. Abdülhamîd'in Âsım el-Ahvel ile Eş'as'ın rivayetlerini karıştırdığını ifade etmiş ve onun için "hadiste zeki değildir" demiştir. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel'in Cerîr hakkında "sika" dediği de nakledilmektedir.¹⁷⁹ Beyhakî ise onun ömrünün sonunda hafıza zayıflığı yaşadığını söylemişse de bu görüşünde ona muvafakat eden bulunmamaktadır.¹⁸⁰ Dolayısıyla Cerîr b. Abdülhamîd **sikadır**.

(7) Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136/753)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer alan Abdülmelik b. Umeyr, tâbiündendir.¹⁸¹ İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği Abdülmelik b. Umeyr hakkında Fesevî ve İclî "sika", İbn Nümejr (ö. 234/848) ise "sika ve sağlam" demiştir.¹⁸² Zehebî ve İbn Hacer de onu tevsik etmekle birlikte yaşlılıktan dolayı hafızasının zayıfladığını da belirtmişlerdir.¹⁸³ Ayrıca Ebû Hâtim er-Râzî de "salihu'l-hadîs" dediği Abdülmelik b. Umeyr'in ömrünün sonlarında hafıza zayıflığı yaşadığını ifade etmiştir.¹⁸⁴

Nesâî'nin "Onda bir beis yoktur" ifadeleriyle ta'dil ettiği¹⁸⁵ Abdülmelik b. Umeyr, rivayetlerinde birçok hatası olduğu gerekçesiyle Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) tarafından "muztaribü'l-hadîs" ve "ضعيف جدا" ifadeleriyle cerhedilmiştir.¹⁸⁶ Abdülmelik b. Umeyr İbn Hıbbân (ö. 354/965), Dârekutnî (ö. 385/995) ve İbn Hacer tarafından müdellis olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁷

¹⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 267; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 267; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 506; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 145; İbn Şâhin, *Sikât*, s. 56; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 550; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 297; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 78.

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 543; *Mesâil -rivayetü İbn Hânî-*, II, 215.

¹⁸⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 119; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 297.

¹⁸¹ Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 376; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 667.

¹⁸² Fesevî, *Târîh*, III, 87; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 104; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 116; Moğoltây, *İkmâl*, VIII, 331.

¹⁸³ Zehebî, *el-Muğnî*, I, 576; *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 405; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 305.

¹⁸⁴ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, V, 361.

¹⁸⁵ Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 375; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 620;

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 295; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, V, 361.

¹⁸⁷ İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 117; Zehebî, *Siyer*, V, 439; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 41.

Bazı muhaddisler tarafından ömrünün sonlarında hafızası zayıfladığı ve rivayetlerinde tedlis yaptığı ifade edilen Abdülmelik b. Umeyr, hadislerindeki ıztırab da dikkate alındığında **sadûk** olarak değerlendirilebilir. Nitekim Buhârî ve Müslim mütekaddimin ravilerinin ondan rivayetleriyle ihticac etmişler, müteahhirin olanlarinkini ise mütabeaten zikretmişlerdir.¹⁸⁸

(8) Câbir b. Semüre (ö. 74/693)

Câbir b. Semüre Benî Süvâe b. Âmir b. Sa'sa'a kabilesine mensub olup Süvâî nisbesiyle anılmaktadır. Künyesi ihtilaflı olmakla beraber Ebû Abdullah veya Ebû Hâlid'dir. Kûfe'ye yerleşmiştir. Babası ve kendisi Hz. Peygamber'in sohbeti şerefine nâil olmuştur. Annesi Hâlide ise Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (ö. 55/675) kızkardeşidir. Hz. Câbir, Medâin'in fethine babasıyla beraber katılmış, Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) hilafetinde Bişr b. Mervân (ö. 75/694) Kûfe valisi iken Kûfe'de 74/693 tarihinde vefat etmiştir.¹⁸⁹ Câbir b. Semüre Hz. Peygamber'den bir çok hadis rivayet etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.¹⁹⁰

Bu hadisin senedinde “عن” lafzı ile rivayette bulunan Cerîr ve Abdülmelik b. Umeyr'in hadisi rivayet ettikleri hocalarıyla görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl* 'de tespit edilmiştir.¹⁹¹ Fakat Abdülmelik b. Umeyr'in müdellis olması sebebiyle bu hadisi Câbir b. Semüre'den işittiğine dair bir sarahat bulunmamaktadır. Bununla beraber sözkonusu hadis İsrâîl b. Yûnus ve Cerîr b. Hâzim tarikinden tahdis sigasıyla muttasıl olarak da rivayet edilmiştir.¹⁹² Dolayısıyla bu sened sadûk olan Abdülmelik b. Umeyr sebebiyle **hasendir**. Şuayb el-Arnâvûd ise bu hadisin tahkikinde Abdülmelik b. Umeyr'den kaynaklanan ıztırablara dikkat çekmiş ve sahih hükmünü vermiştir.¹⁹³

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 591.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 101; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 56; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 493; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 52; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 139; Haûîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 541; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XI, 199; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, I, 488; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 437; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 287; Siyer, III, 186; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 115; *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 280; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 75.

¹⁹⁰ Mizzî, *a.g.e.*, IV, 440; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 82.

¹⁹¹ Mizzî, *a.g.e.*, IV, 542; XVIII, 370.

¹⁹² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 131; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 334.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), I, 310.

Üçüncü Hadis

حدثنا أبو اليمان حدثنا ابن عياش عن البخاري عن عبيد بن سلمان عن أبيه عن أبي ذر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال اثنان خير من واحد وثلاثة خير من اثنين وأربعة خير من ثلاثة فعليكم بالجماعة فإن الله لن يجمع أمتي إلا على هدى.

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“İki kişi bir kişiden, üç kişi ise iki kişiden ve dört kişi de üç kişiden daha hayırlıdır. Dolayısıyla cemaatten ayrılmayın! Zira Allah ümmetimi ancak hidayet üzere bir araya getirir.”¹⁹⁴

(9) Ebu'l Yemân > (10) (İsmâîl) İbn Ayyâş > (11) Bahterî b. Ubeyd b. Selmân > (12) Ebîhi (Ubeyd b. Sellâm) > (13) Ebû Zer.

(9) Ebu'l Yemân el-Himsî (ö. 222/837)

Buhârî'nin kendisinden fazlaca hadis rivayet ettiği hocalarından olan¹⁹⁵ Ebu'l-Yemân hakkında İbn Ammâr el-Mevsîlî (ö. 242/856) “sika”, İclî “hadislerinde bir sakınca yoktur”, Ebû Hâtim er-Râzî “sadûk ve sika”, İbn Hacer ise “sika ve sağlam” demiş, İbn Hıbbân da onu *Sikât* 'ına almıştır.¹⁹⁶ Dolayısıyla rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer alan¹⁹⁷ Ebu'l-Yemân **sikadır**.

(10) İsmâîl b. Ayyâş (ö. 182/798)

İsmâîl b. Ayyâş hakkındaki değerlendirmeler incelendiğinde görülmektedir ki münekkidlerin çoğu onu tevsik etmiş ve Şamlılardan yaptığı rivayetlerinde **sadûk**¹⁹⁸

¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, XXXV, 219.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 562.

¹⁹⁶ İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 314; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 153; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 129; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 194; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 115.

¹⁹⁷ Mizzî, *a.g.e.*, VII, 154; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 346.

¹⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 412; Ali b. Medîni, *Suâlatü İbn Ebû Şeybe*, s. 161; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 9; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 369; Fesevî, *Târîh*, II, 423; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 186; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 35; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 163; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 248; *el-Muğnî*, I, 139; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 162; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 48.

olduğu fakat diğer rivayetlerinde yaşlılıktan ötürü maruz kaldığı ihtilât sebebiyle **zayıf** olduğu görüşündedirler.¹⁹⁹ İbn Hacer *Tabakâtü'l-müdezzisîn* adlı eserinde İsmâîl b. Ayyâş'ı üçüncü mertebede müdezzis olarak zikretmiştir.²⁰⁰ Yahyâ b. Maîn ve İbn Hıbbân'ın da onun tedlîs yaptığına işaret ettiğini söylemişse de *Tehzîb*'de ve *Takrîb*'inde bunu dile getirmemesi ve kendisinden başka bir münekkidin bu görüşüne katıldığını zikretmemesi bu nitelendirmesinin zayıf olduğu kanaatini uyandırmaktadır. İsmâîl b. Ayyâş'ın rivayetleri Buhârî'nin (ö. 256/870) *Refu'l-yedeyn fi's-salât* adlı eseri ile dört *Sünen*'de yer almaktadır.²⁰¹

(11) Bahterî b. Ubeyd et-Tâbihî (ö. ?)

Bahterî b. Ubeyd birçok münekkid tarafından cerhedilmiştir. Ebû Nuaym el-İsbahânî'nin “Ebû Hüreyre'den uydurma hadisler rivayet etmektedir” dediği Bahterî b. Ubeyd hakkında Ebû Hâtim er-Râzî “hadisi zayıf ve sâkıt”, İbn Hıbbân “Onunla ihticac caiz değil”, Ebu'l-Feth el-Ezdî (ö. 374/984) “yalancı ve sâkıt”, Dârekutnî “zayıf”, Zehebî “metrûk” ve İbn Hacer “zayıf ve metrûk” demektedir.²⁰² Dolayısıyla Bahterî b. Ubeyd ittifakla **metrûk** kabul edilmektedir. Bahterî b. Ubeyd'in İbn Mâce'de iki rivayeti bulunmaktadır.²⁰³

(12) Ubeyd b. Selmân et-Tâbihî (ö. ?)

Rivayet ettiği hadisler İbn Mâce'nin *Sünen*'inde mevcut olan²⁰⁴ Ubeyd b. Selmân Ebû Hâtim er-Râzî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer tarafından “**mechûl**” olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Suâlatü Ebû Dâvûd*, s. 264; Tirmizî, *el-İlelû'l-kebîr*, s. 390; Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, s. 49; Ukaylî, *ed-Duafâ'u'l-kebîr*, I, 103; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 191; İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, I, 131; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 471; Hâkim en-Neysâbü'rî, *Suâlatü's-Sicîl*, s. 217.

²⁰⁰ İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdezzisîn*, s. 37.

²⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 181.

²⁰² İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 427; İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, I, 232; Mizzî, *a.g.e.*, IV, 25; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 160; *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 6; Moğoltây, *İkmâl*, II, 356; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 214; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 59.

²⁰³ Mizzî, *a.g.e.*, IV, 26.

²⁰⁴ Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 211.

²⁰⁵ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VI, 7; Dârekutnî, *Sünen*, I, 180; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 691; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 36; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 317.

(13) Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653)

Künyesi ile meşhur olan Ebû Zer'in ismi en sahih görüşe göre Cündüb b. Cünâde'dir.²⁰⁶ Gıfâr kabilesine mensubtur. İlk imân edenler arasında olan Ebû Zer,²⁰⁷ Uhud (3/625) veya Hendek Gazvesi'nden (5/627) sonra Medine'ye hicret etmiştir. Suffe Mektebi'nde yetişen Ebû Zer zenginliğe ve servet düşkünlüğüne olan muhalefeti ve mücadelesiyle ön plana çıkmış ve bu hususta Resûl-i Ekrem'den telakki ettiği öğretiyi anlatmaktan asla geri durmamıştır.²⁰⁸ Dünyevî zevklere değer vermeyen zahit tavrı ve servet biriktirme hakkındaki tavizsiz görüşleri dolayısıyla Halife Hz. Osmân'a şikayet edilmiş ve bu sebeple Medine'ye 3 mil mesafede Rebeze denilen yerde ikamete mecbur edilmiştir.²⁰⁹

Resûlüllah onun hakkında “*Gökkubbenin altında ve yerin üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur.*” buyurmuştur.²¹⁰ Ebû Zer el-Gıfârî Hz. Osman'ın hilafetinde Rebeze'de 32/653 tarihinde vefat etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilmektedir.²¹¹

Bu hadisin isnadı, hadis uydurmakla itham edilmiş metrûk bir râvi olan Bahterî b. Ubeyd ve mechûlû'l-hâl olan babası Ubeyd b. Selmân sebebiyle son derece **zayıf**tur. Şuayb el-Arnâvûd da bu hadisin tahkikinde aynı görüşü belirtmiştir.²¹²

Dördüncü Hadis

حدثنا يعقوب قال حدثنا أبي عن ابن إسحاق قال فذكر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن شهاب عن محمد بن جبير بن مطعم عن أبيه جبير قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يخطب الناس بالخيف نضر الله

²⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 165; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 31; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 221; Müslim, *el-Künâ*, I, 308; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 510; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 55; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, III, 398; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXVI, 174; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, VI, 96; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIII, 294; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 424; Siyer, II, 46; İbn Hacer, *el-İsâbe*, XII, 215; *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 519.

²⁰⁷ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 182-184.

²⁰⁸ Buhârî, 'İlim', 10; Dârimî, 'Mukaddime', 46.

²⁰⁹ İbn Hişâm, *Sîret*, II, 524.

²¹⁰ Tirmizî, 'Menâkıb', 36; İbn Mâce, 'Mukaddime', 11.

²¹¹ Mizzî, *a.g.e.*, XXXIII, 298; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 562.

²¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXV, 219.

عبدا سمع مقالتي فوعاها ثم أداها لمن لم يسمعها فرب حامل فقه لا فقه له ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه
ثلاث لا يغل عليهن قلب المؤمن إخلاص العمل وطاعة ذوي الأمر ولزوم الجماعة فإن دعوتهم تكون من ورائه.

Cübeyr b. Mut'im şöyle demiştir: Resûlullah (Mina) Hayf'ta bir hutbesinde şöyle buyururken dinledim: *“Allah sözümü duyup ezberleyen, sonra da onu duymamış olana nakleden kulun yüzünü nurlandırın! Zira nice bilgi sahibi vardır ki iyi anlayışı yoktur. Kendisinden daha anlayışlı olan kimseye bilgi ulaştıran nice kimse de vardır. Üç şey vardır ki onlarda mü'minin kalbi hainlik yapmaz: Sadece Allah için ibâdet etmek, idarecilere itaat etmek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü duaları peşlerinden onları (kuşatır).”*²¹³ (Ahmed b. Hanbel)

(14) Ya'kûb > (15) Ebî (İbrâhîm b. Sa'd) > (16) İbn İshâk > (17) İbn Şihâb ez-Zührî > (18) Muhammed b. Cübeyr > (19) Ebîhi (Cübeyr b. Mut'im).

(14) Ya'kûb b. İbrâhîm el-Kuraşî (ö. 208/823)

İbn Sa'd'ın “sika ve me'mûn”, İbn Hacer'in “sika ve fâzıl” dediği Ya'kûb b. İbrâhîm hakkında Yahyâ b. Maîn ve Iclî “sika”, Zehebî “hüccet” demiştir.²¹⁴ İbn Hıbbân da onu *Sikât* 'ında zikretmiş, Ebû Hâtim er-Râzî ise onun için “sadûk” değerlendirmesinde bulunmuştur.²¹⁵ Dolayısıyla rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer alan²¹⁶ Ya'kûb b. İbrâhîm **sikadır**.

(15) İbrâhîm b. Sa'd el-Kuraşî (ö. 183/799)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında tahrir edilen²¹⁷ ve İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği İbrâhîm b. Sa'd hakkında İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Iclî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî, İbn Şâhin (ö. 385/995) ve Zehebî “sika”, İbn Hacer ise “sika

²¹³ Ahmed b. Hanbel, XXVII, 318; Dârimî, ‘Mukaddime’, 24; İbn Mâce, ‘Menâsik’, 76; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, II, 516; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 343; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 408; Taberânî, *el-Kebîr*, II, 126; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 151; el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, II, 307; İbn Abdülber, *Câmi*, I, 184.

²¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 247; Iclî, *Marifetü's-sikât*, II, 372; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 230; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 393; Siyer, IX, 491; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 536.

²¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 202; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 284;

²¹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 311; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 439.

²¹⁷ Mizzî, *a.g.e.*, II, 94; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 212.

ve hüccet” demiştir.²¹⁸ Yahyâ b. Maîn’den onun için “sika ve hüccet” ve “ليس به بأس” dediği de nakledilmektedir.²¹⁹

Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın İbrâhîm b. Sa’d’ı zayıf gördüğü yönündeki kanaatini garip karşılayan Ahmed b. Hanbel onun hakkında tam bir bilgiye sahip olamadığını ifade ederek İbrâhîm b. Sa’d’ı tevsîk etmiş, aynı şekilde Veki’ b. el-Cerrâh’ın da önceleri ondan hadis almadığını fakat daha sonra ondan rivayet bulunduğunu belirtmiştir.²²⁰ Ukaylî sözkonusu sebeplerle İbrâhîm b. Sa’d’ı *ed-Duafâ*’sında zikretmiştir.²²¹ İbn Adî ise İbrâhîm b. Sa’d’ın hakkındaki tenkidlerin önyargılı olduğunu halbuki onun içlerinde Leys b. Sa’d, Şu’be b. el-Haccâc ve Abdurrahmân b. Mehdî gibi büyük hadisçilerin kendisinden hadis aldığı “sika” bir alim olduğunu belirtmektedir.²²² Dolayısıyla İbrâhîm b. Sa’d **sika**’dır.

(16) Muhammed b. İshâk (ö. 151/768)

Siyer ve meğâzî ilminde büyük bir şöhret sahibi olan İbn İshâk’ın hadisleriyle ihticâc hususunda hadis münekkidleri arasında ihtilaf söz konusudur.

Süfyân es-Sevrî ve Şu’be b. el-Haccâc (ö. 170/786) onun hakkında “hadis ilminde mü’minlerin emiri” ifadesini kullanmıştır.²²³ İbn Sa’d, bir görüşünde Yahyâ b. Maîn ve İclî onu tevsîk edenlerdendir.²²⁴ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Ali b. Medîni (ö. 234/848), Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878), Zehebî ve İbn Hacer ise İbn İshâk’ın sadûk olduğu görüşündedirler.²²⁵

²¹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, V, 475; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 519; *Suâlatü Ebû Dâvûd*, s. 223; İclî, *Marifetü’s-sikât*, I, 201; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 102; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 43; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 7; İbn Şâhin, *Sikât*, s. 32; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, I, 153; Moğoltây, *İkmâl*, I, 206; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 29.

²¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 604; Zehebî, *Siyer*, VIII, 305.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 519; *Suâlatü Ebû Dâvûd*, s. 223.

²²¹ Ukaylî, *ed-Duafâ’u’l-kebîr*, I, 71.

²²² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 403.

²²³ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 40; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 383; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 159.

²²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 233; İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 232; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 12.

²²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 192; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 383-384; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 156; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 403.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) “Onun hiçbir hadisini yazmadım” demiş ve Vüheyb b. Hâlid (ö. 165/781) gibi Hişam b. Urve (ö. 146/763) ve Mâlik b. Enes’e (ö. 179/795) tabi olarak İbn İshâk’ı yalancılıkla ithâm etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî “hadisi zayıftır fakat yazılır”, Nesâî ise “ليس بالقوي” tabirleriyle İbn İshâk’ı tenkid etmişlerdir.²²⁶

İbn İshâk hadis alimleri tarafından çok tedlîs yaptığı, kaderciliğe ve şiîliğe temâyül ettiği gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Fakat Ali b. Medînî, Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Zehebî gibi hadisçiler İbn İshâk’ın yalancılıkla suçlanmasına gerekçe gösterilen olay olan Hişam b. Urve’nin hanımından rivayette bulunmasının mümkün olduğuna ve bu gibi sebeplerle bir ravinin cerhedilemeyeceğine vurgu yapmışlardır. Mâlik b. Enes’in onun hakkındaki olumsuz söylemlerinin ise hadis ile ilgisi olmayan nedenlerden kaynaklandığı ve sonrasında barıştıkları rivayet edilmiştir.²²⁷ Sonuç olarak İbn İshâk’ın sarahaten tahdîs sigası ile naklettiği ve sîka muhaddislere muhalefet etmeyen hadislerinde ve özellikle siyer ve meğâzîye dair olan rivayetlerinde makbûl olduğunu ve bir cerh-ta’dîl hükmü olarak da **sadûk** olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetleri Buhârî’nin *Cüz’ü ’l-kırâe halfe ’l-imâm* adlı eserinde, Müslim’in (ö. 261/875) *Sahîh*’i ile dört *Sünen*’de yer almaktadır.²²⁸

(17) Muhammed b. Müslim ez-Zührî (ö. 124/742)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer alan²²⁹ ve hadis ilmindeki otoritesi ve sağlamlığı hakkında ittifak edilen İbn Şihâb ez-Zührî birçok hadis alimi tarafından takdir ve tebci edilmektedir.²³⁰ Mürsel rivayetleri hususunda ise aynı derecede sağlam görülmeyen İbn Şihâb ez-Zührî bazı muhaddislerce müdellis olarak da

²²⁶ Nesâî, *ed-Duaî ve ’l-metrûkîn*, s. 211; Ukaylî, *ed-Duaî ve ’l-kebîr*, IV, 1196; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve ’t-ta’dîl*, VII, 193-194; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 255; İbn Hacer, *Tehzîbü ’t-Tehzîb*, III, 507.

²²⁷ Yahyâ b. Maîn, *Marifetü ’r-ricâl*, I, 118; Ahmed b. Hanbel, *İlel -rivâyetü ’l-Mervezî-*, s. 38; Fesevî, *Târîh*, II, 27; Ebû Zür’a ed-Dımeşkî, *Târîh*, I, 538; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 381; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 27; Mizzî, *Tehzîbü ’l-Kemâl*, XXIV, 417; İbn Hacer, *Tehzîbü ’t-Tehzîb*, III, 505; Zehebî, *Siyer*, VII, 42.

²²⁸ Mizzî, *a.g.e.*, XXIV, 429.

²²⁹ Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 443.

²³⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü ’l-kübrâ*, V, 356; Buhârî, *et-Târîhu ’l-kebîr*, I, 220; İclî, *Marifetü ’s-sikât*, II, 253; Fesevî, *a.g.e.*, I, 620; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 44; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 72; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 349; Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 435; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 219; Siyer, V, 328; İbn Hacer, *Tehzîbü ’t-Tehzîb*, III, 697; *Takrîbü ’t-Tehzîb*, s. 440.

nitelendirilmiştir.²³¹ İbn Hacer ez-Zührî'yi müdellis ravilerin üçüncü tabakasında zikretmektedir.²³² Fakat el-Alâî (ö. 761/1360) ise onu ancak ikinci tabakada kabul etmiş ve hadis alimlerinin Zührî'nin "an'ane" ile yaptığı rivayetleri kabul ettiklerini belirtmiştir. Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1437) de el-Alâî ile aynı görüştedir.²³³ Zehebî de Zührî'nin nadiren tedlis yaptığını söyler.²³⁴ Bütün bunları dikkate aldığımızda İbn Hacer'in görüşünün isabetli olmadığını söylemek gerekmektedir.

(18) Muhammed b. Cübeyr el-Kuraşî (ö. 100/718)

İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği ve "Kureys'in hadislerini en iyi bilenlerdendir" dediği Muhammed b. Cübeyr hakkında görüş bildiren İbn Sa'd, İclî, İbn Hırâş, Zehebî ve İbn Hacer gibi hadisçiler onun **sika** olduğunda ittifak halindedirler.²³⁵ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında mevcuttur.²³⁶

(19) Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/679)

Cübeyr b. Mut'im, soyu Abdümenâf'ta Hz. Peygamber'le birleştiğinden Resûl-i Ekrem'in amcaoğullarından sayılır. Babası, Hz. Peygamber'i Tâif ziyaretinden dönüşünde Mekke'de himaye eden Mut'im b. Adî'dir.²³⁷ Künyesi Ebû Muhammed veya Ebû Adî olan Cübeyr b. Mut'im Nevfeloğulları'nın ileri gelenlerindendir. Bedir Gazvesi'nde esir edilen müşriklerin serbest bırakılması için Resûl-i Ekrem'le görüşmek üzere Medine'ye giden heyette yer almıştır. Bu sırada Resûlullah'ın namazda okuduğu ayetlerden etkilendiğini ifade eden Cübeyr b. Mut'im ancak Mekke'nin fethi esnasında İslamı kabul etmiştir. Peygamberimiz'in fetihten önce İslamiyeti kabul etmesini arzu ettiği dört kişiden biri olarak kabul edilir. Mekke'nin fethinden önce veya

²³¹ İbn Ebû Hâtım, *el-Merâsîl*, s. 189; İbn Recep el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 284; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 45.

²³² İbn Hacer'e göre bu tabakada; Çok tedlis yapan ve muhaddisler tarafından ancak sarahaten sema' bildiren rivayetleri kabul edilen raviler bulunmaktadır. (Bkz. İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, s. 13)

²³³ el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 109-113; Sebt İbnü'l-Acemî, *et-Tebyîn*, s. 50.

²³⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 335.

²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 158; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 52; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 234; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 355; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 574; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 161; Siyer, IV, 543; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 529; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 407.

²³⁶ Mizzî, *a.g.e.*, XXIV, 575.

²³⁷ Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, s. 200; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, IX, 4012.

Hayber'in fethedildiği sene müslüman olduğu da söylenmektedir.²³⁸ Daha sonra İslam ordusuyla beraber Huneyn Gazvesi'ne katılmıştır. Bazı müellifler Cübeyr b. Mut'im'in müellefe-i kulûb'dan kabul edilerek, kendisine yüz deve ganimet verildiği görüşündedir.²³⁹ Hz. Ömer'in hilafetinde Muğîre b. Şu'be'den önce Kûfe valisi olarak atanmıştır.²⁴⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer alan²⁴¹ Cübeyr b. Mut'im Hz. Muâviye'nin hilafetinde 59/679 tarihinde vefat etmiştir.²⁴²

Bu hadisin isnadında müdellis olan Muhammed b. İshâk, hadisi Zührî'den işittiğine delalet eden tahdis sigalarından birini kullanmamıştır. Bu sebeple hadis, senedde oluşan inkıta' ve tedlîs şüphesinden dolayı **zayıftır**. Şuayb el-Arnâvûd da seneddeki zayıflığa dikkat çekmiş fakat mütâbi' ve şâhidlerini dikkate alarak sahih li-gayrihi olduğu kanaatine varmıştır.²⁴³ Bizce bu durumda hasen li-gayrihi demesi daha isabetli olurdu.

Beşinci Hadis

حدثنا هشام بن عمار قال حدثنا الوليد بن مسلم قال حدثنا أبو عمرو قال حدثنا قتادة عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن بني إسرائيل افترقت على إحدى وسبعين فرقة وإن أمتي ستفترق على ثنتين وسبعين فرقة كلها في النار إلا واحدة وهي الجماعة.

Enes b. Mâlik'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Şüphesiz İsrâîloğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim de şüphesiz yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır. Bu fırkaların biri dışında hepsi ateştedir. O da cemaattir.”²⁴⁴ (İbn Mâce)

²³⁸ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 50; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 143; İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, I, 516; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 168; *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 292.

²³⁹ İbn Abdülber, *a.g.e.*, I, 144; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXII, 44.

²⁴⁰ İbn Hayyât, *Târîh*, s. 154; Zehebî, *Siyer*, III, 97.

²⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 509; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 289.

²⁴² İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 50; Önkâl, “Cübeyr b. Mut'im”, *DİA*, VIII, 104.

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXVII, 319.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, XIX, 462; İbn Mâce, “Fiten”, 17; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 32; Mervezî, *es-Sünne*, s. 71; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 36; Âcurrî, *eş-Şeria*, I, 312; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 137; İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, I, 373; Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 112; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 226; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, I, 419.

(20) Hişâm b. Ammâr > (21) Velîd b. Müslim > (22) Ebû Amr (el-Evzâî) > Katâde²⁴⁵
> (23) Enes b. Mâlik.

(20) Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859)

Hişâm b. Ammâr, Şam ehlinin muhaddislerinden olmakla birlikte Kıraat İlmi'nde de temayüz etmiş ve Kıraât-i seb'adan olan İbn Âmir (ö.118/736) kıraatinin iki ravisinden biri olmuştur. Kaynaklarda onun uzun yıllar Dımaşk Ümeyye Camii'nde hatiplikle ve Kur'an ilimleriyle meşgul olduğu kaydedilmektedir.²⁴⁶

İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında yer verdiği Hişâm b. Ammâr hakkında Yahyâ b. Maîn "sika" , İclî "bir görüşünde "sika" diğer bir vesile ile de "sadûk" demiştir. İbn Asâkir (ö. 571/1175) ve Zehebî ise onun çok hadis rivayet eden "sika" ravilerden olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hacer onun "sadûk" olduğunu, yaşlandıktan sonra ihtilata maruz kalarak çoğu kere kendisine sunulan her hadisi rivayet ettiğini dolayısıyla en sahih rivayetlerinin ihtilattan öncekiler olduğunu söylemişlerdir. Dârekutnî de onun "sadûk" olduğu kanaatini taşır.²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel bazı kelâmî konulardaki görüşlerinden dolayı onu sert bir şekilde eleştirmiş, tutarsızlık ve düşüncesizlikle suçlamıştır. Zehebî, Ahmed b. Hanbel'in bu eleştirilerine hak vermekle beraber çağdaş olan alimlerin birbirleri hakkındaki tenkitlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nesâî de onun hakkında "لا بأس به" demiştir.²⁴⁸

Muâsır râvilerin birbirleri hakkındaki cerhleri şayet o cerh hakkında ittifak yoksa muteber olmadığından Hişâm b. Ammâr'ın **sadûk** olduğunu söyleyebiliriz. Hişâm b. Ammâr'ın rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh* 'i ve dört *Sünen* 'de yer almaktadır.²⁴⁹

(21) Velîd b. Müslim (ö. 195/811)

²⁴⁵ Bkz. 3 numaralı ravi.

²⁴⁶ Zehebî, *Marîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, 396; Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", *DİA*, XVIII, 151.

²⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 328; Yahyâ b. Maîn, *Suâlâtü İbnü'l-Cüneyd*, s. 397; İclî, *Marîfetü's-sikât*, II, 333; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXXIV, 32; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 370; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 66; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 233; Dârekutnî, *Suâlâtü'l-Hâkim en-Naysâbûrî*, s. 281; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 504; *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 276.

²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel-rivâyetü'l-Mervezî*-, s. 140; Zehebî, *Siyer*, XI, 431; İbn Asâkir, *el-Mu'cemu'l-müştemil*, s. 312.

²⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 242; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 337.

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer alan²⁵⁰ ve özellikle el-Evzâî’nin hadisleri hususunda otorite kabul edilen Velîd b. Müslim bir çok hadis münekkidi tarafından zayıf hatta yalancı ravilerden tedlîs yapmakla eleştirilmiştir. Zira Ebû Müshir (ö. 218/833), İbn Hıbbân ve İbn Hacer Velîd b. Müslim’i “sika” olarak kabul etmekle beraber aşırı bir şekilde tedlîs yaptığını belirtmişlerdir. İbn Sa’d, İclî, Ya’kûb b. Şeybe (ö. 262/876) ve Fesevî de (ö. 277/890) onu tevsîk edenlerdendir.²⁵¹

Ebû Hâtım er-Râzî, Velîd b. Müslim hakkında “صالح الحديث” ifadesini kullanmış, başka bir soru üzerine de “çok hata eder” demiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel de onun çok hata yaptığını ve hadis rivayetinde titiz davranmadığını söyler. Dârekutnî de Velîd b. Müslim’i el-Evzâî’den yaptığı rivayetlerde zayıf ravileri düşürerek tedlîs’-t-tesviye yapmakla suçlamıştır.²⁵² Zehebî onun hakkında bizce de makbul olan görüşe göre “**sadûk**” hükmünü vermiş ancak sarahaten tahdîs sigası ile yaptığı rivayetleri hüccet kabul edilir demiştir.²⁵³

(22) Ebû Amr el-Evzâî (ö. 157/774)

Büyük bir fakih ve muhaddis olan el-Evzâî’nin bu alanlardaki önderliği Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahmân b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel gibi alimler tarafından da teslim edilmiştir.²⁵⁴ el-Evzâî’nin **sika** olduğu İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ya’kûb b. Şeybe es-Sedûsî, İclî, Zehebî ve İbn Hacer gibi muhaddisler tarafından ittifakla belirtilmiştir.²⁵⁵ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında bulunmaktadır.²⁵⁶

(23) Enes b. Mâlik (ö. 93/711)

²⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 99;

²⁵¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 326; İclî, *Marifetü’s-sikât*, III, 343; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXIII, 288; Fesevî, *Târîh*, II, 424; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 222; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 325-326; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 513; *Tabakâtü’l-müdekkisîn*, s. 51.

²⁵² Ahmed b. Hanbel, *İlel -rivâyetü’l-Mervezî-*, s. 141, s. 233; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 17; *el-İlel*, II, 438; Dârekutnî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkûn*, s. 415.

²⁵³ Zehebî, *el-Muğnî*, II, 388.

²⁵⁴ Ebû Zûr’a ed-Dımeşkî, *Târîh*, s. 461; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 266-267.

²⁵⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 339; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 347; İclî, *a.g.e.*, II, 83; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 45; İbn Ebû Hâtım, *a.g.e.*, V, 266; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 62; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 305; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 538; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 289.

²⁵⁶ Mizzî, *a.g.e.*, XVII, 316; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 638.

Enes b. Mâlik, Ensâr'dan Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalib'in annesi Selmâ ile Enes b. Mâlik'in soyları Âmir b. Ganem'de birleşmektedir.²⁵⁷ Resûlüllâh Medine'ye hicret ettiğinde henüz on yaşında okur yazar ve zeki bir çocuk olan Enes b. Mâlik annesi veya üvey babası tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilmiştir. Enes b. Mâlik yaklaşık on sene Resûl-i Ekrem'in hizmetinde bulunduğundan "Hâdimü'r-resûl" lakabıyla anılmıştır. Yine Hz. Peygamber, topladığı bir bakla çeşidinden dolayı ona "Ebû Hamza" künyesini verdi.²⁵⁸ Resûlullah'ın terbiyesinde yetişen Enes b. Mâlik onunla birlikte Hudeybiye Antlaşması, Umretü'l-kazâ, Vedâ haccı, Mekke'nin fethi, Tâif seferi, Hayber ve Huneyn gazvelerine katılmıştır. Bedir Gazvesi'ne yaşının küçüklüğü sebebiyle muharib olarak katılamasa da Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve ondan ayrılmamıştır.²⁵⁹ Enes b. Mâlik, Hz. Ebû Bekir döneminde Bahreyn'de vergi talsildarı olarak görev yapmış daha sonra Basra'ya yerleşmiştir. Hz. Peygamber'in bol rızık ve geniş bir soy duasına mazhar olan Hz. Enes 100 yılı aşan bir ömür sürmüş ve Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik devrinde Basra'da 93/711 tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁰

Enes b. Mâlik, Resûl-i Ekrem başta olmak üzere Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Abdullâh b. Mesûd gibi sahâbîlerden de hadis rivayet etmiştir.²⁶¹ Kendisinden ise 200 kadar ravi rivayette bulunmuştur. Çok hadis rivayet ettikleri için "müksirûn" diye anılan sahâbîlerden sayılan Enes b. Mâlik tekrarları ile birlikte 2286 kadar hadis ile müksirûn olarak kabul edilen yedi sahâbî arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Buhârî ve Müslim "*el-Câmiu's-sahîh*" adlı eserlerinde "müttefekun aleyh" olarak kendisinden 180 kadar hadis rivayet etmiş ayrıca Buhârî 80, Müslim ise 90 rivayette teferrüd etmiştir.²⁶² Enes b. Malik'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte* nin diğer eserlerinde de yer almaktadır.²⁶³

²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, I, 295;

²⁵⁸ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 4; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 73; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 332; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 353; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 288; *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 44; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 190.

²⁵⁹ Mizzî, *a.g.e.*, III, 368.

²⁶⁰ Canan, "Enes b. Mâlik", *DÎA*, XI, 234.

²⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 19.

²⁶² Zehebî, *Siyer*, III, 406.

²⁶³ Mizzî, *a.g.e.*, III, 378; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 54.

Bu hadisin isnadı, içerdği iki müdellis raviden biri olan Katâde'nin hadisi Enes b. Mâlik'ten işittiğine dâir sarahat ifade etmeyen “عن” lafzıyla rivayet etmesinden kaynaklanan inkıta' ve tedlis ihtimalinden dolayı **zayıftır**.

Altıncı Hadis

حدثنا إسحاق بن منصور حدثنا أبو أسامة حدثنا الأعمش حدثنا أبو صالح عن أبي سعيد الخدري قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يجاء بنوح يوم القيامة فيقال له هل بلغت؟ فيقول نعم يا رب فتسأل أمته هل بلغكم؟ فيقولون ما جاءنا من نذير فيقول من شهودك؟ فيقول محمد وأمته فيجاء بكم فتشهدون ثم قرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم {وكذلك جعلناكم أمة وسطا} - قال عدلا - {لتكونوا شهداء على الناس، ويكون الرسول عليكم شهيدا}.

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Kıyamet gününde Nûh Peygamber getirilir de ona: Tebliğ ettin mi? diye sorulur. Nûh da: Evet tebliğ ettim Yâ Rabbi der. Bunun ardından Nûh'un ümmetine: Nûh size tebliğ etti mi? diye sorulur. Onlar da: Bize hiçbir nezîr (uyarıcı) gelmedi, derler. Sonra da Nûh'a: Senin şahitlerin kimler? diye sorulunca, Nûh da: Muhammed ve ümmetidir, diye cevap verecektir. Bunun üzerine sizler getirilecek ve Nûh'un tebliğ ettiğine şehadet edeceksiniz.”

Bundan sonra Resûlüllâh şu ayeti okudu: **“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil (âdil) bir millet kıldık.”** (Bakara sûresi 2/143).²⁶⁴ (Buhârî bu hadisi *Sahîh* 'inde “...Hz. Peygamber'in Cemaate Sarılmayı Emretmesi ” başlığı altında zikretmektedir. Bu ilgi sebebiyle hadis konumuza dahil edilmiştir.)

(24) İshâk b. Mansûr > (25) Ebû Üsâme > (26) el-A'meş > (27) Ebû Sâlih > (28) Ebû Saîd el-Hudrî.

²⁶⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XVI, 430; Ahmed b. Hanbel, XVII, 383; Buhârî, “İ'tisâm”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 34; Tirmizî, “Tefsîr”, 3; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 18; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 397; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 397; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 422; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, I, 406.

(24) İshâk b. Mansûr el-Kevsec (ö. 251/865)

Ebû Hâtim er-Râzî'nin "sadûk" dediği İshâk b. Mansûr, İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında yer almış ve onun hakkında Osmân b. Ebû Şeybe (ö. 239/853) "sika ve sadûk", Müslim "sika ve me'mûn", Nesâî ve İbn Hacer ise "sika ve sağlam" ifadelerini kullanmıştır.²⁶⁵ Buhârî ve Müslim'in hadisleriyle ihticâc ettiği İshâk b. Mansûr hakkında Zehebî de "hüccet" demiştir.²⁶⁶ Dolayısıyla İshâk b. Mansûr **sika**dır. İshâk b. Mansûr'un rivayetleri Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i dışında *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında tahrir edilmektedir.²⁶⁷

(25) Hammâd b. Üsâme el-Kuraşî (ö. 201/816)

Künyesi ile meşhur olan Ebû Üsâme²⁶⁸ hakkında görüş beyan eden cerh ve ta'dil imamlarının çoğu onun **sika** olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim İbn Hıbbân onu *Sikât*'ına almış, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî ve Dârekutnî onun hakkında "sika" demişlerdir.²⁶⁹ Bazı münekkidler onu tedlis yapmakla itham etmişlerse de İbn Sa'd, onun "sika ve me'mûn" olduğunu belirterek tedlis yaptığında bunu açıkladığını söylemektedir. Zira İbn Hacer de Ebû Üsâme'nin "sika ve sağlam" olduğunu belirtmiş ve onu *Tabakâtü'l-müde'llisîn* adlı eserinde ikinci mertebede zikretmiştir.²⁷⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer almaktadır.²⁷¹

(26) el-A'meş (ö. 147/764)

²⁶⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 234; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 118; İbn Şâhin, *es-Sikât*, s. 35; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 387; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VIII, 283; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 127; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 42.

²⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 258; Moğoltây, *İkmâl*, II, 113.

²⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 476; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 239.

²⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 28; Müslim, *el-Künâ*, I, 104.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 390; İclî, *a.g.e.*, I, 318; Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 92; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 132; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 222; Dârekutnî, *el-İlel*, IV, 338; Mizzî, *a.g.e.*, VII, 222.

²⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 365; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 477; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 117; *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, s. 30. (İbn Hacer, ikinci mertebede hadis ilminde yüksek bir konuma sahip olmaları ve tedlis yaptıkları rivayetlerinin azlığı sebebiyle hadis imamlarının rivayetlerini kabul ettiği ravileri zikretmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, s. 13)

²⁷¹ Mizzî, *a.g.e.*, VII, 224; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 348.

Tabiinin küçüklerinden olan el-A'meş aynı zamanda meşhur kıraat imamlarından'dır.²⁷² Hadis alimlerinin çoğu onu **tevsik** etmişlerdir.²⁷³ Fakat hocalarından ve bazen de zayıf ravilerden yaptığı tedlis sebebiyle tenkid edilmiştir.²⁷⁴ İbn Hacer onu *Tabakâtü'l-müde'llisîn* adlı eserinde ikinci mertebede zikretmiştir. Bundan dolayı devamlı rivayette bulunduğu hocalarından başkasından “عن” sigasıyla yaptığı rivayetlerde tedlis ihtimali mevcuttur.²⁷⁵ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında zikredilmektedir.²⁷⁶

(27) Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719)

İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Iclî, Ebû Zûr'a ve Zehebî'nin “sika” olarak gördüğü Ebû Sâlih, İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında da yer almaktadır.²⁷⁷ Onun hakkında Ali b. Medîni ve İbn Hacer “sika ve sağlam”, Ahmed b. Hanbel “ثقة ثقة”, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/919) “sika ve sadûk” demiştir.²⁷⁸ Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer gibi hadisçiler Ebû Hatim er-Râzî'den Ebû Sâlih es-Semmân hakkında “ثقة صالح الحديث، يحتج بحديثه” dediğini nakletmekle beraber İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil* adlı eserinin matbû nüshasında sadece “صالح الحديث، يحتج بحديثه” ifadesi yer almaktadır.²⁷⁹ Söz konusu eserdeki bu nakil şayet bir nüsha veya matbaa hatasından kaynaklanmıyorsa Ebû

²⁷² Zehebî, *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, I, 214.

²⁷³ Ali b. Medîni, *el-İlel*, s. 37; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 37; Iclî, *Marifetü's-sikât*, I, 432; Fesevî, *Târîh*, II, 637; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 146; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 302; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 76; *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 154; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 110; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 195.

²⁷⁴ Yahya b. Maîn, *Târîh*, II, 234; Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 243.

²⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 82; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 315; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, s. 33.

²⁷⁶ Mizzî, *a.g.e.*, XII, 91; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 464.

²⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 231; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 182; Iclî, *Marifetü's-sikât*, I, 345; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 451; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 245; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 221; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 386.

²⁷⁸ Ali b. Medîni, *Suâlâtü İbn Ebû Şeybe*, s. 105; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 451; Moğoltây, *İkmâl*, IV, 292; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 143.

²⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 451; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 516; Zehebî, *Siyer*, V, 37; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 579.

Hâtim'e bu görüşünde muvafakat eden bir alim bulunmamaktadır. Dolayısıyla rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilen²⁸⁰ Ebû Sâlih es-Semmân **sikadır**.

(28) Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693)

Ebû Saîd el-Hudrî, Ensâr'ın Hazrec kabilesindendir. İsmi Sa'd b. Mâlik'tir. Fakat künyesi ile meşhur olmuştur. Babası da Resûlüllâh'ın sohbetinde bulunmuş ve Uhud Gazvesi'nde şehit olmuş bir sahâbîdir. Ebû Saîd el-Hudrî yaşının küçüklüğü sebebiyle Uhud Gazvesi'ne iştirak edememiş, ilk olarak Hendek Gazvesi'ne ve bundan sonraki on iki gazveye katılmış ve Bey'atü'r-ırdvân'da bulunmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî 74/693 tarihinde Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-bekî' kabristanlığına defnedilmiştir.²⁸¹ Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili farklı görüşler olmakla birlikte bunlar isabetli görülmemiştir.²⁸²

Genç sahâbîlerin en fakihlerinden sayılan ve müksirûn olarak bilinen yedi sahâbîden olan Ebû Saîd el-Hudrî, Bakî b. Mahled'in (ö. 276/889) *Müsned*'indeki mükerrerleri ile beraber 1170 hadis ile bu sıralamada yedinci olarak kabul edilmektedir. Bu rivayetlerin kırk üçü Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde ittifakla zikredilmekte, onaltısı sadece Buhârî'de, elli ikisi ise sadece Müslim'de yer almaktadır.²⁸³ Dört *Sünen* sahibi de onun rivayetlerini eserlerinde zikretmiştir.²⁸⁴

Bu hadisin senedinde bulunan ravilerin tamamı sika ve isnadı muttasıldır. Zira hadisi “عن” lafzıyla rivayet eden Ebû Sâlih es-Semmân'ın müdellis olduğuna dair bir bilgi olmadığı gibi Ebû Saîd el-Hudrî'den hadis aldığı *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.²⁸⁵ Dolayısıyla bu hadis **sahih**dir.

Yedinci Hadis

²⁸⁰ Mizzî, *a.g.e.*, VIII, 517.

²⁸¹ İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 96; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 93; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 361; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 532; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 373; İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, II, 451; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 294; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 430; Siyer, III, 168; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 293; *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 696; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 172.

²⁸² Mizzî, *a.g.e.*, X, 300; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 554.

²⁸³ Zehebî, *Siyer*, III, 171-172; *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 44.

²⁸⁴ Mizzî, *a.g.e.*, X, 300.

²⁸⁵ Mizzî, *a.g.e.*, VIII, 514.

حدثنا يحيى بن موسى حدثنا الوليد قال حدثني ابن جابر قال حدثني بسر بن عبيد الله الحضرمي قال حدثني أبو إدريس الخولاني أنه سمع حذيفة بن اليمان يقول كان الناس يسألون رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الخير وكنت أسأله عن الشر مخافة أن يدركني فقلت يا رسول الله إنا كنا في جاهلية وشر فجاءنا الله بهذا الخير فهل بعد هذا الخير من شر؟ قال نعم قلت وهل بعد ذلك الشر من خير؟ قال نعم وفيه دخن قلت وما دخنه؟ قال قوم يهدون بغير هدي تعرف منهم وتنكر قلت فهل بعد ذلك الخير من شر؟ قال نعم دعاة إلى أبواب جهنم من أجابهم إليها قذفوه فيها قلت يا رسول الله صفهم لنا؟ فقال هم من جلدتنا ويتكلمون بألسنتنا قلت فما تأمرني إن أدركني ذلك؟ قال تلزم جماعة المسلمين وإمامهم قلت فإن لم يكن لهم جماعة ولا إمام؟ قال فاعتزل تلك الفرق كلها ولو أن تعض بأصل شجرة حتى يدركك الموت وأنت على ذلك.

Huzeyfe İbnü'l-Yemân'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir:

İnsanlar Resûlullâh'tan (geleceğe ait) hayırlı işlerden sorarlardı. Ben de bana erişmesinden korkarak şer olanlarından sorardım. Bu endişe ile bir keresinde: Yâ Resûlallâh! Biz vaktiyle bir cahiliyet ve şer içindeydik. Sonra Allâh bize bu hayrı (şirk ve dalâlet temellerini yıkmak hayrını) getirdi. Bu hayır ve saadetten sonra gelecek bir şer var mıdır? diye sordum: Resûlullâh: **“Evet vardır”** buyurdu. Ben: O şer ve fitneden sonra bir hayır ve iyilik var mıdır? dedim. Resûlullâh: **“Evet, bir hayır ve iyilik vardır. Fakat onun içinde duman (bazı şer ve fesat bulanıklığı) bulunacak”** buyurdu. Ben: O hayrın dumanı (temizliğini bulandıran kiri) nedir? dedim. Resûlullâh: **“O devrin âmirlerinden bir zümre, benim hidayetim (sünnetim) hilâfına davranacaklar. Sen onların bazı icraatlarını ma'rûf bulup tasvip edecek, bir kısmını da münker bulup reddedeceksin”** buyurdu. Ben: Yâ Resûlallâh! Bu karışık hayır devrinden sonra yine bir şer ve fesat devri gelecek midir? dedim. Resûlullâh: **“Evet gelecektir. O devirde birtakım davetçiler halkı cehennem kapılarına çağırarak. Her kim onların davetine icabet ederse, onu cehenneme atacaklar”** buyurdu. Ben: Yâ Resûlallâh! O davetçileri bize vasfeder misin? dedim. Resûlullâh: **“Onlar bizim milletimizden insanlardır. Bizim dilimizle konuşurlar (halbuki gönüllerinde hayırdan eser yoktur)”** buyurdu. Ben: Yâ Resûlallâh! O devre yetişirsem bana nasıl hareket etmemi emredersin? dedim. Resûlullâh: **“Müslümanların cemaatinden ayrılmaz ve onların devlet başkanına itaat edersin”** buyurdu. Ben: Onların ne cemaatleri ne de devlet başkanları yoksa? dedim.

Resûlüllâh: “*O fırkaların hepsinden ayrıl, velev ki bu uzlette ölünceye kadar bir ağaç kökünü dişlemen gerekse bile*” buyurdu.²⁸⁶ (Buhârî)

(29) Yahyâ b. Mûsa > el-Velîd (b. Müslim)²⁸⁷ > (30) İbn Câbir > (31) Büsr b. Ubeydullâh el-Hadramî > (32) Ebû İdrîs el-Havlânî > (33) Huzeyfe İbnü'l-Yemân.

(29) Yahyâ b. Mûsâ el-Belhî (ö. 240/854)

Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh* 'i ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* 'lerinde yer alan²⁸⁸ Yahyâ b. Mûsâ hakkında Ebû Zûr'a er-Râzî, Nesâî, Dârekutnî, el-Halîlî ve İbn Hacer “sika”, es-Serrâc (ö. 313/925) ise “sika ve me'mûn” tabirini kullanmış, İbn Hibbân da onu *Sikât* 'ına almıştır.²⁸⁹ Dolayısıyla Yahyâ b. Mûsâ'nın **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(30) Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir el-Ezdî (ö. 153/770)

İbn Hibbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği İbn Câbir bir çok hadis alimi tarafından da “sika” olarak görülmektedir.²⁹⁰ Yalnızca Ebû Hafs el-Fellâs (ö. 249/863) onun hakkında münker hadisler rivayet ettiği için “hadisi zayıf” ifadesini kullanmıştır. Fakat bazı hadisçiler el-Fellâs'ın İbn Câbir'i Abdurrahmân b. Yezîd b. Temîm ile karıştırdığını dolayısıyla işaret ettiği münker rivayetlerin İbn Temîm'e ait olduğunu ortaya

²⁸⁶ Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten*, I, 142; Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “İmâre”, 13; İbn Mâce, “Fiten”, 13; Bezzâr, *Müsned*, VII, 364; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, I, 331; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 185; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 272; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 329.

²⁸⁷ Bkz. 21 numaralı ravi.

²⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 8; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 377.

²⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 188; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 267; Dârekutnî, *el-Mu'telif* ve *'l-muhtelif*, II, 931; el-Halîlî, *el-İrşâd*, III, 945; Mizzî, *a.g.e.*, XXXII, 9; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 477; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 393; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 527.

²⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 323; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 456; Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 257; Buhârî, *a.g.e.*, V, 365; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 90; Fesevî, *Târîh*, II, 453; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, V, 299; *el-İlel*, II, 530; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 81; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 648; Siyer, VII, 176; Moğoltây, *İkmâl*, VIII, 251; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 566; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 294.

koymuşlardır.²⁹¹ İbn Câbir'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.²⁹² Dolayısı ile İbn Câbir'in **sika** olduğu anlaşılmaktadır.

(31) Büsr b. Ubeydullâh el-Hadramî (ö. ?)

Ebû İdrîs el-Havlânî'nin öğrencileri arasında en kuvvetli hafızaya sahip olmakla temayüz eden²⁹³ Büsr b. Ubeydullâh İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında yer almış, onun hakkında Mervân b. Muhammed (ö. 210/825), Iclî, Nesâî, Zehebî "sika", İbn Hacer ise "sika ve hafız" demiştir.²⁹⁴ Dolayısıyla Büsr b. Ubeydullâh **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında mevcuttur.²⁹⁵

(32) Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80/699)

Resûlullâh hayattayken dünyaya gelen Ebû İdrîs el-Havlânî, Ebu'd-Derdâ'dan sonra Şam'ın alimi olarak kabul edilmiştir.²⁹⁶ İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikredilen Ebû İdrîs İbn Sa'd, Ebû Hâtim, Iclî ve Nesâî tarafından da "sika" olarak değerlendirilmektedir.²⁹⁷ Dolayısıyla rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilen²⁹⁸ Ebû İdrîs el-Havlânî **sikadır**.

(33) Huzeyfe İbnü'l-Yemân el-Absî (ö. 36/656)

Hiz. Peygamber'in sırdaşı olan Huzeyfe Medine'de doğdu. Babası bir kan davasından dolayı Medine'ye sığınmıştır. Burada aslen Yemenli olan Abdüleşheloğulları ile bir antlaşma yaptığından Yemân diye anılır olmuştur. Bu

²⁹¹ Tirmizî, *el-İlelû'l-kebîr*, s. 392; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 412; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, V, 300; *el-İlel*, II, 527; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 472-473.

²⁹² Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 10.

²⁹³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, X, 163.

²⁹⁴ Iclî, *Marifetü's-sikât*, I, 245; Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, *Târîh*, I, 345; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 109; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 76; Zehebî, *Siyer*, IV, 592; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 222; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 61.

²⁹⁵ Mizzî, *a.g.e.*, IV, 77; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 266.

²⁹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 83; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 154; Zehebî, *Siyer*, IV, 274; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 232.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kubrâ*, VII, 312; Iclî, *Marifetü's-sikât*, II, 16; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 37; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 277; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 274.

²⁹⁸ Mizzî, *a.g.e.*, XIV, 93; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 528.

sebeple Huzeyfe'ye İbnü'l-Yemân denilmiştir.²⁹⁹ Huzeyfe İbnü'l-Yemân'ın künyesi Ebû Abdullâh'tır. Medine'de Ensâr ile Muhacirler arasında muâhât ilan edilince Hz. Peygamber onu Ammâr b. Yâsir ile kardeş yapmıştır. Hz. Huzeyfe ve babası Bedir Gazvesi'ne katılmak için yola çıkmışlarsa da müşrikler önlerini kesmiş ve savaşa katılmayacaklarına dair kendilerinden söz almışlardır. Bu olayı Resûl-i Ekrem'e anlattıklarında onların verdikleri sözde durmalarını istemiş ve savaşa katılmalarına müsaade etmemiştir. Hz. Huzeyfe ve babası Uhud Gazvesi'ne katılmış ne yazık ki babası bir hata sonucu olarak müslüman mücahidler tarafından şehit edilmiştir.³⁰⁰ Huzeyfe İbnü'l-Yemân bundan sonraki gazvelerde de Resûlüllâh'la beraber bulunmuştur. Hz. Ömer zamanında Medâin'e vali tayin edilen³⁰¹ Huzeyfe, Hz. Osmân'ın şehit edilişine kadar orada kalmış ve bu olaydan kırk gün sonra 36/656 tarihinde Medâin'de vefat etmiştir.³⁰² Şüphesiz ki Huzeyfe İbnü'l-Yemân'ın en önemli özelliği Hz. Peygamber'in sırdaşı olmasıdır. Resûlüllâh'ın hiçbir sahâbîye vermediği bir kısım bilgileri ona verdiği, bundan dolayı ashap içerisindeki münafıkların adını ve ileride meydana çıkacak fitne hareketlerini ondan başka kimsenin bilmediği rivayet edilmiştir.³⁰³ Hz. Huzeyfe'nin *Sahîhayn*'da müttetekun aleyh olarak oniki hadisi yer almaktadır. Ayrıca sadece Buhârî'de sekiz ve sadece Müslim'de onyediyi rivayeti bulunmaktadır. Dört *Sünen* sahibi de onun rivayetlerini eserlerine almışlardır.³⁰⁴

Bu hadis, isnadı muttasıl ve bütün ravileri sika olduğundan ayrıca tedlise ihtimali olmayan tahdis sigaları ile rivayet edildiğinden dolayı **sahih** tir.

Sekizinci Hadis

حدثنا عمرو بن عثمان بن سعيد بن كثير بن دينار الحمصي قال حدثنا عباد بن يوسف قال حدثنا صفوان بن عمرو عن راشد بن سعد عن عوف بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم افترقت اليهود على إحدى

²⁹⁹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 200; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, I, 706; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 496.

³⁰⁰ İbn Hişâm, *Sîret*, II, 87.

³⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 506.

³⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 230; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 48; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 95; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 256; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 367.

³⁰³ Müslim, "Fiten", 6.

³⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 510; Zehebî, *Siyer*, II, 361.

وسبعين فرقة فواحدة في الجنة وسبعون في النار وافترقت النصارى على ثنتين وسبعين فرقة فأحدى وسبعون في النار وواحدة في الجنة والذي نفس محمد بيده لتفترقن أمتي على ثلاث وسبعين فرقة واحدة في الجنة وثلثان وسبعون في النار قيل يا رسول الله من هم؟ قال الجماعة.

Avf b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Yahûdiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunlardan biri cennette ve yetmiş ateştedir. Hristiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Yetmiş bir fırka ateşte ve biri cennettedir. Muhammed'in canı kudret elinde bulunan Allâh'a yemin ederim ki benim ümmetim muhakkak yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir fırka cennette ve yetmiş iki fırka ateştedir. Yâ Resûlallâh! Cennette olan fırka kimlerdir? diye soruldu. O da: “cemaat” diye cevap verdi.³⁰⁵ (İbn Mâce)

(34) Amr b. Osmân el-Hımsî > (35) Abbâd b. Yûsuf > (36) Safvân b. Amr > (37) Râşid b. Sa'd > (38) Avf b. Mâlik.

(34) Amr b. Osmân el-Hımsî (ö. 250/864)

İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği Amr b. Osmân hakkında Ebû Dâvûd, Nesâî ve Zehebî “sika” demişlerdir.³⁰⁶ Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hacer ise “sadûk” olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁷ Bir çok güvenilir hadis aliminin kendisinden rivayette bulunduğu ve tevsik ettiği Amr b. Osmân, sadûk olmasını gerektirecek bir kusuru da zikredilmediği için **sika** olarak kabul edilmelidir.³⁰⁸ Rivayetleri İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen* 'lerinde zikredilmektedir.³⁰⁹

(35) Abbâd b. Yûsuf el-Kindî (ö. 206/821)

³⁰⁵ İbn Mâce, “Fiten”, 17; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVIII, 70; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 32; Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 112.

³⁰⁶ Nesâî, *Tesmiyetü meşâyih*, s. 60; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 488; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLVI, 278; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 509; XII, 305; Moğoltây, *İkmâl*, X, 226; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 291.

³⁰⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 249; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 361.

³⁰⁸ Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb Arnavud, *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*, III, 100.

³⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 145; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 83.

Abbâd b. Yûsuf'un İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikredildiği kaynaklarda³¹⁰ geçmekle beraber sözkonusu tercemede Abbâd b. Mûsâ isimli bir ravi yer almaktadır.³¹¹ Bununla beraber Abbâd b. Yûsuf hakkında İbrâhim b. el-Alâ ez-Zübeydî (ö. 235/849) "sika" demiş, İbn Hacer ise onu "makbûl" olarak kabul etmiştir. İbn Adî gibi onun garîb hadisler rivayet ettiğine vurgu yapan Zehebî de Abbâd b. Yûsuf hakkında "sadûk" ifadesini kullanmıştır.³¹² Abbâd b. Yûsuf'la ilgili sika ravilere muhalefet ettiğine dair bir bilgi olmadığından, rivayetlerinde teferrüd etmesi onun güvenilirliğine bir halel getirmez. Dolayısıyla **sika** olduğunu söylemek mümkündür.³¹³ Abbâd b. Yûsuf'un *Kütüb-i Sitte* 'de sadece İbn Mâce'nin *Sünen* 'inde bir rivayeti bulunmaktadır.³¹⁴

(36) Safvân b. Amr es-Seksekî (ö. 155/772)

Safvân b. Amr hakkındaki değerlendirmeler genel olarak sika olduğu yönündedir. Abdullah b. Mübârek, Duhaym (245/859), İclî, İbn Hırâş, İbn Şâhin ve İbn Hacer onun hakkında "sika" demişler, İbn Hıbbân da onu *Sikât* 'ında zikretmiştir.³¹⁵ İbn Sa'd'ın "sika ve me'mûn", Yahyâ b. Maîn'in "ليس به بأس", el-Fellâs'ın (ö. 249/863) "sebt/sağlam" dediği Safvân b. Amr için Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim er-Râzî'den "sika" veya "لا بأس به" dedikleri nakledilmektedir.³¹⁶ Ali b. Medînî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Safvân'ı Abdurrahmân b. Yezîd'den üstün gördüğünü ifade etmektedir.³¹⁷ Bütün bu görüşlerden sonra Dârekutnî'nin Safvân b. Amr için "يعتبر به"/hadisi itibar için

³¹⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XIV, 180; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 285.

³¹¹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 435.

³¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 88; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VIII, 435. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 556; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 533; *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 45; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 285; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 234.

³¹³ Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb Arnavud, *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*, II, 182.

³¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 180.

³¹⁵ Fesevî, *Târîh*, II, 386; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 468; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 469; İbn Şâhin, *Sikât*, s. 119; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIV, 157; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 218.

³¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 324; Yahyâ b. Maîn, *Marifetü'r-ricâl*, I, 81; Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 257; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 422; Zehebî, *Siyer*, VI, 381.

³¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 308.

kullanılır” demesi garip karşılanacak bir durumdur.³¹⁸ Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred* adlı eseri ile Müslim’in *Sahîh*’i ve dört *Sünen*’de mevcuttur.³¹⁹

(37) Râşid b. Sa’d el-Makraî (ö. 113/731)

Tâbiînden olan Râşid b. Sa’d hakkındaki değerlendirmelerin çoğu onun “sika” olduğu yönündedir.³²⁰ Fakat İbn Hazm onun “zayıf” olduğunu söylemiş, Dârekutnî ise “Onda bir beis yoktur, hadisi itibâr için rivayet edilir” demiştir.³²¹ Zehebî İbn Hazm’ın görüşünün şâz bir görüş olduğunu ifade ederek reddeder. İbn Hacer de onun çok mürsel hadis rivayet etmekle beraber “sika” bir ravi olduğu görüşündedir.³²² Dolayısıyla ta’dîl edenlerin çokluğu ve hakkındaki cerhin mübhemliği sebebiyle Râşid b. Sa’d’ın **sika** olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred* adlı eserinde ve dört *Sünen*’de zikredilmektedir.³²³

(38) Avf b. Mâlik el-Eşca’î (ö. 73/692)

Avf b. Mâlik Hayber’in fethinden (7/628) önce müslüman olmuş ve bu muhasaraya katılmıştır. Künyesi Ebû Abdurrahmân olmakla beraber Ebû Abdullâh, Ebû Amr, Ebû Hammâd ve Ebû Muhammed künyeleriyle de anılmaktadır. Mekke’nin fethi, Huneyn, Mûte ve Tebük gazvelerine de katılan Avf b. Mâlik’in Mekke’nin fethinde kabilesinin sancağını taşıdığı rivayet edilir. Yezîd b. Muâviye kumandasında İstanbul seferinde yer almıştır. Hz. Peygamber muâhât sırasında onu Ebu’d-Derdâ ile kardeş ilan etmiştir. Hz. Ebû Bekir zamanında Şam’a giden ve Humus’a yerleşen Avf b. Mâlik orada Abdülmelik b. Mervân devrinin ilk yıllarında 73/692 tarihinde vefat etmiştir.³²⁴ Avf b.

³¹⁸ Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 88.

³¹⁹ Mizzî, *a.g.e.*, XIII, 206; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 218.

³²⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 317; İclî, *a.g.e.*, I, 347; Ebû Zür’a ed-Dımeşkî, *Târîh*, I, 601; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 483; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, IV, 233; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XVII, 454; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 388; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 583.

³²¹ Dârekutnî, *a.g.e.*, s. 77; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 413.

³²² Zehebî, *Siyer*, IV, 490; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 144; *Lisânü’l-Mizân*, IX, 299.

³²³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IX, 11.

³²⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, IV, 211; İbn Hayyât, *Kitâbü’t-tabakât*, s. 47; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 56; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 122; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLVII, 36; İbnü’l-Esîr, *Üsüdü’l-gâbe*, IV, 300; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 556.

Mâlik'in rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer almıştır.³²⁵ Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislerin sayısı altmış yedidir. Buhârî ve Müslim ondan biri müttefekun aleyh olmak üzere yedi hadis rivayet etmiştir. Bunlardan biri sadece Buhârî'de, beşi ise sadece Müslim'de yer almaktadır.³²⁶

Bu hadisin senedinde bulunan bütün raviler sikadır ve hiçbirinin müdellis olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca senedde “عن” lafzıyla rivayet eden Safvân b. Amr ve Râşid b. Sa'd'ın hadisi aldıkları hocalarıyla görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.³²⁷ Bu sebeple hadis tedlis ve inkıta' ihtimalinden uzaktır ve **sahih** tir.

Dokuzuncu Hadis

حدثنا أحمد بن حنبل و محمد بن يحيى قالا حدثنا أبو المغيرة حدثنا صفوان قال حدثني أزهر بن عبد الله الحرازي عن أبي عامر الهوزني عن معاوية بن أبي سفيان أنه قام فينا فقال ألا إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قام فينا فقال ألا إن من قبلكم من أهل الكتاب افترقوا على ثنتين وسبعين ملة وإن هذه الملة ستفترق على ثلاث وسبعين ثنتان وسبعون في النار وواحدة في الجنة وهي الجماعة.

Ebû Âmir el-Hevzenî'den rivayet edildiğine göre şöyle dedi:

Muâviye b. Ebû Süfyân birgün aramızda ayağa kalkarak dedi ki: Şunu iyi bilin ki Resûlüllâh bize bir konuşma yapmak üzere aramızda ayağa kalkıp şöyle buyurdu: **“Dikkat ediniz! Sizden önceki ehl-i kitâp yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardı. Bu İslâm ümmeti de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yetmiş iki fırka cehennemlik, bir tanesi de cennetliktir. O da cemaattir.”**³²⁸ (Ebû Dâvûd)

³²⁵ Mizzî, a.g.e., XXII, 444; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 101.

³²⁶ Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 298.

³²⁷ Mizzî, a.g.e., XIII, 202; IX, 9.

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 134; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 1; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 7; Mervezî, *es-Sünne*, s. 69; Âcurrî, *eş-Şerîa*, I, 314; Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, II, 108; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 206; Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 113; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, VI, 541.

(39) Ahmed b. Hanbel ve (40) Muhammed b. Yahyâ > (41) Ebu'l-Muğîre > Safvân (b. Amr)³²⁹ > (42) Ezher b. Abdullâh el-Harâzî > (43) Ebû Âmir el-Hevzenî > (44) Muâviye b. Ebû Süfyân.

(39) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)

Ahmed b. Hanbel hadis alimlerinin ittifakıyla **sika**, hüccet ve imam gibi vasıflarla nitelendirilmiş bir muhaddis ve fakihtir.³³⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında mevcuttur.³³¹

(40) Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî (ö. 258/872)

Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî hadis ilmi alanındaki otoritesi kabul edilmiş, Ebû Hatim, Nesâî ve İbn Hacer gibi hadisçilerce “**sika**” olarak ve aralarında Ebû Zür'a er-Râzî ve Zehebî gibi isimlerin de olduğu birçok alim tarafından da “imam” olarak nitelendirilmiş bir muhaddistir.³³² Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh* 'i ile dört *Sünen* 'de zikredilmektedir.³³³

(41) Ebu'l-Muğîre Abdülkuddûs b. el-Haccâc (ö. 212/827)

Buhârî ve Müslim'in hadisleriyle ihticac ettiği Ebu'l-Muğîre, İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikredilmektedir. İclî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer onun “sika” olduğu görüşündedir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin “sadûk” olarak kabul ettiği Ebu'l-Muğîre hakkında Nesâî ise “ليس به بأس” demiştir.³³⁴ Dolayısıyla ta'dil edenlerin çokluğu ve

³²⁹ Bkz. 36 numaralı ravi.

³³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 253; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 19; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 5; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 194; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 68; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 18; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 90; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 202; *Târîhu'l-İslâm*, XVIII, 61; Siyer, XI, 177; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 43; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 23.

³³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 437.

³³² Nesâî, *Tesmiyetü meşâyih*, s. 49; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 125; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 115; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 656; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 229; Siyer, XII, 273; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 728; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 446.

³³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 621.

³³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 328; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 120; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 100; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VI, 56; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VIII, 419; Dârekutnî, *Suâlâtü'l-Berkânî*, s. 105; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXVI, 430; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 660; *Mîzânü'l-i'tidâl*, IV, 384; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 600; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 301.

Nesâî gibi bazı münekkidler “Hadisinde bir sakınca yoktur” ifadesini tevsik anlamında kullandığı dikkate alındığında Ebu’l-Muğîre’nin **sika** olduğunu kabul edebiliriz.³³⁵ Ebu’l-Muğîre’nin rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almaktadır.³³⁶

(42) Ezher b. Abdullâh el-Harâzî (ö. 129/746)

Tâbiünden olan Ezher b. Abdullâh hakkında ricâl kitaplarında fazla bilgi bulunmamaktadır. İsmi Ezher b. Saîd olduğu da söylenmiştir. İbn Hıbbân onu *Sikât*’ında zikretmiş, İclî de “sika” olduğunu belirtmiştir.³³⁷ Zehebî ve İbn Hacer onun “sadûk” olduğunu ancak nâsibî³³⁸ olduğu ve Hz. Ali hakkında çirkin ifadeler kullandığı için eleştirildiğini söylemişlerdir.³³⁹ Ezher b. Abdullâh hakkındaki bu suçlamayı dikkate aldığımızda ashâb-ı kirâma dil uzatmanın bir ravide bulunması gereken mürüvvet sıfatını zedeleyeceği muhakkaktır.³⁴⁰ Bu sebeple **sadûk** olarak değerlendirilmelidir. Rivayetleri İbn Mace dışındaki üç *Sünen*’de zikredilmektedir.³⁴¹

(43) Ebû Âmir el-Hevzenî (ö. ?)

Tâbiünün büyüklerinden olan Ebû Âmir’in ismi Abdullâh b. Luhay’dır.³⁴² Muhadram olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.³⁴³ Abdullâh b. Luhay Hz. Ömer’in Cabiye’deki hutbesinde hazır bulunmuş, Muâviye b. Ebû Süfyân’la hac yapmıştır. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’ın talebesidir.³⁴⁴ İbn Hıbbân’ın *Sikât*’ında yer verdiği Ebû Âmir

³³⁵ Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 185.

³³⁶ Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 240; Zehebî, *Siyer*, X, 225.

³³⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 320; Buhârî, *a.g.e.*, I, 459; İclî, *a.g.e.*, I, 215; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 312; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, IV, 38.

³³⁸ Hz. Osman’a tarafdarlık gösterip Hz. Ali’ye aleyhdârlık ve buğz eden bid’at ehlinde olan kimse. (bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 127)

³³⁹ Zehebî, *el-Muğnî*, I, 111; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 105; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 37.

³⁴⁰ İ. Lutfî Çakan, *Hadis Usulü*, s. 70; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 139; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 89-90.

³⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 329; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 231.

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve’l-künâ*, s. 96; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, V, 182.

³⁴³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXII, 134; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 261.

³⁴⁴ Ebû Zûr’a ed-Dımaşkî, *Târîh*, I, 391.

hakkında İbn Ammâr, İclî, Zehebî ve İbn Hacer “sika” demişlerdir.³⁴⁵ Ebû Zûr’a er-Râzî ve Dârekutnî’nin “لا بأس به” olarak değerlendirdiği Ebû Âmir için Hâkim en-Neysâbûrî “sadûk” ifadesini kullanmıştır.³⁴⁶ Rivayetleri Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde yer almaktadır.³⁴⁷ Hakkında yapılan cerhler gayr-ı müfesser olduğundan Ebû Âmir el-Hevzenî için **sika** demek uygundur.

(44) Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)

Muâviye b. Ebû Süfyân 605 yılında Mekke’de doğdu. Ebû Süfyân ile Hind bint Utbe b. Rebîa’nın oğlu, Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyân’dan dolayı Hz. Peygamber’in kayın-biraderidir. Künyesi Ebû Abdurrahmân’dır. Babası Ebû Süfyân ile birlikte Mekke’nin fethi sırasında müslüman oldu. Resûlüllâh ile beraber Huneyn Gazvesi ve Tâif muhasarasında bulundu. Müllefe-i kulûbdan sayıldığı için Huneyn ganimetlerinin dağıtımında payına fazla miktarda para ve mal ayrıldı. Hz. Ömer zamanında Şâm valiliğine atanan Muâviye, Hz. Osmân’ın hilafetinde de bu görevini sürdürdü. Hz. Ali ile girdiği mücadelede onun şehit edilmesinin ardından “Birlik yılı” adı verilen 41/661 senesinde halife oldu ve doksan yıl hüküm sürecek Emevî Devleti’ni kurmuş oldu. Muâviye b. Ebû Süfyân 60/680 tarihinde Şâm’da vefat etmiştir.³⁴⁸

Bakî b. Mahled’in *Müsned*’inde Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Hz. Peygamber’den rivayet ettiği 163 hadis zikredilmiştir. Bunlardan dördü Buhârî ve Müslim’de müttefekun aleyh olarak, beşi yalnız Buhârî’de, dördü de sadece Müslim’de yer almaktadır.³⁴⁹ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin geri kalanında da mevcuttur.³⁵⁰

³⁴⁵ İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 54; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 19; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXXII, 135; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 590; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 411; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 261.

³⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, V, 145; Dârekutnî, *Suâlatü’l-Berkânî*, s. 93; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 738.

³⁴⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XV, 487; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 261.

³⁴⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 285; İbn Hayyât, *Kitâbü’t-tabakât*, s. 297; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 326; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 377; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 373; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 243; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 574; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LIX, 55; İbnü’l-Esîr, *Üsüdü’l-gâbe*, V, 201; Zehebî, *Siyer*, III, 119; İbn Hacer, *el-İsâbe*, X, 227; *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 107; Aycan, “Muâviye b. Ebû Süfyân”, *DİA*, XXX, 332.

³⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 162.

³⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 179; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 470.

Bu hadis Ezher b. Abdullâh ve Ebû Âmir tarafından ittisale delaleti olmayan an'ane metoduyla rivayet edilmiştir. Fakat bu iki ravinin hadisi aldıkları hocalarıyla görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiş³⁵¹ olduğundan ve müdellis olduklarına dair bir bilgi de bulunmadığından sened muttasıldır. Lakin hadis sadûk olan Ezher b. Abdullâh el-Harâzî sebebiyle **hasen** sayılmaktadır.

Onuncu Hadis

حدثنا أحمد بن يونس حدثنا زائدة حدثنا السائب بن حبيش عن معدان بن أبي طلحة اليعمرى عن أبي الدرداء قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ما من ثلاثة في قرية ولا بدو لا تقام فيهم الصلاة إلا قد استحوذ عليهم الشيطان فعليك بالجماعة فإنما يأكل الذئب القاصية.

Ebu'd-Derdâ Resûlüllâh'ı şöyle buyururken dinledim dedi:

“Köyde veya çölde üç kişi bir arada olur da namazı cemaatle kılmazlarsa, şeytan onlara mutlaka galip gelir. Aman! cemaate sarıl çünkü kurt sürüden ayrılan koyunu kapar.”³⁵² (Ebû Dâvûd)

(45) Ahmed b. Yûnus > (46) Zâide (b. Kudâme) > (47) es-Sâib b. Hubeyş > (48) Ma'dân b. Ebû Talha el-Ya'merî > (49) Ebu'd-Derdâ.

(45) Ahmed b. Yûnus et-Temîmî (ö. 227/842)

Ahmed b. Hanbel'in “şeyhu'l-İslâm” diyerek³⁵³ takdir ettiği Ahmed b. Yûnus, İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikredilmiş ve onun hakkında Iclî ve Nesâî “sika”, İbn Sa'd “sika ve sadûk”, Ebû Hâtim “sika ve mutkin”, İbn Kâni “sika ve sağlam” ve İbn Hacer ise

³⁵¹ Mizzî, *a.g.e.*, II, 327; XV, 486.

³⁵² Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd*, s. 460; İbn Ebû Şeybe, *Müsned*, I, 45; Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 42; Ebû Dâvûd, “Salat”, 47; Nesâî, “İmâme”, 48; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 371; İbn Hıbbân, *Sahîh*, V, 457; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 317; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 77; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, III, 347.

³⁵³ Fesevî, *Târîh*, II, 180.

“sika ve hafız” ifadelerini kullanmıştır.³⁵⁴ Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında mevcuttur.³⁵⁵ Dolayısıyla Ahmed b. Yûnus **sikadır**.

(46) Zâide b. Kudâme (ö. 161/778)

Zahide b. Kudâme’nin hadis ilmindeki otoritesini Ahmed b. Hanbel “mütesebbit”, Dârekutnî ise “hadiste sağlam imamlardan” ifadesiyle, İbn Hıbbân da onu *Sikât*’ında zikrettikten sonra “hadiste sağlam hafızlardan” diyerek vurgulamışlardır.³⁵⁶ Ayrıca onun hakkında Yahyâ b. Maîn “sebt”, İclî, Ebû Hâtim ve Nesâî “sika”, İbn Sa’d “sika ve me’mûn”, Zehebî “sika ve hüccet” ve İbn Hacer “sika ve sağlam” demiştir.³⁵⁷ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında tahrir edilmektedir.³⁵⁸

(47) es-Sâib b. Hubeyş el-Kelâ’î (ö. ?)

Kütüb-i Sitte’den Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *Sünen*’lerinde sadece bir hadisi bulunan³⁵⁹ Sâib b. Hubeyş hakkında az hadis naklettiğinden dolayı fazla bir bilgi yoktur. Fakat Şam’lı olduğu ve Zâide b. Kudâme ve Hafs b. Ömer el-Halebî’nin ondan hadis rivayet ettiği bilinmektedir.³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel kendisine “Sâib sika mıdır?” diye sorulması üzerine “Bilmiyorum” cevabını vermiştir. Bununla beraber İclî’nin “sika” dediği Sâib b. Hubeyş, İbn Hıbbân’ın *Sikât*’ında da zikredilmektedir. Dârekutnî onun hakkında “صالح الحديث”, Zehebî “sadûk”, İbn Hacer ise “makbûl” ifadesini kullanmıştır.³⁶¹ Sâib b. Hubeyş genel olarak tevsik edildiğinden ve hakkında herhangi

³⁵⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 371; İclî, *Marifetü’s-sikât*, I, 193; Ebû Dâvûd, *Suâlâtü’l-Âcurrî*, I, 297; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 57; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 9; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 378; Zehebî, *Siyer*, X, 457; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 32; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 21.

³⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 378; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 198.

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 601; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 339; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 621.

³⁵⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 355; İclî, *a.g.e.*, I, 367; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 51; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 613; Mizzî, *a.g.e.*, IX, 277; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 400; *Siyer*, VII, 375; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 620; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 153.

³⁵⁸ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 277.

³⁵⁹ Mizzî, *a.g.e.*, X, 183; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 681.

³⁶⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 562; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 153; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 97; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, X, 182.

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 110; İclî, *Marifetü’s-sikât*, I, 384; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 244; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 413; Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 85; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 424; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 168.

bir cerh bulunmadığından ayrıca sadece sika kimselerden nakilde bulunmayı prensip olarak kabul etmiş mütesebbit muhaddislerden olan Zâide b. Kudâme³⁶² ondan rivayette bulunduğundan **sika** olarak değerlendirilebilir.³⁶³

(48) Ma'dân b. Ebû Talha el-Ya'merî (ö. ?)

Ma'dân b. Talha Şam'lı olup tâbiîn'nin büyüklerindendir. İbn Sa'd, İclî, Zehebî ve İbn Hacer onun "**sika**" olduğu kanaatindedir. İbn Hıbbân da onu *Sikât*'ında zikretmiştir.³⁶⁴ Rivayetleri Buhârî haricinde *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında mevcuttur.³⁶⁵

(49) Ebu'd-Derdâ el-Ensârî (ö. 32/652)

Hazrec kabilesinden olan Ebu'd-Derdâ'nın ismi Uveymir b. Zeyd'dir. Künyesi ile meşhurdur. Bedir Gazvesi sırasında ve ensârdan en son kişi olarak müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Abdullâh b. Revâha'nın onun İslam'ı kabul etmesinde büyük katkısı olmuştur. Hz. Peygamber'in Ebu'd-Derdâ'yı Avf b. Mâlik ile veya başka bir rivayete göre Selmân-ı Fârisî ile kardeş ilan ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen sahâbîlerdendir. İlki Uhud olmak üzere daha sonraki gazvelere katılmıştır. Uhud Gazvesi'ne katılmadığı görüşünde olanlar da vardır. Hz. Ömer zamanında Dimaşk kadısı olarak tayin edilen Ebu'd-Derdâ hem onun zamanında hem de Hz. Osmân'ın hilafetinde Kur'an öğretimiyle de meşgul olmuştur. Ebu'd-Derdâ 32/652 yılında Dimaşk'ta vefat etti ve Bâbü's-sagîr Kabristanı'na defnedildi.³⁶⁶

Ebu'd-Derdâ tefsir, fıkıh, hadis ve kıraat sahalarında ashâbın ileri gelenlerindendi. Hz. Peygamber'in onun hakkında "*Ümmetimin hakîmi Uveymir'dir*" dediği rivayet

³⁶² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 574; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 318; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiu li-ahlâki'r-râvî*, I, 332; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 276.

³⁶³ Tehânevî, *Kavâid*, s. 214; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 152.

³⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 308; İclî, *a.g.e.*, II, 286; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 404; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 457; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 279; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 117; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 472.

³⁶⁵ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 257.

³⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 274; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 76; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 122; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, IV, 306; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 565; *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 340.

edilmiştir.³⁶⁷ Onun rivayet ettiği hadislerin sayısı 179 olup, bunlardan ikisi müttetekun aleyh olarak *Sahîhayn*'da, üçü sadece Buhârî'de ve sekizi sadece Müslim'de yer almaktadır.³⁶⁸ *Kütüb-i Sitte* 'nin geri kalanında da rivayetleri mevcuttur.³⁶⁹

Bu hadisin senedi muttasıl ve ravilerinin tamamı sikadır. Herhangi birinin müdellis olduğuna dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Hadisi “عن” lafzıyla nakleden Sâib b. Hubeyş ve Ma'dân b. Ebû Talha'nın hadisi aldıkları ravilerle hoca-talebe olduklarına *Tehzîbü'l-Kemâl*'de işaret edilmiştir.³⁷⁰ Dolayısıyla bu hadis **sahih**'tir.

Onbirinci Hadis

حدثنا أبو بكر بن نافع البصري قال حدثنا المعتمر بن سليمان قال حدثنا سليمان المدني عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الله لا يجمع أمتي أو قال أمة محمد صلى الله عليه وسلم على ضلالة ويد الله مع الجماعة ومن شذ شذ إلى النار.

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Allâh benim ümmetimi –veya Muhammed ümmetini- sapıklık üzerine bir araya getirmez. Allâh'ın yardımı cemaatle beraberdir. Her kim cemaatten ayrılırsa cehennem yolunu seçmiş olur.”³⁷¹ (Tirmizî)

(50) Ebû Bekr b. Nâfi' el-Basrî > (51) el-Mu'temir b. Süleyman > (52) Süleyman el-Medenî > (53) Abdullâh b. Dînâr > (54) İbn Ömer.

(50) Ebû Bekr b. Nâfi' el-Basrî (ö. 240/854 sonrası)

Müslim'in *Sahîh* 'i ile Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* 'lerinde rivayetleri bulunan³⁷² Ebû Bekr b. Nâfi' hakkında Zehebî “sika”, İbn Hacer ise “sadûk” demektedir.³⁷³ Ayrıca İbn

³⁶⁷ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 718.

³⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, II, 337.

³⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 475; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 370.

³⁷⁰ Mizzî, *a.g.e.*, X, 182; XXVIII, 257.

³⁷¹ Tirmizî, “Fiten”, 7; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 39; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 447; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 188; Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 118.

³⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 352.

³⁷³ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 155; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 403.

Hacer *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinde *Zühre*'den nakille Müslim'in Ebû Bekir b. Nâfi'den elli dört hadis rivayet ettiğini aktarmaktadır.³⁷⁴ Hakkındaki bilgiler sadece bu kadar olan ravinin sadûk olmasını gerektirecek bir cerh söz konusu değildir.³⁷⁵ Dolayısıyla Ebû Bekir b. Nâfi' el-Basrî'nin **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(51) Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında geçen³⁷⁶ Mu'temir b. Süleymân hakkındaki genel kanaat onun "sika" olduğu yönündedir. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Iclî, Zehebî ve İbn Hacer onun "sika" olduğu görüşündedir. İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği Mu'temir b. Süleymân için Ebû Hâtim er-Râzî de "sika ve sadûk" demiştir.³⁷⁷ Yahyâ b. Saîd el-Kattân onun hakkında "hafızası kötü" demiştir. Aynı kanaati paylaşan İbn Hırâş da Mu'temir b. Süleymân'ın "sadûk" olduğunu ifade edip hafızadan rivayet ettiği zaman hata ettiğini fakat kitaptan rivayetlerinde "sika" olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ Ahmed b. Hanbel de onun geniş hadis birikimine sahip bir hafız olduğunu ifade etmekle beraber hafızasının iyi olmadığını da düşünmektedir.³⁷⁹

Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın müteşeddid münekkidlerden olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in Mu'temir b. Süleymân'dan vefatından bir yıl önce hadis aldığını dikkate aldığımızda hafıza zayıflığının yaşlılıktan kaynaklandığı kabul edilebilir. Dolayısıyla Mu'temir b. Süleymân'ın **sika** mertebesinde olduğunu söylemek isabetli olur.³⁸⁰

(52) Süleymân b. Süfyân el-Medenî (ö. ?)

Süleymân el-Medenî birçok hadis alimi tarafından **zayıf** kabul edilmiştir.³⁸¹ Nitekim Ali b. Medînî ve Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/876) tarafından münker hadisler rivayet ettiği

³⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 497; İbn Mencüveyh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, I, 102.

³⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 108.

³⁷⁶ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 256; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 279.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 213; Yahyâ b. Maîn, *Marifetü'r-ricâl*, I, 108; Iclî, *Marifetü's-sikât*, II, 286; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 402; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 521; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 266; *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 465; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 471.

³⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 117.

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 348; *İlel*, III, 266.

³⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 266; Leknevî, *er-Ref'u ve't-tekmîl*, s. 117.

³⁸¹ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, II, 500; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 265; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, s. 97; Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, s. 227; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 459.

belirtilen Süleymân b. Süfyân için Buhârî ve Ebû Zûr'a er-Râzî “منكر الحديث” demişlerdir.³⁸² Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve ed-Dûlâbî onun hakkında “sika değil”, Ebû Hâtim er-Râzî ve Dârekutnî ve İbn Hacer ise “zayıf” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁸³ İbn Hıbbân muhtemeldir ki Süleymân b. Bişr ile karıştırarak *Sikât*’ında zikrettiği Süleymân el-Medenî için “yanılız” demektedir.³⁸⁴ Bu yanlışlığa işaret eden Dârekutnî ikisinin farklı kişiler olduğunu ortaya koymuştur.³⁸⁵ Süleymân el-Medenî’nin Tirmizî’nin *Sünen*’inde iki rivayeti mevcuttur.³⁸⁶

(53) Abdullâh b. Dînâr el-Adevî (ö. 127/745)

Abdullâh b. Ömer’in azatlısı olan Abdullâh b. Dînâr, İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Zûr’a er-Râzî, Ebû Hâtim, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer tarafından “sika” olarak kabul edilmiştir.³⁸⁷ Ukaylî bazı muhtarib ve münker hadisleri sebebiyle Abdullâh b. Dînâr’ı *Duafâ*’sında zikretmektedir. Bu tutumu sebebiyle Ukaylî’yi eleştiren Zehebî, bu rivayetlerdeki problemin Abdullâh b. Dînâr’ın ravilerinden kaynaklandığını belirtmiştir.³⁸⁸ Bu sebeple Abdullâh b. Dînâr **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında zikredilmektedir.³⁸⁹

(54) Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692)

Hiz. Ömer’in oğlu olan Abdullâh bi’setten birkaç sene sonra Mekke’de doğdu. Künyesi Ebû Abdurrahmân’dır. Resûlüllâh’ın zevcesi Hafsa ile ana baba bir kardeşir. Babasıyla birlikte müslüman olan ve yine onunla birlikte Medine’ye hicret eden İbn

³⁸² Tirmizî, *el-İlelû’l-kebîr*, s. 324; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 119; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 436; Moğoltây, *İkmâl*, VI, 62.

³⁸³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 236; Nesâî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*, s. 120; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 119; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, III, 296; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 95; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 191.

³⁸⁴ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 384; *el-Mecrûhîn*, I, 414.

³⁸⁵ Dârekutnî, *Ta’likât*, s. 111.

³⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 437.

³⁸⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, V, 410; Ahmed b. Hanbel, *İlel-rivayetü’l-mervezî-*, s. 229; İclî, *Marîfetü’s-sikât*, II, 27; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 151; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 46; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 10; İbn Şâhin, *es-Sikât*, s. 124; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 473; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VIII, 147; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 328; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 244.

³⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 253.

³⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 474; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 549.

Ömer yaşının küçüklüğü sebebiyle Bedir ve Uhud Gazveleri'ne katılamamıştır.³⁹⁰ Daha sonra Hendek Savaşı, Bey'atü'r-rıdvân, Hayber ve Mekke'nin fetihleri ve Huneyn Gazvesi'nde bulundu. Hz. Peygamber onun hakkında “*Muhakkak ki Abdullâh iyi bir kimsedir.*” buyurmuştur.³⁹¹ Müslümanlar arasında çeşitli fitnelere yol açan savaşıardan ve hadiselerden hep uzak duran İbn Ömer 73/692 veya 74/693 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir.³⁹²

Ashâb'ın fakihleri arasında yer alan İbn Ömer, en çok fetva veren yedi sahabîden (el-fukahâü's-seb'a) biridir. Rivayet ettiğı 2630 hadis ile Ebû Hüreyre'den sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahâbînin de (el-müksirûn) ikincisi olarak kabul edilmektedir. Rivayetlerinin 168'i hem Buhârî hem Müslim'de mevcut olup ayrıca 81'i *Sahîh-i Buhârî*'de, 31'i de *Sahîh-i Müslim*'de bulunmaktadır.³⁹³ *Kütüb-i Sitte*'nin geri kalanında da İbn Ömer'in rivayetleri mevcuttur.³⁹⁴

Bu hadisin senedi ittifakla zayıf olarak kabul edilen Süleymân b. Süfyân el-Medenî sebebiyle **zayıftır**.

Onikinci Hadis

حدثنا يحيى بن موسى قال حدثنا عبد الرزاق قال أخبرنا إبراهيم بن ميمون عن ابن طاوس عن أبيه عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يد الله مع الجماعة.

İbn Abbâs'dan rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

³⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 106; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 389.

³⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 82; Buhârî, “Menâkıb”, 48; Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 31; İbn Mâce, “Ta'bîru'r-ru'yâ”, 10; Tirmizî, “Menâkıb”, 44.

³⁹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 142; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 22; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 2; İclî, *Marîfetü's-sikât*, II, 48; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 107; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 209; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 569; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 519; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, III, 336; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 340; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 577; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 291; *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 389; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 256.

³⁹³ Zehebî, *Siyer*, III, 238; Kandemir, “Abdullâh b. Ömer b. Hattâb”, *DİA*, I, 126.

³⁹⁴ Mizzî, *a.g.e.*, XV, 341.

“Allâh’ın yardımı cemaatle beraberdir.” ³⁹⁵ (Tirmizî)

Yahyâ b. Mûsâ³⁹⁶ > (55) Abdurrazzâk (b. Hemmâm) > (56) İbrâhîm b. Meymûn > (57) İbn Tâvûs > (58) Ebîhi (Tâvûs b. Keysân) > (59) İbn Abbâs.

(55) Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö. 211/826)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer alan³⁹⁷ ve Yahya b. Maîn’in “sıkadır, onda bir beis yoktur” ve “şayet Abdurrazzâk irtidâd etse yine de hadisini terketmeyiz” dediği Abdurrazzâk b. Hemmâm hakkında İclî, Ya’kûb b. Şeybe, Ebû Dâvûd, Bezzâr, Dârekutnî ve İbn Hacer gibi hadisçiler “sika” demişlerdir.³⁹⁸ İbn Hıbbân’ın *Sikât*’ında zikrettiği ve “ezberinden rivayet ettiğinde hata edenlerdendir” dediği Abdurrazzâk için Buhârî “kitabından rivayet ettikleri daha sahihtir”, Ebû Hâtim er-Râzî “hadisi yazılır, ihticac olunmaz” ve İbn Adî ise “bir beis yoktur diye umuyorum” demektedir.³⁹⁹

Abdurrazzâk b. Hemmam’ı münekkidler genel olarak şiiliğe meyilli olmakla ve yaşlılığında gözlerini kaybedip, hafızasının zayıflamasıyla münker hadisler rivayet ettiği yönünde tenkid etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise “ben ondan şîilikle ilgili hiç bir şey duymadım” demiş, Zehebî de sayılı münker rivayetleri dışında ilim ehlinin ve hadis hafızlarının onun hadislerini kabul ettiklerini ve şîiliğe meylinden dolayı münekkidler hışmına uğradığını ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Dolayısıyla Abdurrazzâk’ın kitabından ve gözlerini kaybetmeden önce yaptığı rivayetleri sahihtir.⁴⁰¹ Şîilik propagandası yaptığına dair bir bilgi de bulunmadığından Abdurrazzâk b. Hemmam için **sika** hükmünü vermek mümkündür.

³⁹⁵ Tirmizî, “Fiten”, 7; Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek*, I, 190; el-Kudâ’î, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I, 167; İbn Batta, *el-İbânetü’l-kübrâ*, I, 347; Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, II, 136; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkih*, I, 411.

³⁹⁶ Bkz. 29 numaralı ravi.

³⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 62; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 651.

³⁹⁸ İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 93; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 539; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 58; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 343; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 574; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 296.

³⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 130; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 39; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 412; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 545.

⁴⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 59; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 343; *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 364.

⁴⁰¹ Irâkî, *Şerhu’t-Tabsıra ve’t-tezkira*, II, 336-337; İbn Recep el-Hanbelî, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, II, 577; İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 588.

(56) İbrâhîm b. Meymûn es-San'ânî (ö. ?)

İbrâhîm b. Meymûn Yemen'li âbid ve alim bir şahsiyettir. Hâkim en-Neysâbûrî *el-Müstedrek* adlı eserinde ona ait bir hadisi tahrir ettikten sonra Abdurrazzâk'ın onu tadil edip övdüğünü söylemiştir.⁴⁰² Ayrıca Yahyâ b. Maîn ve İbn Hacer tarafından da “sika” olarak görülen İbrâhîm b. Meymûn İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında da yer almaktadır.⁴⁰³ Bu sebeple İbrâhîm b. Meymûn es-San'ânî'nin **sika** olduğu söylenebilir. Rivayetleri Tirmizî'nin *Sünen*'inde mevcuttur.⁴⁰⁴

(57) Abdullâh b. Tâvûs (ö. 132/749)

İclî, Ebû Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer'in “sika” olarak gördüğü İbn Tâvûs hakkında Nesâî ve Dârekutnî ise “sika ve me'mûn” ifadesini kullanmıştır. İbn Hıbbân'ın da *Sikât*'ında zikrettiği Abdullâh b. Tâvûs hakkında Ma'mer b. Râşid, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Maîn'in de takdir edici ifadeleri bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Dolayısıyla İbn Tâvûs **sikadır** ve rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında mevcuttur.⁴⁰⁶

(58) Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724)

Tâbiînden olan ve elli kadar sahâbiye yetişmiş bulunan Tâvûs b. Keysân, Abdullâh b. Abbâs'ın en önemli talebelerindendir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, İclî ve Ebû Zûr'a “sika”, İbn Hacer ise “sika ve fakih” demiştir.⁴⁰⁷ İbn Hıbbân'ın da *Sikât*'ında yer verdiği Tâvûs b. Keysân hakkında İbn Abbâs'ın “Tâvûs'un cennetlik olduğu

⁴⁰² Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 191; Moğoltây, *İkmâl*, I, 304.

⁴⁰³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 133; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, II, 135; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 64; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, I, 91; *Takrîbü 't-Tehzîb*, s. 34.

⁴⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, II, 225; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 226.

⁴⁰⁵ Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, V, 123; İclî, *Marifetü 's-sikât*, II, 39; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, V, 88; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 4; Dârekutnî, *Suâlatü 's-Sülemî*, s. 215; Zehebî, *Siyer*, VI, 103; İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, II, 360; *Takrîbü 't-Tehzîb*, s. 250.

⁴⁰⁶ Mizzî, *a.g.e.*, XV, 133; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 563.

⁴⁰⁷ İclî, *Marifetü 's-sikât*, I, 477; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 117; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, IV, 501; İbn Hacer, *Takrîbü 't-Tehzîb*, s. 223.

kanaatindeyim” diyerek hüsn-i şehâdetle bulunduğu rivayet edilmiştir.⁴⁰⁸ Dolayısıyla rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ’nin tamamında⁴⁰⁹ mevcut olan Tâvûs b. Keysân **sikadır**.

(59) Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687)

Hiz. Peygamber’in amcası Abbâs’ın oğlu olan Abdullâh, hicretten üç yıl kadar önce müslümanlar Kureyşli müşriklerin boykotu altındayken Mekke’de doğdu. Künyesi Ebu’l-Abbâs’tır. Annesi Ümmü’l-Fazl Resûl-i Ekrem’in zevcelerinden Meymûne’nin kız kardeşidir.⁴¹⁰ Mekke’nin fethi senesinde anne ve babasıyla beraber Medine’ye hicret etmiştir. İbn Abbâs’ın Resûlüllâh vefat ettiği sırada on üç veya on dört yaşlarında olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Hiz. Peygamber’e karşı olan sevgisi, bağlılığı ve samimi hizmetleri sebebiyle onun takdirini kazanmış ve “*Allahım! ona Kitab’ı öğret ve dinde mütehasıs kıl!*” tarzındaki duasına nâil olmuştur.⁴¹¹ Siyasî ve sosyal olaylar karşısında ilmî otoritesini ve siyasî itidalini daima muhafaza eden İbn Abbâs, Hiz. Ali zamanında ona destek olmuş ve Basra vâililiği de yapmıştır. Abdullâh b. Abbâs 68/687 tarihinde Tâif’te vefat etmiştir.⁴¹²

Tefsir, fıkıh ve hadis başta olmak üzere dil, edebiyat, neseb gibi ilim dallarında da geniş bir ilmî altyapıya sahip olan⁴¹³ İbn Abbâs, ashâb devrinden itibaren “Hibrü’l-ümme, tercümânü’l-Kur’ân” gibi ünvanlarla anılagelmiştir. Rivayet ettiği 1660 hadis ile müksirün olarak bilinen sahâbîlerin beşincisi olan İbn Abbâs bu rivayetlerin az bir kısmını bizzat Hiz. Peygamber’den duymuş, çoğunu ise Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Muâz b. Cebel, babası Abbas, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Süfyân, Ebû Zer, Übey b. Kâ’b, Zeyd b. Sabit ve diğer sahâbîlerden öğrenmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ’nin tamamında

⁴⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 391; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IV, 4.

⁴⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIII, 374; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 512.

⁴¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 522.

⁴¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 225; Buhârî, “Fedâilü Ashâb”, 24; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁴¹² İbn Hayyât, *Kitâbü’t-tabakât*, s. 284; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, V, 3; İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 40; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 116; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 207; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 559; İbnü’l-Esir, *Üsüdü’l-gâbe*, III, 291; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 565; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 246; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 364; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 251.

⁴¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, II, 281.

zikredilmektedir. Bunların 75'i Buhârî ve Müslim'de müttetekun aleyh olarak, 120'si sadece Buhârî'de ve 9'u ise sadece Müslim'de yer almaktadır.⁴¹⁴

Bu senedi oluşturan ravilerin tamamı sikadır. “عن” lafzıyla rivayette bulunan İbrâhîm b. Meymûn, İbn Tâvûs ve babası Tâvûs b. Keysân'ın rivayette bulundukları hocalarından hadis aldıkları *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.⁴¹⁵ İbn Hacer, Hüseyin el-Kerâbîsî'den (ö. 245/859) nakille Tâvûs b. Keysân'ı *Tabakâtü'l-müde'llisîn* adlı eserinde birinci tabakada zikretse de el-Alâî “Onun müde'llis olduğunu söyleyen kimseyi bilmiyorum” demektedir.⁴¹⁶ Bu sebeple bu hadis **sahih** tir.

Onüçüncü Hadis

حدثنا أبو المغيرة عن معان بن رفاعة قال حدثني عبد الوهاب بن بخت المكي عن أنس بن مالك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال نضر الله عبدا سمع مقالتي هذه فحملها فرب حامل الفقه فيه غير فقيه ورب حامل الفقه إلى من هو أفقه منه ثلاث لا يغل عليهن صدر مسلم إخلاص العمل لله ومناصحة أولي الأمر ولزوم جماعة المسلمين فإن دعوتهم تحيط من ورائهم.

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Allâh şu sözümü duyup (ezberleyen) sonra başkasına ulaştıran kulun yüzünü nurlandırır! Zira nice bilgi sahibi vardır ki o hususta derin bir anlayışı yoktur. Kendisinden daha anlayışlı olan birine bilgi ulaştıran nice kimse de vardır. Üç şey vardır ki onlarda mü'minin kalbi hainlik yapmaz: Sadece Allâh için ibâdet etmek, idarecilere samimi bir şekilde bağlılık ve müslümanların cemaatine sarılmak. Çünkü duaları peşlerinden onları kuşatır (korur).”⁴¹⁷

Ebu'l-Muğîre⁴¹⁸ > (60) Muân b. Rifâ'a > (61) Abdüvehhâb b. Buht el-Mekkî > Enes b. Mâlik.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 162; Zehebî, *Siyer*, III, 359.

⁴¹⁵ Mizzî, *a.g.e.*, II, 225; XV, 130; XIII, 358.

⁴¹⁶ el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 107; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, s. 21.

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, XXI, 60.

⁴¹⁸ Bkz. 41 numaralı ravi.

⁴¹⁹ Bkz. 23 numaralı ravi.

(60) Muân b. Rifâ'a es-Selâmî (ö. ?)

Kütüb-i Sitte içerisinde sadece İbn Mâce'nin *Sünen*'inde rivayetleri bulunan⁴²⁰ Muân b. Rifâ'a'yı münekkidlerin çoğu zayıf görmekle beraber onu ta'dîl edenler de bulunmaktadır. Ali b. Medînî ve Duhaym'ın onun hakkında "sika" dediği nakledilmektedir.⁴²¹ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd onun hadislerinde bir sakınca olmadığı görüşündedir.⁴²² Onun hakkında Ebû Hâtim "hadisi yazılır fakat delil olarak kullanılmaz", Zehebî ise "sâhibü hadîs fakat sağlam değil" demektedir.⁴²³

Muân b. Rifâ'a hakkında Yahyâ b. Maîn "zayıf", Fesevî ve İbn Hacer "لين الحديث", İbn Hıbbân ise "münkeru'l-hadîs" demiştir.⁴²⁴ Ebu'l-Feth el-Ezdî ve Cüzecânî gibi alimler de onun hadisleriyle ihticâc olunamayacağı görüşündedir.⁴²⁵

Hakkındaki tenkidler kanaatimizce hüccet olamayacağı yönünde yoğunlaşmış olan Muân b. Rifâ'a, Şuayb el-Arnâvûd'un da ifade ettiği⁴²⁶ gibi münker ve sika ravilere muhalif rivayetleri dışında **hasenü'l-hadîs** olarak değerlendirilebilir.

(61) Abdülvehhâb b. Buht el-Mekkî (ö. 113/731)

Abdülvehhâb b. Buht, tâbiînin küçüklerinden kabul edilmektedir.⁴²⁷ Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, Fesevî, Nesâî ve İbn Hacer "sika" tabirini kullanmıştır.⁴²⁸ Ebû Hâtim er-Râzî'nin "sâlih", "hadislerinde bir sakınca yoktur" dediği⁴²⁹ Abdülvehhâb b. Buht hakkında İbn Hıbbân, "hadis rivayetinde sadûk olmasına rağmen çok yanılır" demektedir. Zehebi de muhtemeldir ki İbn Hıbbân'a uyararak "sika ve sadûk fakat çok yanılır" şeklinde kanaatini bildirmiştir.⁴³⁰

⁴²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 159.

⁴²¹ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 158.

⁴²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 422; Ebû Dâvûd, *Suâlatü'l-Âcurrî*, II, 231-232.

⁴²³ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 422; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 455.

⁴²⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 571; Fesevî, *Târîh*, II, 451; Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, IV, 1396; İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, II, 376; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 469.

⁴²⁵ Zehebî, *a.g.e.*, VI, 455; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 104.

⁴²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Nâşirin dipnotu), XXI, 61.

⁴²⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 432.

⁴²⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 178; Fesevî, *Târîh*, II, 460; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 69; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 489; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 308.

⁴²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 69; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 490.

⁴³⁰ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, II, 130; Zehebî, *Men tüküllime fîhi ve hüve mevsûk*, s. 356.

Abdülvehhâb b. Buht, İbn Hıbbân dışındaki münekkidlerin çoğunluğuna göre **sikadır**. Rivayetleri Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen* 'lerinde geçmektedir.⁴³¹

Bu hadisin senesinde “عن” lafzıyla rivayette bulunan Ebu'l-Muğîre Abdülkuddûs b. el-Haccâc ve Abdülvehhâb b. Buht'un hadisi aldıkları hocalarıyla görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl* tespit edilmektedir.⁴³² Bu iki ravinin müdellis olduklarına dair bir bilgi de yoktur. Dolayısıyla isnad muttasıldır. Fakat Abdülvehhâb b. Buht'un hasenü'l-hadîs olması sebebiyle hadis **hasen** derecesinde kalmaktadır. Şuayb el-Arnâvûd da bu isnadın hasen olduğunu ifade ettikten sonra hadisin sahih li-gayrihî olduğunu belirtmiştir.⁴³³

Ondördüncü Hadis

حدثنا محمد بن عبد الله بن نمير وعلي بن محمد قالوا حدثنا محمد بن فضيل قال حدثنا ليث بن أبي سليم عن يحيى بن عباد أبي هبيرة الأنصاري عن أبيه عن زيد بن ثابت قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم نضر الله امرأ سمع مقالتي فبلغها فرب حامل فقه غير فقيه ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه - زاد فيه علي بن محمد - ثلاث لا يغفل عليهن قلب امرئ مسلم: إخلاص العمل لله، والنصح لأئمة المسلمين، ولزوم جماعتهم.

Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

“Allâh sözümü işitip başkalarına da ulaştıran kişinin yüzünü nurlandırır! Nice bilgi sahibi vardır ki anlayışı iyi değildir. Kendisinden daha anlayışlı olan birine bilgi ulaştıran nice kimse de vardır.-Ali b. Muhammed şu kısmı ekledi- Üç şey vardır ki onlarda mü'min birinin kalbi hainlik yapmaz: Sadece Allâh için ibâdet etmek, müslümanların idarecilerine samimi bir şekilde bağlılık ve müslümanların cemaatine sarılmak.”⁴³⁴ (İbn Mâce)

⁴³¹ Mizzî, a.g.e., XVIII, 491.

⁴³² Mizzî, a.g.e., XXVIII, 158; XVIII, 488.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Nâşirin dipnotu), XXI, 61.

⁴³⁴ Tayâlisî, *Müsned*, I, 503; Ahmed b. Hanbel, XXXV, 467; Dârimî, “Mukaddime”, 24; İbn Mâce, “Mukaddime”, 18.

(62) Muhammed b. Abdullâh b. Nümejr ve (63) Ali b. Muhammed > (64) Muhammed b. Fudayl > (65) Leys b. Ebû Süleym > (66) Yahyâ b. Abbâd Ebû Hübeyre el-Ensârî > (67) Ebîhi > (68) Zeyd b. Sâbit.

(62) Muhammed b. Abdullâh b. Nümejr (ö. 234/848)

İbn Nümejr, hadis alimlerinin ittifakıyla **sika** olarak görülen bir muhaddistir. Onun hakkında İclî “sika”, Ebû Hâtîm “sika ve hadisleriyle ihticâc olunur”, Nesâî “sika ve me’mûn” ve İbn Hacer “sika ve hâfız” demişlerdir.⁴³⁵ İbn Hıbbân’ın *Sikât*’ında da yer alan⁴³⁶ İbn Nümejr’in rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında mevcuttur.⁴³⁷

(63) Ali b. Muhammed et-Tanâfisî (ö. 233/847)

Ali b. Muhammed, hakkında Ebû Hâtîm er-Râzî “sika ve sadûk”, Zehebî “sika”, İbn Hacer ise “sika ve âbid” demiştir.⁴³⁸ İbn Hıbbân’ın da *Sikât*’ında zikrettiği⁴³⁹ Ali b. Muhammed **sikadır**. Rivayetleri İbn Mâce’nin *Sünen*’i ile Nesâî’nin *Müsnedü Ali* adlı eserinde zikredilmektedir.⁴⁴⁰

(64) Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî (ö. 194/810)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında tahrir edilen⁴⁴¹ Muhammed b. Fudayl birçok münekkid tarafından şîilikte aşırı olmakla itham edilmiştir. Bununla beraber Muhammed Fudayl hakkında İbn Sa’d “sika ve sadûk”, Yahyâ b. Maîn “sika” ve Ali b. Medînî “sika ve sebt” demiştir.⁴⁴² Bazı alimlerde onun sika olduğunu ifade etmekle beraber şîiliğine de vurgu yapmıştır.⁴⁴³

⁴³⁵ İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 243; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 307; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXV, 569; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 425.

⁴³⁶ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 85.

⁴³⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXV, 566.

⁴³⁸ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 202; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 46; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 344.

⁴³⁹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 467.

⁴⁴⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XXI, 123; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 344.

⁴⁴¹ Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 298.

⁴⁴² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 361; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, s. 208; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 157; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 179.

⁴⁴³ İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 250; Fesevî, *Târîh*, III, 112; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 211.

Ayrıca onun hakkında Ahmed b. Hanbel “şiiğe meylediyordu” ifadesinden sonra “hasenü’l-hadîs”, Ebû Zûr’a er-Râzî “sadûk” demektedir, İbn Hacer de teşeyyü’ ile itham edildiğini belirterek “sadûk” tabirini kullanmaktadır.⁴⁴⁴ Kanaatimizce Muhammed b. Fudayl hakkındaki tenkidler onun şiiğe olan meylinde kaynaklanmaktadır. Fakat *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin de onun hadislerini almakta ittifak ettiklerini hesaba katarak Muhammed b. Fudayl’ın **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(65) Leys b. Ebû Süleyym el-Kuraşî (ö. 148/765)

Leys b. Ebû Süleyym hakkındaki değerlendirmeler çoğunlukla onun zayıf olduğu yönündedir. Onun hakkında İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî “zayıf”, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zûr’a er-Râzî ise “muztaribü’l-hadîs” yorumu yapmışlardır.⁴⁴⁵

Başta Buhârî olmak üzere bazı hadisçiler de onun hatalarına dikkat çekerek “sadûk” olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁴⁶ İclî’ye göre Leys b. Ebû Süleyym “câizü’l-hadîs”tir. Benzer bir değerlendirmeyi de Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Adî yaparak ondaki zayıflığa rağmen hadislerinin yazılabileceğini belirtirler.⁴⁴⁷ Leys b. Ebû Süleyym’in rivayetleri Buhârî’nin *Refu’l-yedeyn fi’s-salât* adlı eserinde ve *Sahîh*’inde şahid olarak, Müslim’in *Sahîh*’inde de mütâbi’ olarak ve dört *Sünen*’de geçmektedir.⁴⁴⁸ Sonuç olarak Leys b. Ebû Süleyym’in hadisleri **zayıf** olmakla beraber şahid ve mütâbi’ olarak kullanılabilir demek mümkündür.

(66) Yahyâ b. Abbâd Ebû Hübeyre el-Ensârî (ö. ?)

Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred* adlı eseri ile Müslim’in *Sahîh*’i ve dört *Sünen*’de geçen⁴⁴⁹ Yahyâ b. Abbâd hakkında Fesevî, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer “sika” değerlendirmesinde bulunmuş İbn Hıbbân da onu *Sikât*’ında zikremiştir.⁴⁵⁰ Dolayısıyla Yahyâ b. Abbâd’ın **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VIII, 57-58; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzib*, s. 436.

⁴⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 336; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 379; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 159; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 136.

⁴⁴⁶ Tirmizî, *el-İlel*, s. 390; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzib*, s. 400.

⁴⁴⁷ İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 231; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VII, 178-179; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 238.

⁴⁴⁸ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XXIV, 288.

⁴⁴⁹ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XXXI, 391; İbn Hacer, *Takribü’t-Tehzib*, s. 522.

⁴⁵⁰ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 521; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 368; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, IV, 366; *Takribü’t-Tehzib*, s. 522.

(67) Abbâd b. Şeybân el-Ensârî (ö. ?)

Yahyâ b. Abbâd Ebû Hübeyre el-Ensârî'nin babasıdır. Sahâbe-i kirâmdan olan⁴⁵¹ Abbâd b. Şeybân Hz. Peygamber'den ve Zeyd b. Sâbit'ten hadis rivayet etmiştir.⁴⁵² İki hadisi mevcuttur.⁴⁵³ *Kütüb-i Sitte*'den sadece İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bir hadisi bulunmaktadır.⁴⁵⁴

(68) Zeyd b. Sâbit el-Ensârî (ö. 45/665)

Hicretten onbir sene önce Medîne'de dünyaya geldi.⁴⁵⁵ Hazrec kabilesinin Neccâroğlu kolundandır. Yaşının küçüklüğünden dolayı Bedir ve Uhud Gazveleri'ne katılamadı.⁴⁵⁶ Hendek Gazvesi'nde ise hendek kazılırken çıkan toprağın taşınmasında yardımcı oldu. Zeyd b. Sâbit vahiy katiplerindendi.⁴⁵⁷ Ayrıca Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın tamamını ezberleyen ensara mensup dört kişiden biridir.⁴⁵⁸

Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân-ı Kerîm'im toplanmasında heyet başkanlığı görevi üstlendi.⁴⁵⁹ Zeyd b. Sâbit ashâb arasında ilim ve fetva ehli olan büyük sahâbiler arasında sayılır.⁴⁶⁰ Özellikle ferâiz ilmine dair geniş bir bilgisi vardı.⁴⁶¹ Zeyd b. Sâbit'in vefat tarihiyle alakalı birçok tarih zikredilmekteyse de 45/665 tarihinde vefat ettiği kabul edilmektedir.⁴⁶²

Bu hadis isnadında “عن” siğasıyla rivayet eden Leys b. Ebû Süleym, Yahyâ b. Abbâd ve Abbâd b. Şeybân'ın hadisi dinledikleri ravilerle görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.⁴⁶³ Dolayısıyla hadisin isnadı muttasıldır. Fakat münekkidlerin bir çoğu tarafından zayıf olarak görülen Leys b. Ebû Süleym sebebiyle **zayıftır**.

⁴⁵¹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 485; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, III, 152; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 556.

⁴⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 127.

⁴⁵³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 233.

⁴⁵⁴ Mizzî, *a.g.e.*, XIV, 127.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, II, 347.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 75.

⁴⁵⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 321.

⁴⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, II, 431.

⁴⁵⁹ İbn Abdülber, *a.g.e.*, I, 322.

⁴⁶⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 74.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 347.

⁴⁶² Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA*, XXXIV, 322.

⁴⁶³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 390-391; XIV, 127.

Onbeşinci Hadis

أخبرنا يحيى بن موسى حدثنا عمرو بن محمد القرشي أنبأنا إسرائيل عن عبد الرحمن بن زبيد اليامي عن أبي العجلان عن أبي الدرداء رضي الله عنه قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال نضر الله امرءا سمع منا حديثا فبلغه كما سمعه فرب مبلغ أوعى من سامع ثلاث لا يغفل عليهن قلب امرئ مسلم إخلاص العمل لله والنصيحة لكل مسلم ولزوم جماعة المسلمين فإن دعاءهم محيط من ورائهم.

Ebu'd-Derdâ'dan rivayet edildiğine göre şöyle dedi: Resûlüllâh bize bir konuşma yaptı ve şöyle buyurdu: *“Allâh benden bir hadîs işitip, dinlediği gibi başkasına ulaştıran kişinin yüzünü nurlandırır! Bilgi kendisine sonradan ulaşan nice kimse vardır ki dinleyenden daha anlayışlıdır. Üç şey vardır ki onlarda mü'min bir kimsenin kalbi hainlik yapmaz: Sadece Allâh için ibâdet etmek, her müslümana samimi bir şekilde davranmak ve müslümanların cemaatine sarılmak. Çünkü duaları peşlerinden onları kuşatır(korur).*⁴⁶⁴

Yahyâ b. Mûsâ⁴⁶⁵ > (69) Amr b. Muhammed el-Kuraşî > (70) İsrâîl (b. Yûnus) > (71) Abdurrahmân b. Zübeyd el-Yâmî > (72) Ebu'l-Aclân > Ebu'd-Derdâ.⁴⁶⁶

(69) Amr b. Muhammed el-Kuraşî el-Ankazî (ö. 199/814)

İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği Amr b. Muhammed hakkında Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer “sika” demişlerdir.⁴⁶⁷ İclî ise “sika ve câizü'l-hadîs” tabirini kullanmaktadır.⁴⁶⁸ Ayrıca onun hakkında Yahyâ b. Maîn “hadislerinde bir sakınca yoktur”, Ebû Hâtim er-Râzî ise “محلہ الصدق” demiştir.⁴⁶⁹ Dolayısıyla Amr b. Muhammed'in rivayetlerinde güvenilir **sika** bir ravi olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetleri Buhârî'nin *Sahîh* 'inde ta'lik olarak, Müslim'in *Sahîh* 'inde ve dört *Sünen* 'de zikredilmektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ Dârimî, “Mukaddime”, 24.

⁴⁶⁵ Bkz. 29 numaralı ravi.

⁴⁶⁶ Bkz. 49 numaralı ravi.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 7; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 262; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 482; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXII, 222; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 87; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 363.

⁴⁶⁸ İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 185.

⁴⁶⁹ Yahyâ b. Maîn, *Marifetü'r-ricâl*, I, 88; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VI, 262.

⁴⁷⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 223; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 363.

(70) İsrâîl b. Yûnus es-Sebî'î (ö. 160/777)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında geçen⁴⁷¹ İsrâîl b. Yûnus hakkındaki değerlendirmelerin çoğu tevsik mahiyetindedir. Hadis alimlerinden onu eleştirenlerde bulunmaktadır. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Zehebî ve İbn Hacer onun "sika" olduğu kanaatindedir.⁴⁷² Ayrıca onun hakkında Ebû Hâtim "sika ve mütkin", Hâkim en-Neysâbü'rî "sika ve hüccet" ve Nesâî ise "hadislerinde bir sakınca yoktur" demiştir.⁴⁷³

İsrâîl b. Yûnus, Ali b. Medî'nî tarafından "zayıf" olarak görülmüş ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın ondan hadis almadığı rivayet edilmiştir.⁴⁷⁴ Bununla beraber onun eleştirilmesine sebep olan zayıf rivayetlerin kendisinden hadis aldığı hocalarından kaynaklandığı İsrâîl b. Yûnus'un rivayetlerinin ihticâca elverişli olduğu ifade edilmiş,⁴⁷⁵ aynı şekilde İbn Hacer de Yahyâ b. Maîn'den naklen İsrâîl b. Yûnus'un Ebû Yahyâ el-Kattât ve İbrâhîm b. Muhâcir'den rivayet ettiği münker hadisler sebebiyle tenkid edildiğini fakat bunun ondan değil hadisleri aldığı hocalarından kaynaklandığını ifade ederek, Yahya el-Kattân'ın ona yüklenmesinin de bu rivayetlerdeki nekâretin İsrâîl b. Yûnus'dan kaynaklandığını zannetmesinden ileri geldiğini belirtmiştir.⁴⁷⁶ Dolayısıyla İsrâîl b. Yûnus **sikadır**.

(71) Abdurrahmân b. Zübeyd el-Yâmî (ö. 147/764)

İbn Hibbân'ın *Sikât* 'ında yer verdiği⁴⁷⁷ Abdurrahmân b. Zübeyd hakkında rical kaynaklarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Babasından⁴⁷⁸, Ebu'l-Âliye'den⁴⁷⁹ ve

⁴⁷¹ Mizzî, *a.g.e.*, II, 524.

⁴⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 352; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 222; İbn Ebû Hayseme, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 388; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 331; Zehebî, *Siyer*, VII, 358; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 44.

⁴⁷³ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 331; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 202; Mizzî, *a.g.e.*, II, 523.

⁴⁷⁴ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, I, 149; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VII, 481.

⁴⁷⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 136.

⁴⁷⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 550-551.

⁴⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 67.

⁴⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 235.

⁴⁷⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 286; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 279.

tâbiinden bazı kimselerden⁴⁸⁰ rivayetleri vardır. Kendisinden de oğlu Eş'as b. Abdurrahmân, Yahyâ b. Ukbe b. Ebu'l-Îzâr ve Kûfe ehli rivayette bulunmuştur.⁴⁸¹

Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Buhârî'nin onun için münkeru'l-hadîs dediğini söylemektedir.⁴⁸² Ancak İbn Hacer *Lisânü'l-Mîzân*'da İbn Hıbbân'ın onu *Sikât*'ında zikrettiğine vurgu yaparak Buhârî'nin münkeru'l-hadîs tabirini Abdurrahmân b. Zübeyd'den hadis rivayet eden Yahyâ (b. Ukbe b. Ebu'l-Îzâr⁴⁸³) için kullandığını ifade eder.⁴⁸⁴ Dolayısıyla Abdurrahmân b. Zübeyd'in **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(72) Ebu'l-Aclân (ö. ?)

Ebu'l-Aclân hakkında rical kaynaklarında hiçbir bilgiye ulaşamadık. Dârimî de raviyi tanıtıcı herhangi bir nisbe veya künye zikretmediğinden bu haliyle ravi mechûldür.

Fakat *Sünen Dârimî*'yi şerh ve tahkik eden Ebû Âsım Nebîl b. Hâşim el-Gamrî, söz konusu ravinin Ebu'l-Aclân el-Muhâribî olduğu kanaatindedir.⁴⁸⁵ Seneddeki ravinin Şam'lı bir tâbiî olan Ebu'l-Aclân el-Muhâribî olduğunu varsayarsak onun hakkında İclî "sika", İbn Hacer ise "makbûl" demektedir.⁴⁸⁶ Ebu'l-Aclân el-Muhâribî'nin de mechûl olduğu yönünde değerlendirmeler⁴⁸⁷ bulunmakla beraber bu ihtimal ondan hadis rivayet eden Humeyd b. Ebû Ganiyye ve el-Fadl b. Yezîd es-Sümâlî olmak üzere iki ravinin varlığıyla ortadan kalkmaktadır.⁴⁸⁸ Sonuç olarak Ebu'l-Aclân'ın **makbûl** olduğunu söylemek mümkündür.

Bu hadis İsrâîl b. Yûnus, Abdurrahmân b. Zübeyd ve Ebu'l-Aclân tarafından "عن" lafzıyla rivayet edilmiştir. Rical kitaplarında adı geçen ravilerin birbirlerinden hadis

⁴⁸⁰ İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 67.

⁴⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, V, 235.

⁴⁸² Zehebî, *a.g.e.*, IV, 279.

⁴⁸³ Bkz. Buhârî, *a.g.e.*, VIII, 297.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V, 102.

⁴⁸⁵ Bkz. Ebû Âsım Nebîl b. Hâşim el-Gamrî, *Fethu'l-Mennân şerhu ve tahkîku Kitâbi'd-Dârimî Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân el-müsemma bi el-Müsnedi'l-câmi*, Beyrut 1999, II, 331.

⁴⁸⁶ İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 416; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 579.

⁴⁸⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, VII, 399; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, IX, 476.

⁴⁸⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IX, 63; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 81; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 555.

aldıklarına dâir bir bilgiye ulaşamadık. Fakat İsrâîl b. Yûnus'un h. 160, Abdurrahmân b. Zübeyd'in h. 147 tarihinde vefat ettiğini, Ebu'l-Aclân'ın da dördüncü tabakadan⁴⁸⁹ bir ravi olduğunu dikkate aldığımızda bu birbirleriyle görüşme ihtimallerinin olduğunu göstermektedir. Bu ravilerden herhangi birinin müdellis olduğuna dâir bir bilgi de olmadığından bu hadisin **hasen** derecesinde olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁸⁹ Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 579. (İbn Hacer, adı geçen kitabının mukaddimesinde üçüncü ile sekizinci tabakaların h. 100 tarihinden sonra vefat edenlerden oluştuğunu belirtmektedir. s. 15.)

II. CEMAATTEN AYRILMAYI YASAKLAYAN RİVAYETLER

Birinci Hadis

حدثنا عفان حدثنا خالد بن الحارث حدثنا محمد بن عجلان عن زيد بن أسلم عن ابن عمر قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من نزع يده من الطاعة فلا حجة له يوم القيامة ومن مات مفارقا للجماعة مات ميتة جاهلية.

İbn Ömer Resûlullâh'ı şöyle buyururken işittim dedi:

“Her kim elini taatten çekerse kıyâmet günü hiçbir hücceti olmaz. Ve her kim ki cemaatten ayrılmış olduğu halde ölürse cahiliyyet ölümü ile ölmüştür.”⁴⁹⁰ (Ahmed b. Hanbel)

(73) Affân (b. Müslim) > (74) Hâlid b. el-Hâris > (75) Muhammed b. Aclân > (76) Zeyd b. Eslem > İbn Ömer.⁴⁹¹

(73) Affân b. Müslim (ö. 220/835)

Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın rivayetlerinde muvafakatına önem verdiği Affân b. Müslim hakkında birçok hadis alimi sika ve sağlam olduğu kanaatindedir.⁴⁹² Fakat sadece Süleymân b. Harb onun hakkında “hafızası zayıf ve anlayışı kıt” demektedir. İbn Adî bu görüşe istinaden her sikanın bazen hata edebileceğini ifade ederek Affân b. Müslim'i savunmakta fakat “لا بأس به، صدوق” demektedir.⁴⁹³ Ayrıca Affân b. Müslim ömrünün sonlarında ihtilata uğramış olduğu söylenmekle beraber Zehebî bunun ancak ölüm hastalığı olduğunu, bu durumunda herhangi bir hatalı rivayeti olmadığını

⁴⁹⁰ Tayâlisî, *Müsned*, III, 425; Ahmed b. Hanbel, IX, 489; Müslim, “İmâre”, 13; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, II, 512; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 439; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 335; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 192; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 224; el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 277; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, I, 417.

⁴⁹¹ Bkz. 54 numaralı ravi.

⁴⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 218; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 344; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 140; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 30; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 522; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 209; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 27; Siyer, X, 242; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 117; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 333.

⁴⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 104-105.

belirtmekte ve Süleymân b. Harb'in görüşüne dayanarak Affân b. Müslim'i *Duafâ*'sında zikreden İbn Adî'yi muâsır alimlerin birbirleri hakkındaki tenkidlerinin hemen kabul edilemeyeceğini belirterek eleştirmektedir.⁴⁹⁴ Dolayısıyla rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında⁴⁹⁵ yer alan Affân b. Müslim **sikadır**.

(74) Hâlid b. el-Hâris (ö. 186/802)

Hâlid b. el-Hâris hakkındaki görüşler incelendiğinde görülmektedir ki hadis alimlerinin bir çoğu onu tevsik etmişleridir. Onun hakkında İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn "sika", Nesâî ve İbn Hacer "sika ve sağlam", Ebû Hâtim "sika ve imam", Tirmizî "sika ve me'mûn" demektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî gibi alimler de onun hadisteki sağlamlığına dikkat çekmiştir.⁴⁹⁷ Dolayısıyla Hâlid b. el-Hâris **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında mevcuttur.⁴⁹⁸

(75) Muhammed b. Aclân (ö. 148/765)

Rivayetleri dört *Sünen*'de ve Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* ile *Cüz'ü'l-kırâe halfe'l-imâm* adlı eserlerinde zikredilen⁴⁹⁹ ve *Sahihayn*'da da sadece ta'lik ve mütâbeat yoluyla⁵⁰⁰ rivayetleri bulunan Muhammed b. Aclân, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim ve Nesâî gibi bir çok alim tarafından "sika" olarak görülmüştür.⁵⁰¹ Yahyâ b. Saîd el-Kattân onun Saîd el-Makburî'den (ö. 120/738) naklettiği hadislerinde ihtilat yaşadığını ifade etmiş, Tirmizî ve Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014) ise İbn Aclân'ın hafızasının zayıflığından dolayı eleştirildiğini

⁴⁹⁴ el-Halîlî, *el-İrşâd*, II, 590; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XIV, 210; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 102.

⁴⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 176.

⁴⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 214; Yahyâ b. Maîn, *Marifetü'r-ricâl*, I, 108; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 3; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 325; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 267; Mizzî, *a.g.e.*, VIII, 38; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 362; Siyer, IX, 126; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 515; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 127.

⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel-rivayetü'l-Mervezî*-, s. 50; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 325; Dârekutnî, *el-İlel*, XII, 64.

⁴⁹⁸ Mizzî, *a.g.e.*, VIII, 39.

⁴⁹⁹ Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 108; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 430.

⁵⁰⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 108; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 200; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 351.

⁵⁰¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 431; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 195; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 19; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 248; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 50; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 386; Zehebî, *Siyer*, VI, 320; Moğoltây, *İkmâl*, X, 274; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 646.

belirtmişlerdir.⁵⁰² İbn Receb el-Hanbelî, Muhammed b. Aclân'ı *Şerhu İleli't-Tirmizî* adlı eserinde “Haddi zatında sika olup bazı hocalarından rivayetlerinde zayıflık olan raviler” başlığı altında zikretmektedir.⁵⁰³ Bizce de bu görüş isabetli olup Muhammed b. Aclân'ın **sika** olduğunu söylemek mümkündür. Ancak onun Saîd el-Makburî'den nakillerinde ihtiyatlı davranarak sadece itkân sahibi sika muhaddislerin rivayetleriyle gelenleri kabul etmek uygundur.

(76) Zeyd b. Eslem (ö. 136/753)

Hadis alimleri genel olarak Zeyd b. Eslem'in “sika” olduğu kanaatini taşımaktadır.⁵⁰⁴ Fakat Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsir ettiği gerekçesiyle tenkid edildiği rivayetini zikreden İbn Adî, bu sebepten kimsenin ondan hadis almaktan imtina etmediğini ve hadis imamlarının ondan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla Zeyd b. Eslem **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında zikredilmektedir.⁵⁰⁶

Bu hadisin senedinde “عن” lafzıyla rivayet eden İbn Aclân ve Zeyd b. Eslem'in hadisi aldıkları ravilerle görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl*'de belirtilmiştir.⁵⁰⁷ Müdellis olduklarına dair bir bilgi olmadığından dolayı tedlis ihtimali de yoktur. Her ne kadar Muhammed b. Aclân, Saîd el-Makburî'den yaptığı rivayetlerde tenkide uğramış olsa da bu isnadda yer alan Zeyd b. Eslem'den nakillerinde bir sorun görülmemiştir. Tüm ravileri de sika olduğu için bu hadis **sahih** olarak değerlendirilebilir. Şuayb el-Arnâvûd *Müsned*'in tahkikinde bu sened için kavî demektedir.⁵⁰⁸

İkinci Hadis

⁵⁰² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 197; Tirmizî, “İlel”, s. 890; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 240.

⁵⁰³ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 629.

⁵⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 413; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 410; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 555; *el-Merâsîl*, s. 63; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 246; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIX, 274; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 17; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 414; Siyer, V, 316; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 658; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 162.

⁵⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 163.

⁵⁰⁶ Mizzî, *a.g.e.*, X, 18.

⁵⁰⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 102; X, 13.

⁵⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), IX, 489.

حدثنا محمد بن بكر حدثنا كثير بن أبي كثير حدثنا ربعي بن حراش عن حذيفة أنه أتاه بالمدائن ليالي سار الناس إلى عثمان فقال يا ربعي ما فعل قومك؟ قال قلت عن أي بالهم تسأل؟ قال من خرج منهم إلى هذا الرجل؟ فسميت رجلا فيمن خرج إليه فقال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من فارق الجماعة واستذل الإمارة لقي الله ولا وجه له عنده.

Rib'î b. Hırâş'tan rivayet edildiğine göre şöyle dedi:

Hız. Osmân aleyhine insanların kalkıştığı gecelerde Medâin'de bulunan Huzeyfe (İbnü'l-Yemân)'a gitti(m). Huzeyfe: Ey Rib'î! Kavmin ne yaptı? dedi. Ben: Hangi hallerini soruyorsun? dedim. O da: (Hız. Osmân'ı kastederek) Şu adama karşı kavminden kimler ayaklandı? dedi. Ben de ona karşı ayaklanan birkaç kişinin ismini söyledim. Bunun üzerine O: Resûlüllâh'ı **“Her kim cemaatten ayrılır ve devlet başkanlığı makamını küçük düşürürse Allâh'ın huzuruna hiçbir mazereti olmadığı halde varır.”** diye buyururken işittim dedi.⁵⁰⁹ (Ahmed b. Hanbel)

(77) Muhammed b. Bekr > (78) Kesîr b. Ebû Kesîr > (79) Rib'î b. Hırâş > Huzeyfe İbnü'l-Yemân.⁵¹⁰

(77) Muhammed b. Bekr el-Bursânî (ö. 203/818)

İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikri geçen Muhammed b. Bekr hakkındaki değerlendirmeler genellikle tevsik eder mahiyettedir. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, İclî, İbn Kâni' ve Zehebî gibi hadisçiler onun “sika” olduğu görüşündedir.⁵¹¹ Ahmed b. Hanbel onun hakkında “صالح الحديث”, Ebû Hâtim er-Râzî ise “محلہ الصدق” demiştir.⁵¹² Nesâî'nin onun için söylediği “hadiste güçlü değildir” ifadesini İbn Hacer mesnedsiz addetmiş ve Muhammed b. Bekr için “sadûk, bazen yanılır” tabirini

⁵⁰⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 45; Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 320; Bezzâr, *Müsned*, VII, 334; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 194; el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 276.

⁵¹⁰ Bkz. 33 numaralı ravi.

⁵¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 216; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 233; Ebû Dâvûd, *Suâlâtü'l-Âcurrî*, II, 41; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 215; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 442; Zehebî, *Siyer*, IX, 421; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 522.

⁵¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 212; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 444.

kullanmıştır.⁵¹³ Muhammed b. Bekr birçok muhaddis tarafından sika olarak görülmüştür. Hatîb el-Bağdâdî'nin dediği gibi muâsırı olan Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahmân b. Mehdî gibi muhaddisler derecesinde olmamakla beraber⁵¹⁴ Muhammed b. Bekr **sika** mertebesinde olduğu kabul edilebilir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.⁵¹⁵

(78) Kesîr b. Ebû Kesîr et-Teymî (ö. ?)

Künyesi Ebu'n-Nadr olan Kesîr b. Ebû Kesîr, Rib'î b. Hırâş, Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ ve Abdullâh b. Ferrûh'tan rivayette bulunmuş, kendisinden de Îsâ b. Yûnus, Muhammed b. Bekr ve Ebû Âsım gibi raviler hadis almıştır.⁵¹⁶ İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında ismi geçen Kesîr b. Ebû Kesîr hakkında Yahyâ b. Maîn "hadisi zayıf", Ebû Hâtim er-Râzî "مستقيم الحديث", İbn Hacer ise "makbûl" demiştir.⁵¹⁷ Hâkim en-Neysâbü'rî *el-Müstedrek* adlı eserinde mezkur hadisi Ebû Âsım tarikiyle zikrettikten sonra Kesîr b. Ebû Kesîr için "hakkında herhangi bir cerh zikredilmemiştir" değerlendirmesini yapmış, Zehebî de *Telhîs* 'ında bu hadisi tashîh etmiştir.⁵¹⁸ Heysemî (ö. 807/1404) de *Mecmeu'z-zevâid* 'de onun "sika" olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁹ Dolayısıyla Kesîr b. Ebû Kesîr'in **sadûk** mertebesinde olduğunu söylemek mümkündür.

(79) Rib'î b. Hırâş (ö. 104/722)

Kûfe ehlinin abidlerinden olan Rib'î b. Hırâş hakkında İbn Sa'd, İclî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Hacer "sika", Zehebî ise "hüccet" demiştir.⁵²⁰ İbn Hıbbân'ın da *Sikât* 'ında zikrettiği Rib'î b. Hırâş için Lâlekâî de "güvenilirliğinde ittifak edilmiştir"

⁵¹³ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 236; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 81; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 646; *Takribü't-Tehzîb*, s. 406.

⁵¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 445.

⁵¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 534; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 160.

⁵¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 211; Müslim, *el-Künâ*, II, 841; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, III, 1789; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 155.

⁵¹⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 354; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 156; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 350; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 130; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 465; *Takribü't-Tehzîb*, s. 396.

⁵¹⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 194; Zehebî, *et-Telhîs* (Müstedrek ile birlikte basım), I, 119.

⁵¹⁹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 389.

⁵²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 179; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 350; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 432; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 390; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, s. 145.

demektedir.⁵²¹ Dolayısıyla Rib'î b. Hırâş **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer almaktadır.⁵²²

Bu hadisin senedinde “عن” lafzı ile nakleden Rib'î b. Hırâş'ın hadisi aldığı Huzeyfe İbnü'l-Yemân'dan rivayette bulunduğu *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.⁵²³ Dolayısıyla isnad muttasıldır. Fakat Kesîr b. Ebû Kesîr'in sadûk olması sebebiyle hadis **hasendir**. Şuayb el-Arnâvûd da aynı sebeple hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.⁵²⁴

Üçüncü Hadis

حدثنا أبو عبد الرحمن حدثنا حيوة قال أخبرني أبو هانئ أن أبا علي عمرو بن مالك الجنبي حدثه [عن] فضالة بن عبيد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال ثلاثة لا تسأل عنهم رجل فارق الجماعة وعصى إمامه ومات عاصيا وأمة أو عبد أبق فمات وامرأة غاب عنها زوجها قد كفها مؤنة الدنيا فتبرجت بعده فلا تسأل عنهم وثلاثة لا تسأل عنهم رجل نازع الله رداءه فإن رداءه الكبرياء وإزاره العزة ورجل شك في أمر الله والقنوط من رحمة الله.

Fedâle b. Ubeyd'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

*“Üç kimse vardır ki, onların günahları sorulma(dan ateşe atılırlar): İslâm cemaatinden ayrılıp da devlet başkanına âsi olan ve isyanı üzere ölen kimse, efendisinden kaçıp bu hal üzere ölen erkek veya kadın köle, kendisine geçimini sağlayan ihtiyaçlarını temin eden ve (herhangi bir iş için evden ayrılan) kocasının gıyâbında süslenip dışarda dolaşan kadın; İşte bunlar sorgusuz (ateşe atılır). Yine üç kimse vardır ki onlar da sorgusuz (azâba uğrar): Allâh'ın zâtına ait olan azamet ve izzet sıfatlarında ortaklık iddia eden, Allâh'ın emrinde şüphe duyan, Allâh'ın rahmetinden ümidini kesen.”*⁵²⁵ (Ahmed b. Hanbel)

⁵²¹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 240; Moğoltây, *İkmâl*, IV, 325.

⁵²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 57.

⁵²³ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 55.

⁵²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXVIII, 320.

⁵²⁵ Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 368; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 202; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 43; Bezzâr, *Müsned*, IX, 204; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 422; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVIII, 306; İbn

(80) Ebû Abdurrahmân > (81) Hayve (b. Şureyh) > (82) Ebû Hânî' > (83) Ebû Ali Amr b. Mâlik el-Cenbî > (84) Fedâle b. Ubeyd.

(80) Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Yezîd el-Kuraşî (ö. 213/828)

Buhârî'nin hocalarının büyüklerinden olan⁵²⁶ Abdullâh b. Yezîd'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilmektedir.⁵²⁷ İbn Hıbbân onu *Sikât* 'ında zikretmiş, İbn Sa'd, Nesâî, İbn Kâni' (ö. 351/962), Zehebî ve İbn Hacer gibi hadisçiler onun hakkında "sika" demişlerdir.⁵²⁸ Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1054)'nin de hakkında "sikadır, sikâttan yaptığı rivayetler delil olur" dediği Abdullâh b. Yezîd, Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre "sadûk"tur.⁵²⁹ Bununla beraber hakkında hiçbir cerh zikredilmeyen ve genel olarak tevsîk edilen Abdullâh b. Yezîd'in **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(81) Hayve b. Şureyh et-Tücîbî (ö. 158/775)

Mısır'lı fakih ve âbid bir ravi olan Hayve b. Şureyh hakkında İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, İclî, Fesevî ve Ebû Hâtim "sika", Ahmed b. Hanbel "sika ve sika", İbn Hacer ise "sika ve sağlam" demiştir. İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında da yer alan Hayve b. Şureyh **sikadır**.⁵³⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilmektedir.⁵³¹

(82) Ebû Hânî' Humeyd b. Hânî' (ö. 142/759)

Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* adlı eseri ile Müslim'in *Sahîh* 'i ve dört *Sünen* 'de yer alan⁵³² ve İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında yer verdiği Ebû Hânî' hakkında Zehebî ve bir görüşünde Dârekutnî "sika", Ebû Hâtim er-Râzî "sâlih" ifadesini

Mende, *et-Tevhîd*, II, 202; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 194; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X, 220.

⁵²⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 167.

⁵²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 324.

⁵²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 43; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 342; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 609; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 459; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 272.

⁵²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 201; Zehebî, *Siyer*, X, 169.

⁵³⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 357; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 52; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 329; Fesevî, *Târîh*, II, 455; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 306; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 246; Mizzî, *a.g.e.*, VII, 478; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 359; *Siyer*, VI, 404; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 508; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 124.

⁵³¹ Mizzî, *a.g.e.*, VII, 482.

⁵³² Mizzî, *a.g.e.*, VII, 403.

kullanmış, Nesâî ve İbn Hacer ise “onda bir sakınca yoktur” demişlerdir.⁵³³ Ebû Hânî’nin rivayet ettiği hadislerin Tirmizî ve İbn Hıbbân gibi muhaddisler tarafından tashîh edilmesi⁵³⁴ de dikkate alındığında **sika** olarak değerlendirilmesi uygundur.

(83) Amr b. Mâlik el-Cenbî (ö. 103/721)

İbn Hıbbân’ın *Sikât*’ında zikredilen Amr b. Mâlik hakkında Yahyâ b. Maîn, Iclî, bir görüşünde Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer “sika” ifadesini kullanmışlardır.⁵³⁵ Dolayısıyla Amr b. Mâlik’in **sika** olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred* adlı eseri ile dört *Sünen*’de tahrir edilmektedir.⁵³⁶

(84) Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (ö. 53/673)

Fedâle b. Ubeyd Medine’de ilk müslüman olanlardan olup, Evs kabilesinin Benî Amr b. Avf koluna mensuptur. Künyesi Ebû Muhammed olan Fedâle b. Ubeyd Ashab-ı suffe’den kabul edilmektedir.⁵³⁷ Başta Uhud olmak üzere Resûlüllâh ile beraber bütün gazvelere katıldı ve Bey’atü’r-rıdvân’da bulundu. Suriye fetihlerine katıldıktan sonra Dimaşk’a yerleştiği anlaşılan Fedâle b. Ubeyd, Muâviye zamanında Ebu’d-Derdâ’nın vefatından sonra Dimaşk kadılığı yapmıştır. Muâviye’nin kendisine çok güvendiği ve Şam’dan ayrıldığı zamanlarda onu yerine vekil bıraktığı kaynaklarda zikredilmektedir. Fedâle b. Ubeyd, en sahih görüşe göre Muâviye hilafette iken 53/673 tarihinde Dimaşk’ta vefat etmiş ve Bâbü’s-sağır kabristanına defnedilmiştir.⁵³⁸

Fedâle b. Ubeyd Resûl-i Ekrem’den başka Hz. Ömer ve Ebu’d-Derdâ gibi sahâbîlerden de hadis rivayet etmiştir. Hadis kaynaklarına geçen elli rivayetinin 2’si

⁵³³ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 231; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 149; Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 66; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VII, 401; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 355; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 499; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 122.

⁵³⁴ Tirmizî, “Zühd”, 35; İbn Hıbbân, *Sahîh*, II, 249.

⁵³⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 520; Iclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 185; İbn Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, VI, 259; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 183; Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 113; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, V, 343; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 301; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 363.

⁵³⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXII, 210; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 87.

⁵³⁷ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, II, 17.

⁵³⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 281; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 143; İbnü’l-Esîr, *Üsüdü’l-gâbe*, IV, 346; Zehebî, *Siyer*, III, 113; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 548; *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 386; Kandemir, “Fedâle b. Ubeyd”, *DİA*, XII, 292.

sadece *Sahîh-i Müslim* 'de diğerleri ise dört Sünen ve Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* adlı eserinde yer almaktadır.⁵³⁹

Bu hadisin senedinde yer alan ricalin tamamı sika ve isnadı muttasıldır. Hadisi “عن” lafzıyla nakleden⁵⁴⁰ Amr b. Mâlik'in Fedâle b. Ubeyd'den hadis dinlediği *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.⁵⁴¹ Dolayısıyla bu hadisin isnadı **sahih**tir. Şuayb el-Arnâvûd bu hadisin tahkikinde ricalinin tamamının sika olduğunu ifade ederek sahih olduğu kanaatine varmıştır.⁵⁴²

Dördüncü Hadis

حدثنا يزيد أخبرنا العوام حدثني عبد الله بن السائب عن رجل من الأنصار عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الصلاة إلى الصلاة التي قبلها كفارة والجمعة إلى الجمعة التي قبلها كفارة والشهر إلى الشهر الذي قبله كفارة إلا من ثلاث قال فعرفنا أنه أمر حدث إلا من الشرك بالله ونكث الصفقة وترك السنة قال قلنا يا رسول الله هذا الشرك بالله قد عرفناه فما نكث الصفقة وترك السنة؟ قال أما نكث الصفقة فأن تعطي رجلا بيعتك ثم تقاتله بسيفك وأما ترك السنة فالخروج من الجماعة.

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu:

“(Beş vakit) namaz bir önceki namaza kadar, Cuma namazı bir önceki Cuma namazına kadar, Ramazan orucu da bir önceki Ramazana kadar (aralarında geçen günahlara) keffârettir. Üç husus bunun dışındadır:” -Ebû Hüreyre: Bunun sonradan ortaya çıkan bir şey olduğunu anladık, dedi. - **“Allâh'a şirk koşturmak, anlaşmayı bozmak ve sünneti terk etmek.”** Ebû Hüreyre: Yâ Resûlallâh! Allâh'a şirk koşturmayı anladık. Peki anlaşmayı bozmak ve sünneti terk etmek ne demektir? diye sorduk, dedi.

⁵³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 189; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 381; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 308.

⁵⁴⁰ Yukarıda esas alınan metnin senedinden “عن” lafzının düştüğü anlaşılmaktadır. Zira hadisin diğer tariklerinden tespit ettiğimiz kadarıyla Amr b. Mâlik hadisi an'ane ile rivayet etmiştir. Bu sebeple seneddeki “عن” lafzı tarafımızdan eklenmiştir.

⁵⁴¹ Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 209.

⁵⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXIX, 368.

Resûlüllâh: “**Anlaşmayı bozmak; birine bey’at edip sonra onunla savaşman, sünneti terk etmek ise; cemaatten ayrılmaktır.**” buyurdu.⁵⁴³ (Ahmed b. Hanbel)

(85) Yezîd (b. Hârûn) > (86) el-Avvâm (b. Havşeb) > (87) Abdullâh b. es-Sâib > (88) Ensârdan biri⁵⁴⁴ > (89) Ebû Hüreyre.

(85) Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821)

Yezîd b. Hârûn hakkında görüş bildiren hadis alimleri onun **sika** olduğunda ittifak halindedir.⁵⁴⁵ Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* ’nin tamamında mevcuttur.⁵⁴⁶

(86) Avvâm b. Havşeb (ö. 148/765)

İbn Hıbbân’ın *Sikât* ’ında zikredilen Avvâm b. Havşeb İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zûr’a er-Râzî ve Hâkim en-Neysâbûrî’ye göre “sika”dır.⁵⁴⁷ Ayrıca onun hakkında Ahmed b. Hanbel “sika ve sika”, İclî ve İbn Hacer ise “sika ve sağlam” demektedir.⁵⁴⁸ Bütün bu görüşlerle beraber Ebû Hâtim, Avvâm b. Havşeb için “sâlih”, Nesâî ise “Onda bir sakınca yoktur” ifadesini kullanmıştır.⁵⁴⁹ Ebû Hâtim ve Nesâî’nin müteşeddid alimlerden olduğu ve cerhlerinin gayr-ı müfesser olduğu dikkate alındığında Avvâm b. Havşeb’in **sika** olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ’nin tamamında yer almaktadır.⁵⁵⁰

⁵⁴³ Ahmed b. Hanbel, XVI, 338; İbn Batta, *el-İbânetü’l-kübrâ*, I, 281; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 195; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, V, 230; Heysemî, *Buğyetü’l-bâhis*, II, 634.

⁵⁴⁴ Ensardan biri, **Mübhem**; İsim, künye ve lakabı belirtilmeksizin sadece “fulân”, “recul”, “imre’etun”, “şey”... diye zikredilen şahıs, ravi. (Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 103.)

⁵⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 228; Yahyâ b. Maîn, *Marifetü’r-ricâl*, I, 104; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VIII, 368; İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 368; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 295; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 632; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XVI, 493; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 391; Siyer, IX, 358; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 431; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 535.

⁵⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXII, 270.

⁵⁴⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 227; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târih*, s. 148; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 298; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VII, 22; Hâkim en-Neysâbûrî, *Suâlâtü’s-Sicî*, s. 116-117.

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 412; İclî, *a.g.e.*, II, 195; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, I, 179; Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 427; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 100; Siyer, VI, 354; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 334; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 369.

⁵⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VII, 22; Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 429.

⁵⁵⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 430.

(87) Abdullâh b. es-Sâib el-Kindî veya eş-Şeybânî (ö. ?)

Abdullâh b. es-Sâib, Ebû Hüreyre veya mübhem bir ravi vasıtasıyla ondan, Zâdân el-Kindî, Abdullâh b. Katâde, Abdullâh b. Ma'kıl ve babası Sâib'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Süleymân el-A'meş, Avvâm b. Havşeb ve Ebû İshâk eş-Şeybânî gibi raviler hadis almıştır.⁵⁵¹ İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikredilen Abdullâh b. es-Sâib, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî, İclî, Zehebî ve İbn Hacer tarafından tevsîk edilmiştir.⁵⁵² Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Müttefik ve'l-müfterik* adlı eserinde zikredip benzer isimli ravilerden ayırttığı⁵⁵³ Abdullâh b. es-Sâib'e biz de burada temyîz amaçlı yer verdik. Dolayısıyla Abdullâh b. es-Sâib **sikadır** ve Müslim'in *Sahîh* 'inde ve Nesâî'nin *Sünen* 'inde birer hadisi bulunmaktadır.⁵⁵⁴

(89) Ebû Hüreyre (ö. 57/677)

Künyesi ile tanınan Ebû Hüreyre'nin ismi genel kabul gören görüşe göre Abdurrahmân b. Sahr'dır. Yemen'de bulunan Ezd kabilesinin Devs koluna mensup olan Ebû Hüreyre, ancak 7/628 yılında Tufeyl b. Amr ed-Devsî vesilesiyle müslüman olmuş ve kabilesinden oluşan bir kabileyle Resûlüllâh ile görüşmek üzere Medine'ye gelmiştir.⁵⁵⁵ Hayber'in fetihinin bir kısmına yetişmiş, bundan sonraki gazvelerde ve Umretü'l-kazâ'da Hz. Peygamber'le beraber bulunmuştur. Hz. Ömer döneminde Bahreyn'e vali olarak atanan Ebû Hüreyre, Muâviye döneminde de Medine valiliği yapan Mervân bazı sebeplerle Medine'den ayrıldığında yerine vekalet etmiştir. Müslümanlar arasında ortaya çıkan fitne ve anlaşmazlıklardan uzak durup, tarafsız bir tutum izleyen Ebû Hüreyre hayatının son dönemlerinde Medine yakınlarında bulunan Zülhuleyfe veya Akîk mevkiindeki evine çekildi ve burada 57/677 yılında vefat etti. Onun vefat tarihiyle ilgili olarak 58/678 ve 59/679 tarihleri de kaynaklarda geçmektedir.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 326; Buhârî, *a.g.e.*, V, 103; İbn Mencüveyh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, I, 367.

⁵⁵² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 65; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 32; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 556; Moğoltây, *İkmâl*, VII, 374; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 342; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 247.

⁵⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, III, 1462.

⁵⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 559; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 198.

⁵⁵⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, II, 636; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 181, 284.

⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 254; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 114; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 132; İclî, *Marifetü'r-ricâl*, II, 433; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 49; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III,

Ashâb-ı suffe'den olan Ebû Hüreyre Resûl-i Ekrem ile geçirdiği üç sene boyunca ondan hiç ayrılmamış ve adeta kendisini ilme ve ibadete adanmıştır.⁵⁵⁷ Nitekim diğer sahâbîlerin neden kendisi kadar hadis rivayet etmediklerini soranlara; muhâcirler çarşıda ticaretle, ensâr da malları ve mülkleriyle meşgulken kendisinin Resûlullâh'ın yanından hiç ayrılmadığını, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislerde bulunup onların duymadığı hadisleri duyup ezberlediğini ifade etmiştir.⁵⁵⁸ Dolayısıyla Ebû Hüreyre müksirûn olarak bilinen yedi sahâbî arasında rivayet ettiği mükerrerleriyle beraber 5374 hadisle ilk sırada yer almaktadır. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadislerin 326'sı hem Buhârî'de hem Müslim'de bulunmaktadır. Ayrıca doksan üç rivayeti sadece Buhârî'de, doksan sekizi de sadece Müslim'de mevcuttur. Dört *Sünen* sahibi de onun rivayetlerine eserlerinde yer vermektedir.⁵⁵⁹

Bu hadisin senedinde mübhem bir ravi bulunmasından kaynaklanan bir cehalet söz konusudur. Fakat hadis alimleri sika olan ve tedlis ile anılmayan tabî'nin ismini belirtmeden bir sahâbîden yaptığı rivayetin sahih ve muttasıl olduğu görüşündedir. Zira sahâbenin tamamı âdil kabul edildiği için isminin bilinmemesi hadisin sıhhatine zarar vermez.⁵⁶⁰ Dolayısıyla bu hadisin senedi **sahih**dir.

Şuayb el-Arnâvûd ise Ensâr'dan olan adamın bilinmemesi sebebiyle bu senedin zayıf fakat hadisin metninin “إلا من ثلاث” sözüne kadar ki kısmının sahih olduğunu belirtmiştir.⁵⁶¹ Nitekim bu haliyle hadis el-Alâ b. Abdurrahmân tarikinden Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân tarafından da rivayet edilmiştir.⁵⁶²

Beşinci Hadis

284; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 476; İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, VI, 315; Mizzî, *a.g.e.*, XXXIV, 378; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 469; İbn Hacer, *el-İsâbe*, XIII, 58; *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 602; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 599; Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *DİA*, X, 160.

⁵⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VI, 314.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VI, 315; İbn Hacer, *el-İsâbe*, XIII, 46.

⁵⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 479; Zehebî, *Siyer*, II, 632.

⁵⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 509; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 461; Irâkî, *et-Takyîd*, s. 57-58; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 562; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 160; Âşıkutlu, “Mübhem”, *DİA*, XXXI, 436.

⁵⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XVI, 338.

⁵⁶² Müslim, “Tahâret”, 5; İbn Mâce, “İkâmet”, 79; Tirmizî, “Mevâkîf”, 48; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 162; İbn Hibbân, *Sahîh*, V, 24.

حدثنا عبد الله قال وجدت هذا الحديث في كتاب أبي بخط يده حدثني عبد المتعال بن عبد الوهاب حدثني يحيى بن سعيد الأموي قال أبو عبد الرحمن وحدثنا سعيد بن يحيى حدثنا أبي حدثنا المجالد عن زياد بن علاقة عن سعد بن أبي وقاص قال لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة جاءته جهينة فقالوا إنك قد نزلت بين أظهرنا فأوثق لنا حتى نأتيك وتؤمنا فأوثق لهم فأسلموا قال فبعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في رجب ولا نكون مائة وأمرنا أن نغير على حي من بني كنانة إلى جنب جهينة فأغرنا عليهم وكانوا كثيرا فلجأنا إلى جهينة فممنعونا وقالوا لم تقتلونا في الشهر الحرام فقلنا إنما نقاتل من أخرجنا من البلد الحرام في الشهر الحرام فقال بعضنا لبعض ما ترون؟ فقال بعضنا نأتي نبي الله صلى الله عليه وسلم فنخبره وقال قوم لا بل نقيم هاهنا وقلت أنا في أناس معي لا بل نأتي غير قريش فنقتطعها فانطلقنا إلى العير وكان الفيء إذ ذاك من أخذ شيئا فهو له فانطلقنا إلى العير وانطلق أصحابنا إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأخبروه الخبر فقام غضبان محمر الوجه فقال أذهبتم من عندي جميعا وجئتم متفرقين إنما أهلك من كان قبلكم الفرقة لأبعث عليكم رجالا ليس بخيركم أصبركم على الجوع والعطش فبعث علينا عبد الله بن جحش الأسدي فكان أول أمير أمر في الإسلام.

Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir:

Resûlüllâh Medine'ye geldiği vakit Cüheyne heyeti ona geldi ve: Şüphesiz aramıza gelip yerleştin, birbirimize güvenene ve sana tekrar gelip (iman edene kadar) bize güvence ver, dediler. O da onlara eman verdi ve sonra müslüman oldular. Sa'd dedi ki: Bir vakit sonra Receb ayında Resûlüllâh bizi bir göreve gönderdi, yüz kişi yoktuk. Bize Cüheyne yakınlarındaki Benî Kinâne yurduna bir baskın yapmamızı emretti. Onlara saldırdık fakat sayıları fazla olduğu için Cüheyne'ye sığınmak zorunda kaldık. Onlar ise bizi, haram ayda niçin savaşıyorsunuz diyerek geri çevirdiler. Biz de: Biz ancak haram ayda bizi belde-i haramdan çıkartanlarla savaşıyoruz, dedik. Bunun üzerine birbirimize görüşlerimizi sorduk. Bazılarımız: Hz. Peygamber'e gidip olup biteni haber verelim derken, bir kısım da: Hayır, burada bekleyelim, dedi. Ben ve beraberimde olanlar: Hayır! Bilakis Kureyş'in kervanına saldırıp ele geçirelim, dedik. Biz kervana doğru yola çıktık; o vakit kim bir şey ele geçirirse onun ganimeti olurdu. Geri kalanımız Peygamber Efendimiz'e gitti ve hadiseyi anlattılar. Resûlüllâh mübarek yüzü kızarmış ve öfkelenmiş bir şekilde kalktı ve: ***“Benim yanımdan birlikte gidip dağılmış bir***

vaziyette mi geldiniz? Sizden önceki (ümme)tleri ancak ayrılık yoketmiştir. Muhakkak sizin başınıza en hayırlınız olmasa da açlığa ve susuzluğa en dayanıklınız olan birini gönderiyorum” dedi. Sonra Abdullâh b. Cahş el-Esedî’yi başımıza gönderdi. İslam’da kendisine emirlik verilen ilk kişi o idi.⁵⁶³ (Ahmed b. Hanbel)

(90) Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb > (91) Yahyâ b. Saîd el-Emevî. (H) (92) Ebû Abdurrahmân > (93) Saîd b. Yahyâ > Ebî (Yahyâ b. Saîd el-Emevî)⁵⁶⁴ > (94) el-Mücâlid > (95) Ziyâd b. İlâka > (96) Sa’d b. Ebû Vakkâs.

(90) Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb el-Ensârî (ö. ?)

Künyesi Ebû Saîd olan Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb hakkında ricâl kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. Hakkında herhangi bir cerh veya ta’dil zikredilmeyen raviyi İbn Hacer *Ta’cîlû’l-menfaa* ve *Tehzîbü’t-Tehzîb* adlı eserlerinde zikretmiş, kendisinden Ahmed b. Hanbel, Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel ve İbrâhîm b. el-Hâris b. Mus’ab olmak üzere üç kişinin hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.⁵⁶⁵ Her ne kadar kendisinden rivayette bulunan üç kişinin olmasıyla Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb üzerinden cehalet vasfı kalksa da bu hakkında bir cerh-ta’dil hükmü vermemize yeterli değildir. Dolayısıyla Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb **mestûr**dur.⁵⁶⁶

(91) Yahyâ b. Saîd el-Emevî (ö. 194/810)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında zikredilen⁵⁶⁷ Yahyâ b. Saîd el-Emevî hakkında İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Fesevî ve Dârekutnî “sika” demişlerdir. İbn Hıbbân da ona *Sikât*’ında yer vermiştir.⁵⁶⁸ Ahmed b. Hanbel “Onda bir sakınca yoktur”, Zehebî “sika”, İbn Hacer “sadûk” dedikten sonra garîb hadislerine işaret

⁵⁶³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XX, 298; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 118; Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, XII, 381; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 515.

⁵⁶⁴ Bkz. 91 numaralı ravi.

⁵⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 605; *Ta’cîlû’l-menfaa*, I, 827.

⁵⁶⁶ Mestûr; Kendisinden birden fazla ravi hadis rivayet ettiği halde cerh ve tadil yönünden durumu bilinmeyen. (Geniş bilgi için bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 97.)

⁵⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 322.

⁵⁶⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 244; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 271; Fesevî, *Târîh*, III, 133; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IX, 152; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 599; Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 142; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XVI, 202.

etmektedirler.⁵⁶⁹ Nesâî tarafından “Onda bir sakınca yoktur” ifadesiyle ta’dil edilen Yahyâ b. Saîd hakkında Ahmed b. Hanbel’in “sadûk” dediği de rivayet edilmiştir.⁵⁷⁰ Dolayısıyla el-A’meş’ten rivayet ettiği garîb hadisler sebebiyle tenkid edilen Yahyâ b. Saîd el-Emevî’nin **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(92) Ebû Abdurrahmân (Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel) (ö. 290/903)

Abdullâh b. Ahmed babası Ahmed b. Hanbel’in murakabesinde yetişmiş ve onun ağzından “hadis ilminde büyük bir behreye sahiptir” sözüyle takdir edilmiştir.⁵⁷¹ Yine onun hakkında Nesâî ve İbn Hacer “sika”, Dârekutnî ve Hatîb el-Bağdâdî “sika ve sağlam”, İbn Ebû Hâtîm “sadûk ve sika”, Zehebî ise “imâm ve hâfız” demiştir.⁵⁷² Dolayısıyla Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’den sadece Nesâî’nin *Sünen*’inde tahrir edilmiştir.⁵⁷³

(93) Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî (ö. 249/863)

Ali b. Medîni’nin hadiste babasından daha sağlam olanlar arasında saydığı Saîd b. Yahyâ hakkında bazı hadis alimleri “sika”⁵⁷⁴, bazıları ise “sika olmakla beraber bazen yanılır” demişlerdir.⁵⁷⁵ Ebû Hâtîm er-Râzî ise onun “sadûk” olduğu kanaatindedir.⁵⁷⁶ Dolayısıyla rivayetleri İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında zikredilen⁵⁷⁷ ve bazen hata etmesi dışında sadûk olmasını gerektirecek bir kusuru olmayan Saîd b. Yahyâ **sikadır**.

(94) Mücâlid b. Saîd el-Hemdânî (ö. 144/761)

⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 368; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 366; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 520.

⁵⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Mesâil –rivayeti İbn Hânî’-*, II, 234; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IX, 152; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 356.

⁵⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 13.

⁵⁷² İbn Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, V, 7; Dârekutnî, *Suâlâtü’s-Sülemî*, s. 214; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XI, 13; Zehebî, *Siyer*, XIII, 516; Moğoltây, *İkmâl*, VII, 230; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 300; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 238.

⁵⁷³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 288; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 538.

⁵⁷⁴ Fesevî, *Târîh*, III, 133; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, X, 128-129; İbn Asâkir, *el-Mu’cemü’l-müştemil*, s. 130; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 446.

⁵⁷⁵ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 270; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 182.

⁵⁷⁶ İbn Ebû Hâtîm, *a.g.e.*, IV, 74.

⁵⁷⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XI, 105; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 49.

Mücâlid b. Saîd hadis alimlerinin çoğu tarafından hadiste zayıf kabul edilmektedir.⁵⁷⁸ Tirmizî *el-İlelî's-sağîr*'inde birçok hadis imamı kendilerinden hadis aldığı halde hafızalarının zayıflığı ve hatalarının çokluğu sebebiyle ilim ehli tarafından tenkid edilen raviler arasında Mücâlid b. Saîd'i de zikretmekte ve bu gibi ravilerin mütâbeat olmaksızın tek kaldıkları rivayetleriyle ihticâc olunamayacağını belirtmektedir. İbn Adî de Mücâlid b. Saîd'in rivayetlerinin çoğunun gayr-ı mahfûz olduğunu söylemektedir.⁵⁷⁹ Dolayısıyla Mücâlid b. Saîd **zayıftır**. Hadisleri ancak mütâbeat amacıyla kullanılabilir. Rivayetleri mütâbeat yoluyla Müslim'in *Sahîh* 'inde ve dört *Sünen* 'de mevcuttur.⁵⁸⁰

(95) Ziyâd b. İlâka es-Sa'lebî (ö. 135/752)

Yahyâ b. Maîn, İclî, Fesevî ve Nesâî'ye göre Ziyâd b. İlâka “sika”dır. İbn Hıbbân'ın da *Sikât* 'ında yer almıştır.⁵⁸¹ İbn Hacer ise onun “sika” olduğunu ifade etmekle beraber Ebu'l-Feth el-Ezdî'den etkilenecek nâsibîlikle itham edildiğini söylemektedir.⁵⁸² Ayrıca onun hakkında Ahmed b. Hanbel “sebt/sağlam”, Ebû Hâtim onun “sadûk” demiştir.⁵⁸³ Hadis alimlerinin zikrettiğimiz ta'dillerinden -nâsibîlik ithamı doğru olsa bile- Ziyâd b. İlâka'nın adaletini zedeleyecek bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ziyâd b. İlâka **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.⁵⁸⁴

(96) Sa'd b. Ebû Vakkâs ez-Zührî (ö. 55/675)

⁵⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 336; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 9; *ed-Duaî'ü's-sağîr*, s. 116; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 264; Nesâî, *ed-Duaî'â ve'l-metrûkîn*, s. 223; Ukaylî, *ed-Duaî'ü'l-kebîr*, IV, 1376; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 361; İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, II, 343; Dârekutnî, *ed-Duaî'â ve'l-metrûkîn*, s. 373; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 239; *el-Muğnî*, II, 145; *Mizânü'l-i'tidâl*, VI, 23; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 24; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 453.

⁵⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 168; İbn Recep el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 130.

⁵⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 225.

⁵⁸¹ İclî, *a.g.e.*, I, 373; Fesevî, *Târîh*, III, 198; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 540; *el-Merâsîl*, s. 61; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 258; İbn Şâhin, *es-Sikât*, s. 93; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 498; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 412; *Siyer*, V, 215; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 651.

⁵⁸² Moğoltây, *İkmâl*, V, 117; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 160.

⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 301; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 540.

⁵⁸⁴ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 500.

Cennetle müjdelenen on sahâbîden biri olan Sa'd b. Ebû Vakkâs ilk iman edenlerdendir. Künyesi Ebû İshâk'tır. Kendisi Zühreoğulları'ndan olması münasebetiyle aynı sülaleden gelen Peygamberimiz'in annesi Hz. Âmine'nin amcazâdesidir.⁵⁸⁵ Sa'd b. Ebû Vakkâs Resûl-i Ekrem'den önce hicret etmiş ve başta Bedir ve Uhud gazveleri olmak üzere bütün savaşlarda Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır. İslâm kahramanı olarak anılan ve Uhud'da Peygamberimiz'in etrafından dağılmayan sayılı sahâbîlerden olan Sa'd, Allâh Resûlü'nün "At ey Sa'd! Annem, babam sana feda olsun" diyerek verdiği okları müşriklere fırlatmış ve bu mazhariyyete ulaşan yegâne sahâbî olmuştur.⁵⁸⁶ Medine'de Ensâr ile Muhâcirler arasındaki kardeşlik ilanı sırasında Resûlüllâh onu Sa'd b. Muâz ile kardeş yapmıştır.⁵⁸⁷ Hz. Ömer ve Hz. Osmân dönemlerinde Kûfe valiliğine atanan Sa'd b. Ebû Vakkâs Kûfe'yi imâr etmiş ve başta Medâin olmak üzere bir çok Fars beldesi onun kumandanlığında fethedilmiştir. O İslam toplumunda ortaya çıkan karışıklıklarda uzlete çekilen ve tarafsız bir tavır takınan birkaç sahâbîden biridir. Sa'd b. Ebû Vakkâs en meşhur görüşe göre, inzivâyâ çekildiği Medine yakınlarındaki Akîk'de bulunan evinde 55/675 yılında vefat etmiş ve Cennetü'l-bekî' kabristanına defnedilmiştir.⁵⁸⁸

Aşere-i mübeşşere arasından en son vefat eden sahâbî olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında tahrir edilmiştir. Rivayet ettiği ikiyüz hadisin 15'i ittifakla *Sahîhayn*'da, beşi sadece Buhârî'nin, onsekizi ise sadece Müslim'in *Sahîh* 'inde yer almaktadır.⁵⁸⁹

Bu hadisin senedi, mestûr olan Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb ve zayıf olan Mucâlid b. Saîd sebebiyle **zayıf**tır. Ayrıca Ziyâd b. İlâka, Ali b. Medînî'ye göre Sa'd b. Ebû Vakkâs'a yetişmiş ise de ondan sema'ı sabit olmadığından isnâdda inkıta' da

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, II, 453.

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 357; Buhârî, "Meğâzî", 18; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 5.

⁵⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 103.

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 110; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 15; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 43; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 392; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 93; İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 340; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 366; Hafîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, I, 480; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 456; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 213; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 430; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 289; *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 698; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 172.

⁵⁸⁹ Mizzî, *a.g.e.*, X, 214; Zehebî, *Siyer*, I, 93; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 135.

sözkonusudur.⁵⁹⁰ Şuayb el-Arnâvûd da bu hadisin isnadının zayıf olduğunu düşünmektedir.⁵⁹¹

Altıncı Hadis

حدثنا أبو النعمان حدثنا حماد بن زيد عن الجعد أبي عثمان حدثني أبو رجاء العطاردي قال سمعت ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال من رأى من أميره شيئا يكرهه فليصبر عليه فإنه من فارق الجماعة شبرا فمات إلا مات ميتة جاهلية.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Her kim devlet başkanından hoşlanmayacağı bir şeyin meydana geldiğini görürse, onun bu davranışına sabretsin. Çünkü her kim cemaatten bir karış bile ayrılıp da ölürse muhakkak o, cahiliyet ölümü ile ölür.”⁵⁹² (Buhârî)

(97) Ebu'n-Nu'mân > (98) Hammâd b. Zeyd > (99) el-Ca'd Ebû Osmân > (100) Ebû Recâ el-Utâridî > İbn Abbâs.⁵⁹³

(97) Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl (ö. 224/839)

Hadis alimlerinin çoğu Ebu'n-Nu'mân'ın **sika** olduğu görüşündedir.⁵⁹⁴ Fakat ömrünün sonlarında ihtilata uğradığı için ondan yapılan rivayetlerin, ihtilattan önce olması şartıyla sahih kabul edilebileceği görüşü hakimdir.⁵⁹⁵ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında tahrir edilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁰ Ali b. Medînî, *el-İlel*, s. 67; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 139; İbn Ebû Hâtîm, *el-Merâsîl*, s. 61.

⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), III, 119.

⁵⁹² Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 339; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 50; Ahmed b. Hanbel, IV, 290; Dârimî, “Siyer”, 76; Buhârî, “Fiten”, 2; Müslim, “İmâre”, 13; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, II, 524; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 234; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 160.

⁵⁹³ Bkz. 59 numaralı ravi.

⁵⁹⁴ İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 5; Ebû Dâvûd, *Suâlatü'l-Âcurrî*, I, 351; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 401; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 58; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 170; Zehebî, *Siyer*, X, 265; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 675; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 436.

⁵⁹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, IV, 1276; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 311; Dârekutnî, *Suâlatü's-Sülemî*, s. 312.

⁵⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 292; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 210.

(98) Hammâd b. Zeyd el-Ezdî (ö. 179/795)

Hammâd b. Zeyd hadis imamlarının ittifakıyla **sika** olarak kabul edilmektedir.⁵⁹⁷ Abdurrahmân b. Mehdî hadiste önder ve zirve kabul ettiği dört alim arasında onu da saymıştır.⁵⁹⁸ Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında mevcuttur.⁵⁹⁹

(99) Ca'd b. Dînâr el-Yeşkürî (ö. ?)

Ca'd b. Dînâr hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hacer “sika” olduğu görüşündedir. İbn Hıbbân da onu *Sikât* 'ında zikretmiş fakat “yanılır” ifadesini eklemiştir. Nesâî ise “لا بأس به” olduğu kanaatindedir.⁶⁰⁰ Nesâî'nin müteşeddî hadisçilerden olması sebebiyle cerhettiği raviler hakkında temkinli davranmak muteber başka münekkidlerin aynı fikirde olup olmadıklarını araştırmak gerekir. Dolayısıyla Nesâî'ye bu görüşünde muvafakat eden bir hadisçi olmadığından Ca'd b. Dînâr **sikadır**. Rivayetleri İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilmektedir.⁶⁰¹

(100) Imrân b. Milhân el-Utâridî (ö. 107/725)

Câhiliyye devrini idrak etmiş olan Imrân b. Milhân hakkında İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, İclî, Ebû Zûr'a er-Râzî ve İbn Hacer “sika” demiştir. İbn Hıbbân da onu *Sikât* 'ında zikretmiştir.⁶⁰² Dolayısıyla Imrân b. Milhân **sikadır**. Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.⁶⁰³

Bu hadis senedinde bulunan bütün raviler sikadır. İsnadda “عن” lafzıyla rivayette bulunan Hammâd b. Zeyd'in Ca'd b. Osmân'dan hadis aldığı *Tehzîbü'l-Kemâl* 'de tespit

⁵⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 210; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 438; İclî, *Marifetü's-sikât*, I, 319; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 137; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 217; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 349; Siyer, VII, 456; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 480; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 117.

⁵⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, I, 176-177.

⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 252.

⁶⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Suâlâtü'l-Âcurrî*, I, 388; Tirmizî, “Edeb”, 62; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 528; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, IV, 116; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 292; *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 61; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 299; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 78.

⁶⁰¹ Mizzî, *a.g.e.*, IV, 561.

⁶⁰² İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 99; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 704; İbn Hayyât, *Târîh*, s. 336; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 401; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VI, 303; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 217; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 95; Siyer, IV, 253; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 323; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 367.

⁶⁰³ Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 360.

edilmiştir.⁶⁰⁴ Nitekim sözkonusu hadis sema'a delalet eden tahdîs sigasıyla da rivayet edilmiştir.⁶⁰⁵ Ayrıca Ebu'n-Nu'mân'ın muhtelit olması da hadisin sıhhatine bir zarar vermemektedir. Zira İbn Hacer Buhârî'nin ondan ihtilata maruz kalmadan önce hadis dinlediğini belirtmektedir.⁶⁰⁶ Dolayısıyla bu hadis **sahih**dir.

Yedinci Hadis

حدثنا عمر بن حفص حدثنا أبي حدثنا الأعمش عن عبد الله بن مرة عن مسروق عن عبد الله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يحل دم امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا الله و أني رسول الله إلا بإحدى ثلاث النفس بالنفس والثيب الزاني والمارق من الدين التارك للجماعة.

Abdullâh b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

“Allâh'tan başka ilâh bulunmadığına ve benim Allâh'ın Resûlü olduğuma şehâdet eden bir müslümanın kanı asla helal olmaz. Ancak şu üç şeyden biri ile helal olur: Öldürdüğü cana karşılık olması, evli iken zina etmesi ve İslâm dininden çıkıp müslüman cemaatini terketmesi. ⁶⁰⁷ (Buhârî)

(101) Ömer b. Hafs > (102) Ebî (Hafs b. Gıyâs) > el-A'meş⁶⁰⁸ > (103) Abdullâh b. Mürre > (104) Mesrûk > (105) Abdullâh (b. Mes'ûd).

(101) Ömer b. Hafs b. Gıyâs (ö. 222/837)

Buhârî ve Müslim'in hocası olan Ömer b. Hafs hakkında Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İclî “sika” demişlerdir.⁶⁰⁹ İbn Hıbbân onu *Sikât*'ında zikretmiş ve “bazen yanılır” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hacer de onun “sika” olduğunu

⁶⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 240.

⁶⁰⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 234; Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 423.

⁶⁰⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 616.

⁶⁰⁷ Tayâlisî, *Müsned*, I, 232; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 167; Humeydî, *Müsned*, I, 219; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 296; Ahmed b. Hanbel, VI, 119; Dârimî, “Hudûd”, 2; Buhârî, “Diyât”, 6; Müslim, “Kasâme”, 6; İbn Mâce, “Hudûd”, 1; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Tirmizî, “Diyât”, 10; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 5; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 257; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 58.

⁶⁰⁸ Bkz. 26 numaralı ravi.

⁶⁰⁹ İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 165; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 103; Moğoltây, *İkmâl*, X, 37; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 219.

belirttikten sonra aynı görüşte olduğunu *Takrîb*’de ifade etmektedir.⁶¹⁰ Ayrıca onun hakkında İbnü’l-Cüneyd, Yahyâ b. Maîn’den “onda bir beis yoktur” dediğini, İbn Şâhin ise Ahmed b. Hanbel’den “sadûk” dediğini rivayet etmiştir.⁶¹¹ Rivayetlerinin çoğunluğunu babasından yaptığı nakiller oluşturan Ömer b. Hafs bu hususta hadis alimlerince otorite kabul edilmiştir.⁶¹² Zehebî’nin de belirttiği gibi hadiste sağlam bir alim olan Ömer b. Hafs bizce de en isabetli görüşe göre **sikadır**. Rivayetleri İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almaktadır.⁶¹³

(102) Hafs b. Gıyâs en-Nehâî (ö. 194/810)

Bazı hadis alimleri tarafından tedlis yapmakla ve az da olsa hafızasının bozulduğu yönünde tenkid edilen Hafs b. Gıyâs **sika** kabul edilmektedir.⁶¹⁴ İbn Hacer onu *Tabakâtü’l-müdeîlisîn* adlı eserinde birinci mertebede zikretmiş ve bu tabakanın çok nadir tedlisle anılan muhaddis imamlardan oluştuğunu belirtmiştir.⁶¹⁵ Ayrıca Hafs b. Gıyâs’ın hadis ilminde sağlam olduğu ve el-A’meş’in talebeleri arasında rivayetine en güvenilen ravilerden olduğu da başta Yahyâ b. Saîd el-Kattân olmak üzere Abdurrahmân b. Mehdî ve Ali b. Medîni gibi münekkid hadisçilerce ifade edilmiştir.⁶¹⁶ Hafs b. Gıyâs’ın rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında zikredilmektedir.⁶¹⁷

(103) Abdullâh b. Mürre el-Hemdânî (ö. 100/718)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında mevcut olan⁶¹⁸ Abdullâh b. Mürre hakkında İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn, İclî, Ebû Zür’a er-Râzî, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer “sika”

⁶¹⁰ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 445; İbn Hacer, *Takrîbü’l-Tehzîb*, s. 349.

⁶¹¹ Yahyâ b. Maîn, *Suâlatü İbnü’l-Cüneyd*, s. 472; İbn Şâhin, *es-Sikât*, s. 136.

⁶¹² Zehebî, *Siyer*, X, 639; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, V, 462.

⁶¹³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXI, 306; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 57.

⁶¹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 362; İclî, *Marîfetü’s-sikât*, I, 310; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 185; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 200; Dârekutnî, *el-İlel*, II, 225; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VII, 60; Zehebî, *Siyer*, IX, 25; *Mîzânü’l-i’tidâl*, II, 331; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, I, 458; *Takrîbü’l-Tehzîb*, s. 113.

⁶¹⁵ İbn Hacer, *Tabakâtü’l-müdeîlisîn*, s. 20.

⁶¹⁶ Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 79-81; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, II, 534; İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 561.

⁶¹⁷ Mizzî, *a.g.e.*, VII, 70; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 343.

⁶¹⁸ Mizzî, *a.g.e.*, XVI, 115.

demişlerdir. İbn Hıbbân da onu *Sikât*’ında zikretmiştir.⁶¹⁹ Dolayısıyla Abdullâh b. Mürre **sikadır**.

(104) Mesrûk b. el-Ecda’ (ö. 63/682)

Yahyâ b. Maîn’in “sikadır, onun gibisinden suâl olunmaz” dediği Mesrûk hakkında İbn Sa’d, Iclî “sika”, İbn Hacer “sika ve fakih” demiştir. İbn Hıbbân’ın da *Sikât*’ında yer almaktadır.⁶²⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında mevcuttur.⁶²¹

(105) Abdullâh b. Mesûd (ö. 32/652)

Künyesi Ebû Abdurrahmân olan İbn Mes’ûd ilk müslümanlardan olup el-Hüzelî nisbesiyle bilinmektedir. Babası hakkında fazla bir şey bilinmediği için annesine nisbetle İbn Ümmi Abd diye de anılmaktadır. Müslüman olduktan sonra müşriklerin baskı ve işkencelerine maruz kalan İbn Mes’ûd Habeşistan hicretlerine katıldı ve Medine’ye ilk hicret edenler arasında yer aldı. Medine’deki muâhât sırasında Hz. Peygamber onu Zübeyr b. Avvâm veya Sa’d b. Muâz ile kardeş ilan etmiştir.⁶²² İslamla şerefyâb olmasından sonra kendisini Resûlüllâh’ın hizmetine adayan ve ashâb arasında Sâhibü’n-na’leyn olarak tanınan Abdullâh b. Mes’ûd Hz. Peygamber’den hiç ayrılmamış ve bütün gazvelerde onunla beraber bulunmuştur. Bazı kaynaklarda onun Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh yerine aşere-i mübeşşereden sayıldığı kaydedilmektedir.⁶²³ Hz. Ömer ve Hz. Osmân zamanlarında Kûfe kadılığı ve beytü’l-mâl idaresi görevlerini de üstlenen İbn Mes’ûd 32/652 yılında Medine’de vefat etmiş ve Cennetü’l-bekî’ kabristanına defnedilmiştir.⁶²⁴

⁶¹⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 296; Iclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 59; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 165; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 42; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVI, 114; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 596; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 430; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 265.

⁶²⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 145; Iclî, *a.g.e.*, II, 273; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 397; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 456; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 59; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 460.

⁶²¹ Mizzî, *a.g.e.*, XXVII, 457.

⁶²² İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 112.

⁶²³ İbn Abdülber, *el-İstiâb*, I, 593; İbnü’l-Esîr, *Üsüdü’l-gâbe*, III, 383; Zehebî, *Marifetü’l-kurrâi’l-kibâr*, I, 116.

⁶²⁴ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 118; İbn Hayyât, *Kitâbü’t-tabakât*, s. 16; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, V, 2; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 208; İbn Abdülber, *a.g.e.*, I, 596; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 387; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 597; *Siyer*, I, 499; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 376; *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 431; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 265.

Ashâb'ın fakihlerinden olan Abdullâh b. Mes'ûd Kûfe'de görev yaptığı sırada ilmî faaliyetlerde de bulunmuş, yetiştirdiği birçok talebeyle Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin kurucusu olmuştur.⁶²⁵ Hadis ilminde de büyük bir mevkiye ve dirayete sahip olan İbn Mes'ûd Resûl-Ekrem'den 848 hadis rivayet etmiştir. Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer almaktadır. Buhârî ile Müslim, bu hadislerin 64'ünü ittifakla *Sahîh*'lerinde zikretmişlerdir. Ayrıca Buhârî 21, Müslim ise 35 hadisin tahricinde teferrüd etmiştir.⁶²⁶

Bu hadisin senedinde bulunan tüm raviler sikadır. Bununla beraber senedde bulunan el-Ameş'in müdellis olduğu ve hadisi Abdullâh b. Mürre'den an'ane ile rivayet ettiği dikkate alındığında tedlis şüphesi mevcuttur. Fakat hadis alimleri Buhârî ve Müslim'de tahric edilen müdellis ravilere ait mu'an'an hadislerin ittisâle hamledilmesi gerektiğinde hemfikirdir.⁶²⁷ Nitekim mezkur hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Şu'be tarîkinden ittisâle delalet eden sema' sigası ile rivayet edilmiştir.⁶²⁸ Ayrıca Hafs b. Gıyâs'ın el-A'meş'ten rivayetlerinde tedlise ihtimali olanla, muttasıl olanı temyiz ettiği ve ondan yaptığı nakillerin genelinin sema' ve tahdis ile olduğu ifade edilmiştir.⁶²⁹ Dolayısıyla bu hadis **sahih** tir.

Sekizinci Hadis

حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن زياد بن علاقة قال سمعت عرفة قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إنه ستكون هنات وهنات فمن أراد أن يفرق أمر هذه الأمة وهم جميع فاضربوه بالسيف كائنا من كان

Arfece'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh'ı şöyle buyururken dinledim, dedi: **“Hiç şüphesiz birtakım şeyler (fitne hadiseleri) zuhur edecektir. Bu sebeple her kim bu ümmet birlik içindeyken işlerini bölmek (dağıtmak) isterse, kim olursa olsun kılıçla hemen boynunu vurun.”**⁶³⁰ (Ahmed b. Hanbel)

⁶²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 482.

⁶²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 127; Zehebî, *Siyer*, I, 462; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 214.

⁶²⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 326; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 193.

⁶²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 431.

⁶²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, IX, 82; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 561.

⁶³⁰ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 344; Tayâlisî, *Müsned*, II, 551; Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 401; Müslim, “İmâre”, 14; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 6.

(106) Muhammed b. Ca'fer > (107) Şu'be > Ziyâd b. İlâka⁶³¹ > (108) Arfece.

(106) Muhammed b. Ca'fer, Gunder (ö. 193/809)

Muhammed b. Ca'fer özellikle Şu'be b. el-Haccâc'ın hadislerinde otorite kabul edilmektedir. Diğer rivayetlerinde ise biraz dalgın olduğu kabul edilmiştir. Buna işaret eden İbn Hıbbân onu *Sikât*'ında zikretmiş, İbn Hacer de "sika" olduğunu belirtmiştir. İbn Sa'd ve Yahyâ b. Maîn de onun "sika" olduğu görüşündedir. Ebû Hâtim, Muhammed b. Ca'fer için "sadûk" demiş, Şu'be hadislerinde ise "sika" olduğunu belirtmiştir.⁶³² Dolayısıyla her ne kadar kitabından rivayet ettikleri daha sahih olsa da Zehebî ve İbn Hacer'in ifade ettikleri gibi *Sahih* musannifleri ve hadis imamı onun hadisleriyle ihticâc etmek hususunda ittifak halindedir.⁶³³ Bu sebeple Muhammed b. Ca'fer **sika**dır. Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında bulunmaktadır.⁶³⁴

(107) Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777)

Şu'be b. el-Haccâc hadis alimlerinin ittifakıyla **sika** olarak kabul edilmiş⁶³⁵ ve Süfyân b. Sevrî ve Zehebî gibi hadisçiler tarafından "hadis ilminde mü'minlerin emiri" olarak nitelendirilmiştir.⁶³⁶ Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında zikredilmektedir.⁶³⁷

(108) Arfece b. Şureyh el-Eşca'î (ö. ?)

Sahâbe-i Kirâm'dan olan ve *Kütüb-i Sitte*'den Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'de rivayet ettiği bir hadis bulunan⁶³⁸ Arfece b. Şureyh'in nesebi hakkında kaynaklarda

⁶³¹ Bkz. 95 numaralı ravi.

⁶³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 216; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 508; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 57; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 235; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 64; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 221; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 50; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 5; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 162; Siyer, IX, 98; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 531; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 407.

⁶³³ Zehebî, Siyer, IX, 101; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 611.

⁶³⁴ Mizzî, *a.g.e.*, XXV, 9.

⁶³⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 207; İclî, *a.g.e.*, I, 456; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, IV, 369; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 446; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 353; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 485; Siyer, VII, 202; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 166; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 208.

⁶³⁶ Buhârî, *a.g.e.*, IV, 245; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 485.

⁶³⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XII, 495.

⁶³⁸ Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 556.

ihtilaf mevcuttur.⁶³⁹ En sahih görüşe göre babasının ismi ve nesebi yukarıda zikrettiğimiz şekildedir. Hz. Peygamber'den rivayet ettiği birkaç hadis bulunan Arfece'den Ziyâd b. İlâka, Ebû Hâzim el-Eşca'î ve Vakdân Ebû Ya'fûr el-Abdî gibi raviler rivayette bulunmuştur.⁶⁴⁰

Bu hadis, senedindeki ricâli sika ve isnadı da muttasıl olduğundan dolayı **sahih**dir. Zira hadisi “عن” lafzıyla rivayet eden Şu'be'nin müdellis olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ziyad b. İlâka ile görüştüğü de *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.⁶⁴¹ Şuayb el-Arnâvûd da bu hadisin sahih olduğu kanaatindedir.⁶⁴²

Dokuzuncu Hadis

حدثني زهير بن حرب حدثنا عبد الرحمن بن مهدي حدثنا ميمون عن غيلان بن جرير عن زياد بن رباح عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من خرج من الطاعة وفارق الجماعة ثم مات مات ميتة جاهلية ومن قتل تحت راية عمية يغضب للعصبة ويقاتل للعصبة فليس من أمتي ومن خرج من أمتي على أمتي يضرب برها وفاجرها لا يتحاش من مؤمنها ولا يفي بذي عهدها فليس مني.

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Her kim tâattan çıkar ve cemaatten ayrılır da ölürse cahiliyyet ölümü ile ölür. Her kim körü körüne (çekilmiş) bir sancağın altında can verir; soyu namına kızar ve soyu için çarpışırsa benim ümmetimden değildir. Ve ümmetimin içinden her kim ümmetime karşı çıkar; iyisini kötüsünü (ayırmaz) katleder, mümininden sakınmaz, ahid sahibi olana da verdiği sözü yerine getirmezse benden değildir.”⁶⁴³ (Müslim)

⁶³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 106; Ali b. Medînî, *el-İlel*, s. 62; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 64; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 43; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 320; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 26; İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, IV, 22; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 17; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 146; *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 90.

⁶⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 17; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 555.

⁶⁴¹ Mizzî, *a.g.e.*, XII, 481.

⁶⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXIII, 401.

⁶⁴³ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 339; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 90; Ahmed b. Hanbel, XIII, 326; Müslim, “İmâre”, 13; İbn Mâce, “Fiten”, 7; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 28; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 441; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 270.

(109) Züheyr b. Harb > (110) Abdurrahmân b. Mehdî > (111) Mehdî b. Meymûn > (112) Gaylân b. Cerîr > (113) Ziyâd b. Riyâh > Ebû Hüreyre.⁶⁴⁴

(109) Züheyr b. Harb (ö. 234/848)

Rivayetleri Tirmizî dışında *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer alan⁶⁴⁵ Züheyr b. Harb, İbn Sa'd, İbn Kâni', Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Hacer'e göre "sika ve sağlam" olarak kabul edilmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn "sika", Nesâî "sika ve me'mûn", Ebû Hâtim ise "sadûk" demektedir. İbn Hıbbân da onu *Sikât* 'ında zikremiş ve "متقن و ضابط" olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁶ Dolayısıyla Züheyr b. Harb **sikadır**.

(110) Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813)

Hadis alimlerinin ittifakıyla **sika** olarak kabul edilen Abdurrahmân b. Mehdî birçok muhaddis tarafından "imâm" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁴⁷ Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer almaktadır.⁶⁴⁸

(111) Mehdî b. Meymûn (ö. 171/787)

Mehdî b. Meymûn İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer gibi birçok hadis alimi tarafından **sika** olarak kabul edilmiştir.⁶⁴⁹ Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında bulunmaktadır.⁶⁵⁰

(112) Gaylân b. Cerîr el-Ezdî (ö. 129/747)

⁶⁴⁴ Bkz. 89 numaralı ravi.

⁶⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 402; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 407.

⁶⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 253; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 591; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 256; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 509-510; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 407; Siyer, XI, 489; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 637; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 157.

⁶⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 218; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 88; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 288; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 373; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XI, 512; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 645; Siyer, IX, 192; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 556; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 293.

⁶⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 443.

⁶⁴⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 206; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, II, 590; Ali b. Medîni, *Suâlâtü İbn Ebû Şeybe*, s. 50; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 147; İclî, *a.g.e.*, II, 301; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 335; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VII, 501; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 300; Siyer, VIII, 10; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 166; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 480.

⁶⁵⁰ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 595.

İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında yer alan Gaylân b. Cerîr hakkında İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Nesâî, İclî ve İbn Hacer “**sika**” değerlendirmesi yapmışlardır.⁶⁵¹ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilmektedir.⁶⁵²

(113) Ziyâd b. Riyâh el-Kaysî (ö. ?)

Müslim'in *Sahîh* 'i, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen* 'lerinde rivayetleri bulunan⁶⁵³ Ziyâd b. Riyâh tâbiîndendir. Kendisinden Hasan el-Basrî ve Gaylân b. Cerîr hadis rivayet etmiştir. İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında zikrettiği İclî, Zehebî ve İbn Hacer'in “sika” olarak gördüğü⁶⁵⁴ Ziyâd b. Riyâh **sika** olarak kabul edilebilir.

Bu hadis senedinde bulunan tüm raviler sikadır. İsnadda “عن” lafzıyla rivayet eden Mehdî b. Meymûn, Gaylân b. Cerîr ve Ziyâd b. Riyâh'ın müdellis olduklarına dair bilgi olmadığı gibi birbirlerinden hadis rivayet ettikleri *Tehzîbü'l-Kemâl* 'de tespit edildiğinden⁶⁵⁵ tedlis ve inkıta' ihtimali de söz konusu değildir. Dolayısıyla bu hadis **sahih** tir.

Onuncu Hadis

حدثنا يحيى بن آدم حدثنا زهير عن مطرف بن طريف عن أبي الجهم عن خالد بن وهبان عن أبي ذر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من فارق الجماعة شبرا خلع ربة الإسلام من عنقه.

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu: “**Her kim cemaatten bir karış kadar uzaklaşırsa boynundan İslâm bağıını çıkarmıştır.**”⁶⁵⁶ (Ahmed b. Hanbel)

⁶⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 178; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 417; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 202; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 52; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 291; Zehebî, *Siyer*, V, 239; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 379; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 379.

⁶⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 132; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 118.

⁶⁵³ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 462.

⁶⁵⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 351; İclî, *a.g.e.*, I, 373; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 531; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, IV, 254; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 410; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 646; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 159.

⁶⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 593; XXIII, 131; IX, 462.

⁶⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, XXXV, 445; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, II, 433; Bezzâr, *Müsned*, IX, 445; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 191; el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 276; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 270.

(114) Yahyâ b. Âdem > (115) Züheyr (b. Muâviye) > (116) Mutarrif b. Tarîf > (117) Ebu'l-Cehm > (118) Hâlid b. Vuhbân > Ebû Zer.⁶⁵⁷

(114) Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)

İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında yer almış olan Yahyâ b. Âdem, İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ya'kûb b. Şeybe, Ebû Hâtim ve Nesâî tarafından "sika" kabul edilmiş, ayrıca onun hakkında İclî "sika ve sağlam", İbn Hacer ise "sika ve hâfız" demiştir.⁶⁵⁸ Dolayısıyla Yahyâ b. Âdem **sikadır**. Yahyâ b. Âdem'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin hepsinde mevcuttur.⁶⁵⁹

(115) Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında tahrir edilen⁶⁶⁰ Züheyr b. Muâviye'yi İbn Hıbbân *Sikât*'ında zikretmiş onun için Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zûr'a "sika", Ebû Hâtim de "sika ve mutkin" demiştir. Ayrıca onun için İbn Sa'd, İclî, Nesâî ve İbn Hacer "sika ve sağlam", Zehebî ise "sika ve hüccet" tabirini kullanmıştır.⁶⁶¹ Bu sebeple Züheyr b. Muâviye **sikadır**.

(116) Mutarrif b. Tarîf (ö. 141/758)

Süfyân b. Uyeyne, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim ve İbn Hacer'in "sika" olarak gördüğü Mutarrif b. Tarîf hakkında ayrıca Ya'kûb b. Şeybe "sika ve sağlam", Zehebî de "sika ve imâm" demiştir.⁶⁶² Dolayısıyla Mutarrif b. Tarîf **sikadır**. Rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'nin hepsinde zikredilmiştir.⁶⁶³

⁶⁵⁷ Bkz. 13 numaralı ravi.

⁶⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 370; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 347; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 128; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 252; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 191; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 360; Siyer, IX, 522; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 337; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 517.

⁶⁵⁹ Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 192.

⁶⁶⁰ Mizzî, *a.g.e.*, IX, 425.

⁶⁶¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 354; İclî, *a.g.e.*, I, 372; Fesevî, *Târîh*, II, 167; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 588; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 337; Mizzî, *a.g.e.*, IX, 420; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 408; Siyer, VIII, 181; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 641; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 158.

⁶⁶² Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 412; İclî, *a.g.e.*, II, 282; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 313; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 269; Siyer, VI, 127; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 90; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 466.

⁶⁶³ Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 67.

(117) Ebu'l-Cehm Süleymân b. el-Cehm (ö. ?)

Tâbiünden olan Ebu'l-Cehm, el-Berâ b. Âzib'in azatlısıdır. el-Berâ b. Âzib, Halid b. Vuhbân ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî gibi ravilerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Mutarrif b. Tarîf, Ravh b. Cenâh ed-Dımeşkî ve kardeşi Mervân b. Cenâh hadis almıştır. İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği Ebu'l-Cehm hakkında İclî, İbn Hacer ve İbn Halfûn'un naklettiğine göre İbn Nümejr "sika" demişlerdir. Mutarrif de ondan övgüyle bahsetmiştir.⁶⁶⁴ Rivayetleri Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen* 'lerinde zikredilen⁶⁶⁵ Ebu'l-Cehm'in **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(118) Hâlid b. Vuhbân (ö. ?)

Hâlid b. Vuhbân kaynaklarda Ebû Zer'in teyzesi oğlu olarak zikredilmektedir. Hakkında çok az bilgi bulunan Hâlid b. Vuhbân Ebû Zer'den hadis rivayet etmiş, kendisinden de yalnızca Süleymân b. el-Cehm hadis almıştır.⁶⁶⁶ İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ına almış olduğu Hâlid b. Vuhbân, Zehebî ve İbn Hacer tarafından "**mechûl**" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶⁷ Ebû Dâvûd'un *Sünen* 'inde iki rivayeti mevcuttur.⁶⁶⁸

Bu hadisin senedi, mechûl olan Hâlid b. Vuhbân sebebiyle **zayıf**tır. Şuayb el-Arnâvûd da isnaddaki cehalete işaret ettikten sonra bu hadisin sahih li-gayrihi olduğuna hükmetmiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 529; Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 403; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 5; İclî, *Marîfetü's-sikât*, II, 393; Müslim, *el-Künâ*, I, 183; Fesevî, *Târîh*, II, 642; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 104; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 310; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 381; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 458; Moğoltây, *İkmâl*, VI, 47; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 87; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 190.

⁶⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 382.

⁶⁶⁶ Buhârî, *a.g.e.*, III, 178; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, III, 356; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 535.

⁶⁶⁷ İbn Hıbbân, *a.g.e.*, IV, 207; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 430; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 131.

⁶⁶⁸ Mizzî, *a.g.e.*, VIII, 190;

⁶⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXV, 445.

III. CEMAATTEN YANA OLMAYI EMREDEN VE AYRILMAYI YASAKLAYAN RİVAYETLER

Birinci Hadis

قال عبد الله حدثنا منصور بن أبي مزاحم حدثنا أبو وكيع الجراح بن مليح عن أبي عبد الرحمن عن الشعبي عن النعمان بن بشير قال قال النبي صلى الله عليه وسلم على المنبر من لم يشكر القليل لم يشكر الكثير ومن لم يشكر الناس لم يشكر الله والتحدث بنعمة الله شكر وتركها كفر والجماعة رحمة والفرقة عذاب.

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir hutbede şöyle buyurmuştur:

“Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez, insanlara teşekkür etmeyen Allâh’a da şükretmez. Allâh’ın nimetini söylemek şükürdür, bunu terketmekse nankörlüktür. Cemaat rahmet, ayrılık ise azâbdır.”⁶⁷⁰ (Ahmed b. Hanbel)

Abdullâh⁶⁷¹ > (119) Mansûr b. Ebû Müzâhim > (120) Ebû Vekî’ el-Cerrâh b. Melîh > (121) Ebû Abdurrahmân > (122) eş-Şa’bî > (123) en-Nu’mân b. Beşîr.

(119) Mansûr b. Ebû Müzâhim (ö. 235/849)

İbn Ebû Müzâhim, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî’ye göre “sadûk”tur.⁶⁷² Ebû Zûr’a er-Râzî Yahyâ b. Maîn’den onun hakkında “sebt/sağlam” dediğini de nakletmektedir. İbn Hıbbân onu *Sikât*’ında zikretmiş, İbn Sa’d, İbn Kâni’, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer de “sika” olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁷³ Dolayısıyla Mansûr b. Ebû Müzâhim’in **sika** olduğunu söyleyebiliriz. Rivayetleri Müslim’in *Sahîh*’i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *Sünen*’lerinde zikredilmektedir.⁶⁷⁴

(120) Ebû Vekî’ el-Cerrâh b. Melîh (ö. 176/792)

⁶⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, XXX, 390; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 44; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 226; Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I, 43; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, XI, 377.

⁶⁷¹ Bkz. 92 numaralı ravi.

⁶⁷² Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 218; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 170.

⁶⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 249; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* VII, 349; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 173; Dârekutnî, *Suâlâtü’s-Sülemî*, s. 282; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 545; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XVII, 367; Moğoltây, *İkmâl*, XI, 372; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 479.

⁶⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 159; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 297.

Bazı hadis alimleri tarafından tevsik edilen Cerrâh b. Melîh diğer bazılarınca da zayıf olarak addedilmiştir. Tevsik edenler arasındaki Hişâm b. Abdûlmelik el-Bâhilî (ö. 227/842), Fesevî ve Ebû Dâvûd “sika”, Buhârî ve İbn Adî ise “sadûk” olduğunu söylemişlerdir. Nesâî ve İclî de onun hadisinde bir sakınca görmeyenlerdendir.⁶⁷⁵ Ebû Hâtîm’in hakkında “hadisleri yazılır, fakat ihticâc olunmaz” dediği Cerrâh b. Melîh, İbn Hıbbân tarafından da münker hadisler rivayet etmekle itham edilmiştir. Onun hakkında İbn Sa’d ve İbn Ammâr (ö. 242/856) “zayıf”, Dârekutnî ise “ليس بشيء” demiştir.⁶⁷⁶

Yahyâ b. Maîn’den de hakkında farklı görüşler nakledilen⁶⁷⁷ Cerrâh b. Melîh, Buhârî ve İbn Adî gibi iki mütedil münekkid tarafından sadûk olarak görülmüş ayrıca müteşeddîd bir münekkid olan Nesâî tarafından da ta’dîl edilmiştir. Dolayısıyla onun **sadûk** olduğunu söylemek isabetli olur. Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred* adlı eseri ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde yer almaktadır.⁶⁷⁸

(121) Ebû Abdurrahmân el-Kâsım b. el-Velîd (ö. 141/758)

İbn Mâce’nin *Sünen*’inde rivayetleri bulunan⁶⁷⁹ Kâsım b. Velîd hakkında İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn, İclî, Dârekutnî ve Zehebî “sika” demektedir.⁶⁸⁰ İbn Hıbbân da *Sikât*’ında yer verdiği Kâsım b. Velîd için “yanılır ve muhalefet eder”, İbn Hacer ise “sadûk, garîb rivayetleri var” demiştir.⁶⁸¹ Bu bilgilerden hareketle hataları doğrularını geçmediği sürece her sika yanılabilirliğinden dolayı el-Kâsım b. Velîd **sikadır**.

(122) Âmir b. Şerâhîl eş-Şa’bî (ö. 104/722)

⁶⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Suâlatü’l-Âcurrî*, I, 271; Fesevî, *Târîh*, III, 131; Tirmizî, *el-İlelû’l-kebîr*, s. 394; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 413; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 183; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 519; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 290; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 293; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 77.

⁶⁷⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 523; İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, I, 260; Dârekutnî, *Suâlatü’l-Berkânî*, s. 61; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, VIII, 183; Zehebî, *Siyer*, IX, 168; *Mîzânü’l-i’tidâl*, II, 114.

⁶⁷⁷ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 267; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi’d-duafâ*, s. 68.

⁶⁷⁸ Mizzî, *a.g.e.*, IV, 520.

⁶⁷⁹ Mizzî, *a.g.e.*, XXIII, 458.

⁶⁸⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 337; İclî, *Marîfetü’s-sikât*, II, 213; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 123; Dârekutnî, *Ta’likât*, s. 99; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 131; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 423.

⁶⁸¹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 338; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 388.

İbn Hacer'in ifade ettiği üzere "meşhûr bir sika" olan Şa'bî hadis alimlerinin ittifakıyla **sika** olarak kabul edilmiştir.⁶⁸² Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında mevcuttur.⁶⁸³

(123) Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî (ö. 64/683)

Nu'mân b. Beşîr Ensâr'ın Hazrec kabilesinden olup kendisi gibi Sahâbî olan Beşîr b. Sa'd'ın oğludur. Hicretin ikinci senesinde doğan ve Resûlüllâh vefat ettiğinde sekiz yaşında olduğu kaydedilen Nu'mân b. Beşîr çocuk sahâbîler arasında kabul edilmektedir. Künyesi Ebû Abdullâh'tır. Annesi, Abdullâh b. Ravâha'nın kızkardeşidir. Nu'mân b. Beşîr Emevî hilafeti zamanında Kûfe ve Humus'da valilik, Dımaşk ise kadılık görevlerinde bulunmuştur. Humus'da görev yaptığı sırada patlak veren Merc-i Râhıt vakasından sonra Abdullâh b. Zübeyr adına bîat toplama faaliyetlerine girişmiş ve çıkan ayaklanmada Humus yakınlarındaki Beyrân köyünde 64/683 senesinde şehit edilmiştir.⁶⁸⁴

Nu'mân b. Beşîr'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiđi⁶⁸⁵ ve çoğunluğunu Hz. Ömer, Hz. Âişe ve dayısı Abdullâh b. Ravâha gibi büyük sahâbîlerden dinleyip öğrendiđi⁶⁸⁶ 124 hadisi bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında zikredilen⁶⁸⁷ rivayetlerinin 5'i Buhârî ve Müslim'de ittifakla, biri sadece *Sahîh-i Buhârî*'de dördü ise sadece *Sahîh-i Müslim* 'de tahrîc edilmiştir.⁶⁸⁸

Bu hadisin senedi sadûk olan Ebû Vekî' el-Cerrâh b. Melîh sebebiyle **hasendir**. Hadisi "عن" lafzıyla rivayet eden Ebû Vekî' , Kâsım b. Velîd ve Şa'bî'nin birbirlerinden

⁶⁸² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 450; İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 12; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 322; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 185; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 143; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 522; Siyer, IV, 294; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 264; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 230.

⁶⁸³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 40.

⁶⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 122; İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 136; Buhârî, *a.g.e.*, VIII, 75; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 388; Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *Târîh*, I, 199; İbn Ebû Hâtım, *a.g.e.*, VIII, 444; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, III, 409; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 295; İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-gâbe*, V, 311; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 322; Siyer, III, 412;

⁶⁸⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 151; Ahmed b. Hanbel, *Suûlâtü Ebû Dâvûd*, s. 166.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, XI, 78; *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 228.

⁶⁸⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXIX, 417; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 494.

⁶⁸⁸ Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, s. 402.

hadis rivayet ettiklerine *Tehzîbü 'l-Kemâl*’de işaret edilmiştir.⁶⁸⁹ Bu ravilerden herhangi birinin müdellis olduğuna dair bir bilgi de bulunmadığından tedlis ihtimali de söz konusu değildir. Şuayb el-Arnâvûd ise bu sened için Ebû Abdurrahmân’ın tanınmadığı gerekçesiyle zayıf, metin için ise sahih li-gayrihi demektedir.⁶⁹⁰ Halbuki Dârekutnî, Hakim en-Neysâbûrî’nin *Suâlât*’ında bu seneddeki Ebû Abdurrahmân’ın Kâsım b. Velîd olduğunu açıklamaktadır.⁶⁹¹

İkinci Hadis

حدثنا إسحاق بن سليمان الرازي قال سمعت زكريا بن سلام يحدث عن أبيه عن رجل قال انتهيت إلى النبي صلى الله عليه وسلم وهو يقول أيها الناس عليكم بالجماعة وإياكم والفرقة أيها الناس عليكم بالجماعة وإياكم والفرقة
ثلاث مرار قالها إسحاق.

Zekeriyyâ b. Sellâm, babasından (mübhem) birinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: O adam dedi ki: Hz. Peygamber’in huzuruna vardım, o şöyle buyuruyordu: **“Ey insanlar! Cemaate sarılın, ayrılıktan uzak durun!”** İshâk bu sözü üç defa söyledi.⁶⁹²

(124) İshâk b. Süleymân er-Râzî > (125) Zekeriyyâ b. Sellâm > (126) Ebîhi (Sellâm el-Absî) > (127) (Mübhem) bir adam.⁶⁹³

(124) İshâk b. Süleymân er-Râzî (ö. 200/815)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almakta⁶⁹⁴ olan İshâk b. Süleymân, İbn Hıbbân’ın *Sikât*’ında zikredilmiş, İbn Sa’d, İclî, Ebû Zür’a er-Râzî, Nesâî ve İbn Hacer gibi hadis alimleri tarafından “sika” olarak kabul edilmiştir. Ebû Hâtim ise onun hakkında “sadûk, bir sakınca yoktur” demiştir.⁶⁹⁵ Dolayısıyla İshâk b. Süleymân **sikadır**.

⁶⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XXIII, 457; XIV, 31.

⁶⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXX, 390.

⁶⁹¹ Dârekutnî, *Suâlâtü 'l-Hâkim*, s. 166.

⁶⁹² Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 220.

⁶⁹³ Bir adam; **Mübhem**, bkz. Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 103.

⁶⁹⁴ Mizzî, *a.g.e.*, II, 431.

⁶⁹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, VII, 267; İclî, *Marifetü 's-sikât*, I, 218; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, II, 223; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 111; Hâkim en-Neysâbûrî, *Suâlâtü 's-Sicî*, s. 188; Hatîb

(125) Zekerıyyâ b. Sellâm el-Absî (ö. ?)

Künyesi Ebû Yahyâ olan Zekerıyyâ b. Sellâm'ı İbn Hıbbân *Sikât*'ında zikretmiş, Zehebî de "sadûk" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁶ İbn Hacer de *Ta'cîlû'l-menfaa* adlı eserinde tanıttığı ravi hakkında herhangi bir cerhin olmadığını ve İbn Hamza el-Hüseynî'nin (ö. 765/1364) Zekerıyyâ b. Sellâm için "محله الصدق" dediğini nakletmektedir.⁶⁹⁷ Dolayısıyla Zekerıyyâ b. Sellâm'ın **sadûk** olduğunu söylemek mümkündür.

(126) Sellâm el-Absî (ö. ?)

Zekerıyyâ b. Sellâm'ın babası olan Sellâm el-Absî hakkında el-Hüseynî ve İbn Hacer "mechûl", Ebû Zür'a el-İrâkî ise "tanınmıyor" demektedir.⁶⁹⁸ Dolayısıyla Sellâm el-Absî **mechûl**dür.

Bu hadis, senedinde yer alan biri mechûl diğeri mübhem olan iki ravinin adalet durumları bilinmediğinden dolayı **zayıf**tır. Şuayb el-Arnâvûd da mezkur sebepten dolayı senedin zayıf, metnin ise hasen li-gayrihi olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁹

Üçüncü Hadis

حدثنا أحمد بن منيع قال حدثنا النضر بن إسماعيل أبو المغيرة عن محمد بن سوقة عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر قال خطبنا عمر بالجابية فقال يا أيها الناس إني قمت فيكم كمقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فينا فقال أوصيكم بأصحابي ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يفشو الكذب حتى يحلف الرجل ولا يستحلف ويشهد الشاهد ولا يستشهد ألا لا يخلون رجل بامرأة إلا كانا شيطان عليهما الشيطان عليكم بالجماعة وإياكم والفرقة

el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 333; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 236; *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 354; Moğoltây, *İkmâl*, II, 92; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 120; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 40.

⁶⁹⁶ İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*, s. 324; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 424; Müslim, *el-Künâ*, II, 903; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 598; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 252; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 136.

⁶⁹⁷ İbn Hacer, *Ta'cîlû'l-menfaa*, I, 548.

⁶⁹⁸ el-Hüseynî, *el-İkmâl*, s. 189; Ebû Zür'a el-İrâkî, *Zeylû'l-Kâşif*, s. 132; İbn Hacer, *Ta'cîlû'l-menfaa*, I, 596.

⁶⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Nâşirin dipnotu), XXXVIII, 221.

فإن الشيطان مع الواحد وهو من الاثنين أبعد من أراد بحبوة الجنة فليأزم الجماعة من سرته حسنته وساءته سيئته فذلك المؤمن.

İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir:

Hız. Ömer (Şam'ın bir bölgesi olan) Câbiye'de bir konuşmasında bize şöyle dedi: Resûlüllâh'ın bize söylediği bazı şeyleri size söylemek üzere aranızdayım. O bize şöyle buyurdu: **“Size ashâbımı sonra onların peşinden gelenleri sonra da onların peşinden gelenlerin yaşantılarını tavsiye ederim. Bunlardan sonraki nesillerde yalan yayılacaktır. O derece ki insanlar kendilerinden yemin etmesi istenmediği halde yemin edecekler, şâhitlikleri istenmediği halde şâhitlik yapacaklardır. Dikkat edin! Bir erkek (nâmahrem) bir kadınla tek başına kalmayın; üçüncüleri şeytandır. İslam cemaatinden ayrılmayın, ayrılıktan sakının! Çünkü şeytan cemaate katılmayıp tek kalanlarla beraberdir. Cemaatten olan iki kişiden uzaktır. Kim Cennetin en güzel yerlerinde olmak isterse; İslam cemaatinden ayrılmasın! Kimi, yaptığı iyilik sevindiriyor ve kötülükleri de üzüyorsa o kimse mü'mindir.”**⁷⁰⁰ (Tirmizî)

(128) Ahmed b. Menî' > (129) en-Nadr b. İsmâîl Ebu'l-Muğîre > (130) Muhammed b. Sûka > Abdullâh b. Dînâr⁷⁰¹ > İbn Ömer.⁷⁰²

(128) Ahmed b. Menî' (ö. 244/858)

İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında yer alan Ahmed b. Menî' hakkında Sâlih Cezerâ ve Nesâî “sika”, Zehebî “hâfız”, İbn Hacer ise “sika ve hâfız” demektedir. Ebû Hâtim'in “sadûk” olarak kabul ettiği Ahmed b. Menî' için Dârekutnî ise “Onda bir sakınca yoktur” demiştir.⁷⁰³ el-Halîlî'nin “ilimde Ahmed b. Hanbel ve akranı mesabesindedir” dediği⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 268; Tirmizî, “Fiten”, 7; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, I, 42; Bezzâr, *Müsned*, I, 269; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XVI, 239; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 186; el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 277; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 146.

⁷⁰¹ Bkz. 53 numaralı ravi.

⁷⁰² Bkz. 54 numaralı ravi.

⁷⁰³ Nesâî, *Tesmiyetü meşâyih*, s. 58; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 77; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII, 22; Hafîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VI, 377; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 495; Siyer, XI, 483; Moğoltây, *İkmâl*, I, 145; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 48; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 25.

⁷⁰⁴ el-Halîlî, *el-İrşâd*, II, 600.

Ahmed b. Meni' için **sika** hükmünü vermek mümkündür. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında tahrir edilmiştir.⁷⁰⁵

(129) Nadr b. İsmâîl Ebu'l-Muğîre (ö. 182/798)

Kûfe mescidinin imamı ve vaizi olan Nadr b. İsmâîl, İclî tarafından tevsîk edilmesine⁷⁰⁶ karşın bir çok hadis alimi tarafından hadis ilminde zayıf olduğu yönünde tenkid edilmiştir.⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer onun hakkında "ليس بالقوي" demişlerdir.⁷⁰⁸ Yahyâ b. Maîn ve Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî de aslında doğru sözlü olduğuna fakat hadis rivayetinde zayıf olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁰⁹ Dârekutnî'nin "sâlih" dediği Nadr b. İsmâîl hakkında yine Ahmed b. Hanbel "fedâil konularında hadisine itibâr olunur" ifadesini kullanmıştır.⁷¹⁰ Dolayısıyla Nadr b. İsmâîl hadis ilminde sağlam olmamakla birlikte rivayetlerini tamamen terketmemek ve **sâlih** olarak kabul etmek uygundur.⁷¹¹ Rivayet ettiği hadisler Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* 'lerinde mevcuttur.⁷¹²

(130) Muhammed b. Sûka (ö. ?)

Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* 'nin tamamında yer alan⁷¹³ Muhammed b. Sûka hakkında Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Fesevî, Nesâî, Dârekutnî ve İbn Hacer "sika", İclî ise "sebt/sağlam" demiştir. İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında ismi bulunan Muhammed b. Sûka için Ebû Hâtim "sâlih" ifadesini kullanmıştır.⁷¹⁴ Ebû Hâtim müteşeddîd alimlerden

⁷⁰⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 204.

⁷⁰⁶ İclî, *Marifetü's-sikât*, II, 313.

⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, III, 297; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 90; Fesevî, *Târîh*, III, 55; Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, IV, 1416; İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*, II, 393.

⁷⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel –rivayetü'l-Mervezî-*, s. 126; Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, s. 236; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 474; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 320; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 493.

⁷⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 266; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XV, 601.

⁷¹⁰ Dârekutnî, *Suâlâtü'l-Berkânî*, s. 139; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 221.

⁷¹¹ Sâlih; Ta'dilin 5. Mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir siga. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i'tibar için alınır.(Bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 136.)

⁷¹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 375.

⁷¹³ Mizzî, *a.g.e.*, XXV, 336.

⁷¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 307; İclî, *a.g.e.*, II, 240; Fesevî, *a.g.e.*, III, 91; Osmân b. Saîd ed-Dârimî, *Târîh*, s. 202; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VII, 281; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 404;

olması itibariyle tenkidlerini kabulde ihtiyatlı olmak gerekir. Zira bu görüşünde ona muvafakat eden başka bir muhaddis bulunmadığından Muhammed b. Sûka'nın **sika** olduğunu söylemek isabetli olur.

Bu hadisin senedinde “عن” lafzıyla rivayette bulunan Nadr b. İsmâîl, Muhammed b. Sûka ve Abdullâh b. Dînâr'ın hadisi dinledikleri hocalarıyla görüştükleri *Tehzîbü'l-Kemâl* tespit edilmiştir.⁷¹⁵ Dolayısıyla hadisin isnadı muttasıldır. Fakat senedindeki sâlihu'l-hadis olan Nadr b. İsmâîl sebebiyle **hasen** olduğunu söylemek mümkündür. Tirmizî de bu hadisi *Sünen*'inde zikrettikten sonra hasen-sahih-garîb olduğunu belirtmiş, Abdullâh b. el-Mübârek'in de sözkonusu hadisi Muhammed b. Sûka'dan aynı tarikle rivayet ettiğini ifade ederek desteklendiğine işaret etmiştir.⁷¹⁶

Dördüncü Hadis

حدثنا محمد بن إسماعيل قال حدثنا موسى بن إسماعيل قال حدثنا أبان بن يزيد قال حدثنا يحيى بن أبي كثير عن زيد بن سلام أن أبا سلام حدثه أن الحارث الأشعري حدثه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن الله أمر يحيى بن زكريا بخمس كلمات أن يعمل بها ويأمر بني إسرائيل أن يعملوا بها وأنه كاد أن يبطئ بها فقال عيسى إن الله أمرك بخمس كلمات لتعمل بها وتأمر بني إسرائيل أن يعملوا بها فإما أن تأمرهم وإما أنا آمرهم فقال يحيى أخشى إن سبقتني بها أن يخسف بي أو أعذب فجمع الناس في بيت المقدس فامتألوا المسجد وقعدوا على الشرف فقال إن الله أمرني بخمس كلمات أن أعمل بهن وأمركم أن تعملوا بهن أولهن أن تعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً وإن مثل من أشرك بالله كمثل رجل اشترى عبداً من خالص ماله بذهب أو ورق فقال هذه داري وهذا عملي فاعمل و أد إلي فكان يعمل ويؤدي إلى غير سيده فأيكم يرضى أن يكون عبده كذلك؟ وإن الله أمركم بالصلاة فإذا صليتم فلا تلقفتوا فإن الله ينصب وجهه لوجه عبده في صلاته ما لم يلتفت وأمركم بالصيام فإن مثل ذلك كمثل رجل في عصابة معه صرة فيها مسك فكلهم يعجب أو يعجبه ريحها وإن ريح الصائم أطيب عند الله

Dârekutnî, *Suâlâtü'l-Berkânî*, s. 126; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 177; Siyer, VI, 134; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, III, 583; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 418.

⁷¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 372; XXV, 333; XV, 335.

⁷¹⁶ Tirmizî, “Fiten”, 7.

من ربح المسك وآمركم بالصدقة فإن مثل ذلك كمثل رجل أسره العدو فأوثقوا يده إلى عنقه وقدموه ليضربوا عنقه فقال أنا أفديه منكم بالقليل والكثير، ففدى نفسه منهم وآمركم أن تذكروا الله فإن مثل ذلك كمثل رجل خرج العدو في أثره سراعاً حتى إذا أتى على حصن حصين فأحرز نفسه منهم كذلك العبد لا يحرز نفسه من الشيطان إلا بذكر الله قال النبي صلى الله عليه وسلم وأنا آمركم بخمس الله أمرني بهن السمع والطاعة والجهاد والهجرة والجماعة فإنه من فارق الجماعة قيد شبر فقد خلع ربة الإسلام من عنقه إلا أن يرجع ومن ادعى دعوى الجاهلية فإنه من جثا جهنم فقال رجل يا رسول الله وإن صلى وصام؟ قال وإن صلى وصام فادعوا بدعوى الله الذي سماكم المسلمين المؤمنين عباد الله.

el-Hârîs el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurdu:

“Allâh, Zekerîyyâ'nın oğlu Yahyâ'ya beş şeyi yapmasını ve İsrâîl oğullarına da bunları yapmalarını emretmesini buyurdu. Yahyâ bu beş konuda biraz yavaş davranır gibi oldu. Bunun üzerine İsrâ ona şöyle dedi: Allâh sana bu beş konuda yapman gerekenleri ve İsrâîl oğullarına da yaptırmanı emir buyurmuştu. Ya sen emredersin veya ben emredeceğim, dedi. Yahyâ şu cevabı verdi: Bu beş konuda beni geçersen yere batırılmamdan ve azaba uğramaktan korkarım. Sonra Yahyâ, halkı Beyt-i Makdis'te topladı, mescid doldu, insanlar her tarafı doldurdular. Yahyâ şöyle dedi: Allâh beş konuda yapmam gerekenleri ve sizin de bunları yapmanızı emretmemi, emir buyurdu. Bunlardan ilki kulluğu sadece Allâh'a yapıp ona hiçbir şeyi ortak koşmamanızdır. Allâh'a ortak koşan kişinin misali, kendi öz malından bir miktar altın ve gümüşle bir köle satın alıp sonra o köleye işte evim, işte işim çalış ve bana hakkımı öde, diyen kişinin misali gibidir ki, köle çalışmakta fakat efendisinden başka birine ödeme yapmaktadır. Hanginiz kölesinin bu durumda olmasına razı olur? İşte Allâh size namaz kılmanızı emretti. Namaz kılarken yüzünüzü sağa sola çevirip bakmayınız. Çünkü Allâh, kulu namazında yüzünü sağa sola çevirmediği sürece yüzünü kulundan ayırmaz. Ve Allâh size orucu emretti. Bunun misali, bir grup arasında olup beraberinde bir misk kabı bulunan kişinin durumuna benzer ki, hepsi ona hayran olur veya o koku onların hepsini hayran eder. Oysa oruçlunun ağız kokusu Allâh katında misk kokusundan daha hoştur. Ve Allâh size sadaka vermeyi de emretti. Bunun misali de; düşman güçlerinin esir edip, ellerini boynuna bağladıkları ve boynunu vurmak üzere ileri sürdükleri kimsenin durumuna benzer

ki, o kişi; az çok ödeyerek canımı sizden kurtarabilirim, der ve canını onlardan kurtarmış olur. Yine Allâh size kendisini daima zikretmenizi emretti. Bunun misali de düşman tarafından süratle takip edilen ve sonunda sağlam bir kaleye vararak kendisini onlara karşı emniyete alan kimsenin durumu gibidir. Kul da böyledir. Ancak Allâh'ı zikretmekle kendisini şeytana karşı korumuş olur.” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Bende size Allâh'ın bana emrettiği beş şeyi emrediyorum: Dinlemeyi, itaati, cihâd, hicreti ve cemaati. Zira her kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslam bağını boynundan çıkarmış olur ancak cemaate tekrar dönerse o zaman başka... Ve her kim câhiliyye davası ve amacı güderse cehennemlik kimselerdendir.”* Bunun üzerine bir adam: Yâ Resûlallâh! Bu kimse namaz kılsa da oruç tutsa da aynı mıdır? diye sordu. Resûlüllâh: *“Namaz kılsa da oruç tutsa da durum aynıdır. Fakat siz müslümanlar, mü'minler ve Allâh'ın kulları olarak sizi adlandıran Allâh'ın davasıyla (müslümanları) davet ediniz.”* buyurdu.⁷¹⁷ (Tirmizî)

(131) Muhammed b. İsmâîl > (132) Mûsâ b. İsmâîl > (133) Ebân b. Yezîd > (134) Yahyâ b. Ebû Kesîr > (135) Zeyd b. Sellâm > (136) Ebû Sellâm > (137) el-Hâris el-Eş'arî.

(131) Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870)

Buhârî, İslâm alimlerinin ittifakıyla hadis ilminde otorite kabul edilmiştir.⁷¹⁸ Onun rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece Tirmizî'nin *Sünen* 'inde yer almaktadır.⁷¹⁹

(132) Mûsâ b. İsmâîl el-Minkarî (ö. 223/838)

Zehebî ve İbn Hacer tarafından “sika ve sağlam” olarak değerlendirilen Mûsâ b. İsmâîl, İbn Hıbbân'ın *Sikât* 'ında da yer almış ve onun hakkında İbn Sa'd, İclî ve Ebû

⁷¹⁷ Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 404; Tirmizî, “Emsâl”, 78; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, II, 496; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 140; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 195; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 124; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 323; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 581.

⁷¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 191; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 113; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 322; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LII, 50; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 188; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 430; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 156; Siyer, XII, 391; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 508; *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 404.

⁷¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 434.

Hâtim “sika”, Yahyâ b. Maîn ise “sika ve me’mûn” demiştir.⁷²⁰ Dolayısıyla Mûsâ b. İsmâîl **sikadır**. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ’nin tamamında yer almaktadır.⁷²¹

(133) Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 160/777)

Rivayetleri İbn Mâce dışında *Kütüb-i Sitte* ’nin tamamında geçen⁷²² Ebân b. Yezîd’i, İbn Hıbbân *Sikât* ’ında zikretmiş, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, İclî, Nesâî ve Zehebî onun hakkında “sika” tabirini kullanmış, ayrıca İclî onun kaderî olmakla beraber bununla ilgili konuşmadığını belirtmiştir.⁷²³ Ahmed b. Hanbel’in “bütün hocalarından rivayetleri sağlam” dediği Ebân b. Yezîd’in bazı garîb hadislerini zikreden İbn Adî “hasenü’l-hadis” olduğunu, İbn Hacer ise rivayetinde tek kaldığı hadisler olmakla beraber “sika” olduğunu belirtmiştir.⁷²⁴ Dolayısıyla Ebân b. Yezîd’in **sika** olduğunu söylemek mümkündür.

(134) Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747)

Yahyâ b. Ebû Kesîr hadis imamı tarafından sika ve sağlam kabul edilmekle beraber yaptığı tedlis ve irsaller sebebiyle tenkid edilmiştir. Nitekim İbn Hıbbân onu *Sikât* ’ında zikrettikten sonra tedlis yaptığına işaret etmiş, aynı tespitte bulunan İbn Hacer de onun “sika ve sağlam” olduğunu ifade ettikten sonra mürsel rivayetler yaptığını eklemiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ dan da Yahyâ b. Ebû Kesîr’in mürsellerini zayıf gördüğü yönünde nakiller bulunmaktadır.⁷²⁵ Bununla beraber Ahmed b. Hanbel onun için “sika ve me’mûn” ve “من أثبت الناس” ifadelerini kullanmış, Ebû Hâtim ise sadece “sika ravilerden rivayette bulunan bir imam” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun

⁷²⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 222; İclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 303; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VIII, 136; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IX, 160; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 301; Siyer, X, 360; *Mizânü’l-i’tidâl*, VI, 536; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 169; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 481.

⁷²¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIX, 27; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 301.

⁷²² Mizzî, *a.g.e.*, II, 26; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 107.

⁷²³ Yahyâ b. Maîn, *Suâlâtü İbnü’l-Cüneyd*, s. 382; Ali b. Medîni, *Suâlâtü İbn Ebû Şeybe*, s. 71; İclî, *a.g.e.*, I, 199; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 299; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, VI, 68; Zehebî, *Siyer*, VII, 432; *Mizânü’l-i’tidâl*, I, 131; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 56.

⁷²⁴ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, II, 299; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 73; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 27.

⁷²⁵ Ukaylî, *ed-Duafâu’l-kebîr*, IV, 1532; İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 240; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 591; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, VII, 212; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 525; *Tabakâtü’l-müdekkîlîn*, s. 36.

hakkında Iclî “sika”, Zehebî “sağlam” demektedir.⁷²⁶ Dolayısıyla Yahyâ b. Ebû Kesîr’in tedlis ve irsâl yaptığı rivayetleri zayıf kabul edilmekle birlikte muttasıl rivayetlerinde **sika** olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’nin tamamında yer almaktadır.⁷²⁷

(135) Zeyd b. Sellâm el-Habeşî (ö. ?)

Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred* adlı eseri ile Müslim’in *Sahîh*’i ve dört *Sünen*’de zikredilen⁷²⁸ Zeyd b. Sellâm hakkında Ebû Zür’a er-Râzî, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer “sika”, Ya’kûb b. Şeybe “sika ve sadûk” demektedir. İbn Hıbbân da onu *Sikât*’ında zikretmiştir.⁷²⁹ Iclî ise onun “لا بأس به” olduğu görüşündedir.⁷³⁰ Zeyd b. Sellâm birçok hadis aliminin onu tevsik etmesi ve Iclî’nin cerhinin gayr-ı müfesser olması sebebiyle **sikadır**.

(136) Ebû Sellâm Memtûr el-Habeşî (ö. ?)

Zeyd b. Sellâm’ın dedesi olan Ebû Sellâm aslen Yemen’li olup Habeş olarak bilinen bir kabileye mensuptur.⁷³¹ Daha sonra Şam’a yerleşmiştir. Tabîinden olan Ebû Sellâm’ın ismi Memtûr’dur.⁷³² İbn Hıbbân onu *Sikât*’ında zikretmiş, Iclî, Tirmizî ve Dârekutnî onun hakkında “sika” demişlerdir. İbn Hacer ise sika olduğunu ifade etmiş fakat mürsel rivayetlerine dikkat çekmiştir. Zehebî de Buhârî’nin *Sahîh*’inde Ebû Sellâm’ın hadislerini tahrir etmemesini rivayetlerinin çoğunun mürsel olmasına bağlamaktadır.⁷³³ Bu sebeple Ebû Sellâm **sika** olmakla beraber mürsel rivayetlerinde

⁷²⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 494; *Suâlâtü Ebû Dâvûd*, s. 324; Iclî, *Marifetü’s-sikât*, II, 357; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 141; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXI, 508; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 373; Siyer, VI, 27; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 383.

⁷²⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 511.

⁷²⁸ Mizzî, *a.g.e.*, X, 79.

⁷²⁹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 315; Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 79; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XIX, 427; Mizzî, *a.g.e.*, X, 78; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 417; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 666; *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 163.

⁷³⁰ Iclî, *Marifetü’s-sikât*, I, 378.

⁷³¹ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve’l-künâ*, s. 59.

⁷³² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 78; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 57; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 431; Zehebî, *Siyer*, IV, 355; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 151.

⁷³³ Iclî, *a.g.e.*, II, 297; Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 15; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, V, 460; Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Berkânî*, s. 79; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 293; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 477.

inkıta' ihtimali mevcuttur.⁷³⁴ Rivayetleri Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* adlı eseri ile Müslim'in *Sahîh*'i ve dört *Sünen*'de yer almaktadır.⁷³⁵

(137) el-Hâris el-Eş'arî (ö. ?)

Sahâbe-i Kirâm'dan olan el-Hâris b. el-Hâris el-Eş'arî⁷³⁶ Şam'da yerleşmiş olup künyesi Ebû Mâlik'tir.⁷³⁷ Kendisinden sadece Ebû Sellâm el-Memtûr hadis rivayet etmiştir.⁷³⁸ İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer bazı alimlerin el-Hâris el-Eş'arî ile Ebû Mâlik el-Eş'arî'yi karıştırdığını oysa ki Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin künyesiyle meşhur olup, vefatının daha erken olduğunu, Hâris el-Eş'arî'nin ise ismiyle meşhur olup uzun bir ömür sürdüğünü belirtmişlerdir.⁷³⁹ Hâris el-Eş'arî'nin rivayet ettiği birer hadis Müslim'in *Sahîh*'i ile Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* 'lerinde tahrir edilmiştir.⁷⁴⁰

Bu hadisin senedinde yer alan bütün raviler sika olmakla birlikte Yahyâ b. Ebû Kesîr'in müdellis olması ve hadisi “عن” lafzıyla rivayet etmesi tedlis ihtimalini gündeme getirmektedir. Fakat Yahyâ b. Ebû Kesîr'in Zeyd b. Sellâm'dan hadis rivayet ettiği *Tehzîbü'l-Kemâl*'de tespit edilmiştir.⁷⁴¹ Ayrıca sözkonusu hadis Hüde b. Hâlid tarikinden tahdis sigasıyla muttasıl olarak da rivayet edilmiştir.⁷⁴² Dolayısıyla hadis **sahih** tir. Tirmizî de bu hadisi *Sünen* 'inde zikrettikten sonra hasen-sahih-garîb olduğunu belirtmiştir.

⁷³⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 215; Zehebî, *Siyer*, IV, 355.

⁷³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 488.

⁷³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 265; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 48; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 260; Ebû Dâvûd, *Suâlâtü'l-Âcurrî*, I, 283; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 94; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 173.

⁷³⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsüdü'l-gâbe*, I, 594; Moğoltây, *İkmâl*, III, 282; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 85.

⁷³⁸ Müslim, *el-Münferidât ve'l-vuhdân*, s. 66.

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, I, 595; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 339; *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 328.

⁷⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 85.

⁷⁴¹ Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 505.

⁷⁴² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, III, 140; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 124; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 193.

IV. DEĞERLENDİRME

Tezimizin ikinci bölümünde *Kütüb-i Tis'a* diye meşhur dokuz hadis kitabı çerçevesinde cemaat ve tefrika kavramları odaklı bir tarama yapılmıştır. Sonuç olarak biri mübhem olmak üzere yirmi bir sahâbî raviye ait 29 hadis araştırma konusu olarak seçilmiş ve incelemeleri yapılmıştır. Bu hadislerden 14'ü Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, 1'i Dârimî'nin *Sünen*'i, 4'ü Buhârî'nin *Sahîh*'i, 1'i Müslim'in *Sahîh*'i, 2'si Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, 4'ü Tirmizî'nin *Sünen*'i ve 3'ü İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer almaktadır.

İnceleme sonucunda bu 29 hadisten 13'ünün **sahih**, 7'sinin **hasen**, 9'unun ise **zayıf** olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan ondört rivayetin, 4'ü sahih, 4'ü hasen, 6'sı ise zayıf; Dârimî'nin *Sünen*'indeki 1 rivayet hasen; Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde bulunan toplam 5 rivayet sahih; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivayetlerden 1'i sahih, 1'i hasen; Tirmizî'nin *Sünen*'indeki dört rivayetin 2'si sahih, 1'i hasen, 1'i zayıf ve İbn Mâce'nin *Sünen*'indeki üç rivayetin 1'i sahih, 2'si ise zayıf olarak tespit edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin muhakkiki Şuayb el-Arnâvûd, sözkonusu eserde bulunan rivayetlerden dokuzunun değerlendirmesinde bizden farklı kanaatlere sahiptir:

Şuayb el-Arnâvûd, birinci gruptaki rivayetlerden bizim zayıf olarak değerlendirdiğimiz ilk hadis hakkında hasen li-gayrihi, hasen olarak kabul ettiğimiz ikinci hadis hakkında sahih, zayıf hükmünü verdiğimiz dördüncü hadis hakkında sahih li-gayrihi ve hasen kabul ettiğimiz onüçüncü hadis hakkında ise sahih li-gayrihi hükmünü vermiştir.

Yine ikinci grup rivayetlerden sahih kabul ettiğimiz ilk hadisin kavî, sahih dediğimiz dördüncü hadisin zayıf ve zayıf hükmünü verdiğimiz onuncu hadisin sahih li-gayrihi olduğunu düşünmektedir.

Üçüncü grup rivayetlerden bizim hasen kabul ettiğimiz birinci hadisin, sened yönünden zayıf, metin yönünden sahih li-gayrihi; zayıf olarak değerlendirdiğimiz ikinci hadisin ise sened açısından zayıf, metin açısından hasen li-gayrihi olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CEMAATTEN YANA TAVIR ALMAYI EMREDEN
RİVAYETLERİN İSLÂM DÜŞÜNCESİNE
YANSIMALARI

I. İSLÂM DÜŞÜNCE EKOLLERİNİN GÖRÜŞLERİ

İslam Tarihi, asr-ı saadet boyunca ve Hulefâ-i Râşidîn devrinin son dönemlerine kadar her bakımdan birlik ve beraberlik içinde olan müslümanların, daha sonraları birtakım dahilî ve haricî sebeplerden kaynaklanan siyasî ve itikadî tartışmaların etkisiyle çeşitli fırkalara bölünmesine sahne olmuştur.

Hiz. Peygamber'in vefatını müteakiben, başta hilafet meselesi olmak üzere, müslümanlar arasında ortaya çıkan çeşitli tartışma konularında ortaya atılan bir kısım sosyal ve siyasî çözüm önerileri daha sonraları dinî muhtevaya, bu görüşler etrafında çevrelenen gruplar da dinî birer fırkaya dönüşmüşlerdir.⁷⁴³ Bu noktada İslam Düşüncesinde ortaya çıkan her fırka, nasları ya kendi anlayışları çerçevesinde yorumlamış veya düşüncelerine aykırı gördüklerini inkar yoluna gitmişlerdir. Nitekim bu anlayışın bir yansıması olarak her fırka hadislerde, kendisinden yana tavır alınması emredilen veya kurtuluşa olduğu ifade edilen cemaatten kendilerinin kastedildiğini iddia etmiştir. İşte bu başlık altında İslam Tarihi'nde ortaya çıkmış başlıca düşünce ekollerinin bu bağlamdaki görüşleri incelenecektir.

A. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, adından da anlaşılacağı üzere Hiz. Peygamber'in sünneti ile sahâbe ve onların yolunda olanlara verilen bir isimdir.⁷⁴⁴ Başka bir ifadeyle Resûl-i Ekrem ile ashab cemaatinin itikadî konularda benimsediği yolu takip edenler⁷⁴⁵ anlamında kullanılan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın ıstılahî anlamda bir bütün olarak kullanılması birden bire olmamış, belli aşamalardan sonra olmuştur. Kutlu'nun ifade ettiği gibi: "Haricilik, Mürcie, Şia, Kaderiye ve Mutezile'nin teşekkülü ile birlikte, genel dinî akım veya merkezî zümre içerisinde bu gruplara ve fikirlerine karşı bir tepki oluşmaya başladı. Bu gruplar tarafından ileri sürülen görüşler, sonradan ortaya çıkmış rey ya da bid'at kabul edilirken, görüşlerin sahipleri hep birlikte *ehlu bid'a*, *sâhibu bid'a* ya da *sâhibu re'y* olarak tanımlandı. Bunların her birine fırka adı verildi. Bu grupların dışında kalan kimseler ise, *çoğunluk (cemâ'at)*, *es-sevâdu'l-a'zam*, *sâhibu sünne*, *ehlu's-sünne* ya da Hiz. Peygamber'in ve ashabının yolundan gidenler anlamında

⁷⁴³ Özler, *Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at*, s. 9.

⁷⁴⁴ Fıglalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 53.

⁷⁴⁵ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 111.

ehlu's-sünne ve'l-cemâ'a / sâhibu's-sünne ve'l-cemâ'a gibi kavramlarla tanımlandılar.”⁷⁴⁶

Nitekim Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Kur'ân ve Sünnet'e bağlı kalarak, Hz. Peygamber ve ashâbının izinden ayrılmamış; itikadî meseleleri İslam'ın temel prensiplerine ve ruhuna uygun şekilde anlayıp, yorumlamış ve diğer ayrılıkçı bid'at fırkalarının düştükleri hatalara düşmemiştir.⁷⁴⁷ Ayrıca dinde bölünmelere yol açmadan müslümanların topluluğundan ayrılmayarak sevâd-ı a'zamı yani cemaati oluşturmuşlardır.⁷⁴⁸ Zira Fığlalı'ya göre Ehl-i Sünnet'in bir fırka olarak görülmesi mümkün değildir. O sözkonusu ifadelerinde şöyle söylemektedir: “Sünnet ve cemaat ehli, bizim için bir fırka değil, doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-Nebeviye'nin özüne ve aslına sahip çıkan cumhûr'un yoludur, Allâh'ın buyurduğu es-Sırâtü'l-Mustakîmdir, itikadî görüşleri itibariyle bizâtihi Kur'ân ve Sünnet'in tezahürüdür. Onun için de dünya müslümanlarının en büyük çoğunluğunun gönül verdiği, bağlandığı ve itikadî görüşlerinin dayandığı engin bir kaynaktır.”⁷⁴⁹ Dolayısıyla Ehl-i Sünnet mensuplarına göre hadislerde fırka-i nâciye olduğu haber verilen cemaatten kasdedilen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tır.⁷⁵⁰

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinde Ehl-i Sünnet'in kurtuluşa erecek fırka olduğunu ispat sadedinde şöyle söylemektedir: “Mecûsiler yetmiş fırkaya, yahûdiler yetmiş bir fırkaya, hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmış ve müslümanlar da yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onlardan ebediyen kurtuluşa erecek olan sadece bir fırkadır. Zira birbirine karşıt olan iki hükümden biri sıdk, diğeri kizb (yalan) olarak taksim edilir. Her aklî meselede bir doğru bulunduğuna göre, bütün meselelerde doğrunun (hakkın) bir fırkaya ait olması gerekir. Ancak bizim sem' ile öğrendiğimiz bu hususu Kur'ân-ı Kerîm şöyle bildirmiştir: “Yarattıklarımızdan daima hakka götüren ve hakkıyla adaleti

⁷⁴⁶ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 44.

⁷⁴⁷ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 112; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 92.

⁷⁴⁸ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 39; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 187.

⁷⁴⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 90; Benzer bir görüş için, bkz. Dalkıran, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 1997, c.1, sy. 1, s. 107.

⁷⁵⁰ Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, s. 35; es-Semerkanî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, s. 2; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 314; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 25; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 16-17; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 20; Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye*, I, 121; el-Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 429; Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 216; İbn Ebu'l-İzz, *Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâviyye*, II, 775; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 391.

yerine getiren bir topluluk bulunur.”⁷⁵¹ Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, onlardan biri kurtuluşa erecek, diğerleri helak olacaktır.” “Kurtuluşa erecek kimdir?” diye sorulduğunda, Hz. Peygamber, “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat” demiştir. “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat kimdir?” diye sorulduğunda da, “Benim ve ashâbımın bugün olduğu yolda olanlar” diye cevap vermiştir.”⁷⁵²

Münâvî ise Ehl-i Sünnet’in fırka-i nâciye olan cemaat olduğunu kaydettikten sonra “Fırkalardan her biri başkasının değil, sadece kendisinin fırka-i nâciye olduğuna hükmederken, fırka-i nâciyenin Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat olduğuna delilin nedir?” şeklindeki muhtemel bir itirazî soruya: “Ehl-i Sünnet’in fırka-i nâciye olması kuru bir iddia, zan ve vehm kullanılarak varılmış bir sonuç değildir. Bilakis bu hadis ilminde ehil olanların, Hz. Peygamber’in sahih olan hadislerini, hallerini, fiil ve hareketlerini, sahâbe ve tâbiînin ahvâlini toplayan kitapların en güvenilirleri olan ve bu güvenilirlikleri İslâm dünyasının doğu ve batısında kabul edilen Buhârî, Müslim ve diğer hadis imamlarının nakli ile sabittir... Ayrıca bunları nakilden sonra önemli olan da, dinin usûlünde ve fîrûunda onların yaşam tarzına ve yoluna sarılan kimse, ona itibar edilir ve böylece fırka-i nâciye olduğuna karar verilir.” şeklinde cevap vererek bu kanaatini gerekçelendirmektedir.⁷⁵³

Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in fırka-i nâciye olduğu hususunda müntesipleri arasında görüş birliği olmakla beraber bu ekolün farklı mektepleri olan Selefiyye, Mâturîdiyye ve Eş’ariyye mezheplerine bağlı bazı alimler, kendilerini Ehl-i Sünnet’in gerçek temsilcisi olarak görüp, diğerlerinin hatalı olduklarını iddia etmektedir.

Bu bağlamda Selefiyye’ye mensup bazı alimler, Selefiyye’yi Ehl-i Sünnet’in yegane temsilcisi sayarak Mâturîdiyye ve Eş’ariyye’yi Ehl-i Sünnet’e intisab iddiasında bulunan gruplar olarak görmüşlerdir.⁷⁵⁴ Burada şu hususu da ifade etmek gerekmektedir ki, Selef, Ashâbu’l-hadîs, Ehl-i hadîs gibi tanımlamalar, Hicrî III. asra kadar yani, Eş’ariyye ve Mâturîdiyye ekolleri tarih sahnesine çıkıncaya kadar sünnet ve cemaat ehlinin nüveleri olarak kabul edilen ilk zümreler hakkında kullanılmıştır.

⁷⁵¹ el-A’râf 7/181.

⁷⁵² Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 19-20. (Temel hadis kaynaklarında böyle bir hadise ulaşamadık.)

⁷⁵³ Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, II, 20-21.

⁷⁵⁴ Bkz. Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 528; Özler, *Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid’at*, s. 27.

Dolayısıyla buradan sonra aktaracağımız kaynaklarda zikri geçen Ashâbu'l-hadîs ve Ehl-i hadîs gibi kavramlar bu doğrultuda anlaşılmalıdır.⁷⁵⁵

Selefiyye'den Âcurrî (ö. 360/971), İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Seksekî (ö. 683/1284) ile M. Reşîd Rızâ, Abdullah Bâbetîn gibi alimler Selefiyye'yi Ehl-i sünnet'in tek temsilcisi saymaktadır.⁷⁵⁶ Bunlardan Emîr es-San'ânî, cemaatin delâlet ettiği anlamlar arasında Ehl-i hadis'i de saymaktadır.⁷⁵⁷

Hatîb el-Bağdâdî'nin senediyle naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, “Fırka-i nâciye (cemaat), şâyet Ashâbu'l-hadîs değilse! Kimdir? bilmiyorum.” demiştir.⁷⁵⁸ Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, “*kıyâmete kadar hak üzere bulunacak tâife-i mansûra*” rivayetiyle ilgili Yezîd b. Hârûn, Abdullâh b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Sinân, Ali b. Medînî ve Buhârî gibi ilim ehlinin onların Ashâbu'l-hadîs olduklarına dâir açıklamalarını nakletmektedir.⁷⁵⁹

Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne* adlı eserinde Ehl-i hadîs'i metheden ifadelerinin peşinden “İşte onlar (Ehl-i Hadîs), tâife-i mansûra, fırka-i nâciye, doğru yolu gösteren zümre ve sünnete sarılmış âdil cemaattir.” ifadelerini kullanmaktadır.⁷⁶⁰

İbnü'l-Cevzî de “Her bid'at ehlinin kendisini Ehl-i sünnet kabul ettiğini görüyoruz. Oysa sünnet, lügatta yol demektir; Resûlüllâh'ın ve ashâbının âsârına (hadîs-i şeriflere ve sahâbe kavillerine) uyan, nakil ve eser ehlinin (Ehl-i hadîsin) ise Ehl-i sünnet olduğunda hiç şüphe yoktur. Zira hiçbir değişiklik ve bid'atın bulaşmadığı bu yolu onlar takip etmektedir. Çünkü bid'atlar, Resûlüllâh ve ashâbının devrinden sonra ortaya çıkmıştır.”⁷⁶¹ demekte ve bir başka yerde Şâfî'den “Ashâb-ı hadîs'ten birini gördüğümde, Resûlüllâh'ın sahâbelerinden birini görmüş gibi oluyorum.” dediğini

⁷⁵⁵ Ashâbu'l-hadîs, Ehl-i hadîs, Selef gibi kavramların aynı zümreyi ifade etmek üzere kullanıldığı hususunda bkz. Muhammed Yüsrî, *İlmü't-tevhîd*, s. 37-51; Kırbaşoğlu, *Ashâbu'l-Hadîs'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, s. 79.

⁷⁵⁶ Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 528.

⁷⁵⁷ Emîr es-San'ânî, *el-İşâ'a*, s. 77.

⁷⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, s. 57.

⁷⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 58-62.

⁷⁶⁰ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 25.

⁷⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 17.

nakletmektedir.⁷⁶²

Ashâbu'l-hadîs'in Ehl-i sünnet'in tek temsilcisi olduğu görüşü bazılarınca Ehl-i sünnet ile Ehl-i hadîs'in özdeşleştirilmesine kadar vardırılmıştır. Ebû Hâtîm er-Râzî, "Ehl-i sünnet'e ancak tek bir isim yakışır ki o da Ashâbu'l-hadîs'tir."⁷⁶³ derken, İbn Kuteybe de bu hususta şöyle söylemektedir:

"Bir adam bir şehre gitse ve orada Kaderiye veya Mürcie'yi kendisine göstermelerini istese, insanlar küçük-büyük, kadın-erkek, avâm-havâs, sefiher ve sokaktaki herkes şüphesiz bu isimde kim varsa onu gösterirler. Eğer Ehl-i sünnet'i göstermelerini istese, ona Ashâbu'l-hadîs'i gösterirler."⁷⁶⁴

Zâhiriyye mezhebinin temsilcilerinden İbn Hazm'a göre de Resûlüllâh'tan başka birine ittibâ eden ve sünnet ve cemaate uymayan kimse, sünnet ve cemaat ehli olma iddiasında kesinlikle yalancıdır. O, sözlerine şöyle devam etmektedir: "İşte biz, yani sadece hadise ittibâ ve i'timâd edenler topluluğu, inkarı kâbil olmayan bir burhân ile gerçek anlamda Ehl-i sünnet ve'l-cemaat temsilcisiyiz."⁷⁶⁵

İbn Hazm'a göre Eş'ariyye, Ehl-i sünnet'e en uzak fırkadır. Ayrıca Ebû Hanîfe ve ashâbını, Mürcie'nin Ehl-i sünnet'e en yakın kolu olarak addeden İbn Hazm, bu anlayışıyla Hanefîleri de Ehl-i sünnet dışında telakki etmektedir.⁷⁶⁶ Hanbelîler ise Eş'arî'yi tekfîr edip öldürülmesini mübah görmüşlerdir.⁷⁶⁷ İbn Teymiye de Eş'ariyye'nin, Ehl-i sünnet ile Cehmiyye'den terkip edilmiş bir fırka olduğu görüşündedir.⁷⁶⁸

Hanbelî bir müellif olan Seksekî, Ashâb-ı hadîs'i ve Hanbelîler'i Ehl-i sünnet olarak görmekte⁷⁶⁹ ve Eş'ariyye'yi, "Allâh, ses ve harf şeklinde Kur'ân'la konuşmuştur"

⁷⁶² İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 12.

⁷⁶³ Ebû Osmân es-Sâbûnî, *Akidetü's-Selef*, s. 305.

⁷⁶⁴ İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 137.

⁷⁶⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV, 128.

⁷⁶⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 265.

⁷⁶⁷ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 27.

⁷⁶⁸ İbn Teymiyye, *Der'u Teârûzi'l-akl*, VII, 35-36.

⁷⁶⁹ Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi" , *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 14, sy. 2, s. 153, 26. numaralı dipnot.

görüşlerinden dolayı Ehl-i sünnet'i, haksız olarak Mücessime diye niteleyen dalâlet fırkaları arasında zikretmektedir.⁷⁷⁰

Ashâbu'l-hadîs, aynı zamanda kaleme aldıkları akâide dâir eserlerine *I'tikâdü eimmeti Ehli'l-hadîs*⁷⁷¹ ve *Akîdetü's-Selef ve Ashâbi'l-hadîs*⁷⁷² gibi isimler vererek Selef ve Ehl-i sünnet akâidesinin Hadis ehli tarafından devam ettirildiğini göstermeye çalışmış ve hicrî III. asırdan itibaren Ehl-i sünnet'in gerçek temsilcilerinin ve Sünnîlerin kendileri olduğunu iddia etmeye başlamışlardır.⁷⁷³ Eş'arî de *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde Ehl-i sünnet'in inanç esaslarını özetlediği bölüme "Ashâbu'l-hadîs ve Ehlü's-sünne'nin Görüşleri"⁷⁷⁴ başlığını koyarak bu iki zümreyi aynı gördüğünü ortaya koymuştur.⁷⁷⁵

Mâturîdî bir bilgin olan Pezdevî ise "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın Belirlenmesi" başlığı altında Mâturîdiyye'nin, Hz. Peygamber'in ve ashâbının bulunduğu orta yol üzere olduğunu ifade eder ve sıfatlarını ispat etmek hususunda, Allâh'a cisim, organ, yer değiştirerek nüzûl ve Arş'a oturmak gibi şeyleri nisbet eden Hanbelîler gibi Ehl-i sünnet dairesinin dışına taşmadıklarını belirtir.⁷⁷⁶ Pezdevî, Eş'arî ve Ashâbu'l-hadîs'in Ehl-i sünnet'le ters düştükleri noktaları da ayrı başlıklar altında ele alarak Mâturîdiyye'nin Ehl-i sünnet'in gerçek temsilcisi olduğunu ortaya koymaya çalışır.⁷⁷⁷ Bir başka Mâturîdî mütekellim olan Ebu'l-Muîn en-Nesefî de gerçek anlamda Ehl-i sünnet'i temsil edenin yalnızca Mâturîdiyye olduğu kanaatindedir.⁷⁷⁸

⁷⁷⁰ Seksekî, *el-Burhân*, s. 95.

⁷⁷¹ Ebû Bekir el-İsmâîlî'nin (ö. 371/981) Ehl-i sünnet'in inanç esaslarına dâir yazdığı eser. (Zira el-İsmâîlî, eserine "Biliniz ki –Allâh bize ve size merhamet etsin- Ehl-i hadîs'in yani Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat'ın mezhebi..." diyerek başlamaktadır. Bkz. Ebû Bekr el-İsmâîlî, *I'tikâdü eimmeti Ehli'l-hadîs*, s. 34.)

⁷⁷² Ebû Osmân es-Sâbûnî'nin (ö. 449/ 1057) akâide dâir eseri. (Eserin diğer bir ismi, *er-Risâle fi i'tikâdi Ehli's-sünneti ve Ashâbi'l-hadîsi ve'l-eimmeti*'dir.)

⁷⁷³ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 53, 136. numaralı dipnot; Krş. Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 36-37.

⁷⁷⁴ Eş'arî, *Makâlât*, s. 290.

⁷⁷⁵ Özler, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁷⁷⁶ Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 244.

⁷⁷⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 252-254.

⁷⁷⁸ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 528; Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 27.

Eş'arî kelmacılarđan İcî, fırka-i nâciye'nin Eş'arîler olduğunu iddia eder.⁷⁷⁹ Geç dönem Eş'arî alimlerinden Cürçânî ise Ehl-i sünnet'e Selefiyye ile Eş'ariyye'yi dahil edip Mâturîdiyye'den hiç bahsetmemektedir.⁷⁸⁰ Cüveynî, Bâkılânî ve İsferyânî gibi Eş'arî'nin görüşlerini Ehl-i sünnet olarak kabul etmişlerdir.⁷⁸¹

B. Mu'tezile

Mu'tezile mensuplarına göre hadislerde kurtuluşa ereceği haber verilen cemaat kendileridir. Mu'tezile'nin önemli isimlerinden Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415/1025) bu konunun üzerinde önemle durmakta ve sünnete sarılmayı ve icmâyı terkettikleri eleştirilerine cevap verirken, muhaliflerini sünnet ve cemaat kavramlarını anlamamakla itham ederek şöyle demektedir: “Sünnet, Hz. Peygamber'in yapıp etmeye devam ettikleri davranışlarıdır. Bir rivayet sıhhat şartlarını taşıdığı zaman o söz ve fiil sünnettir. Haber-i vâhid ise böyle değildir. Cemaat ise ümmetin kendisinde icmâ ettiği şeydir. Dolayısıyla kendisiyle amel câiz olmayacak derecede sâbit olmayan bir husus ise ancak haber-i vahiddir. İşte savunduğu görüşleri, benimsediği prensipleriyle hakkı, doğruyu savunan, sünnet ve cemaate sarılan bizim ashâbımız (Mu'tezile) dir.”⁷⁸²

Ayrıca O, Hz. Ali'den şöyle bir nakilde bulunarak kendi mezhebinin haklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır: “Hz. Ali'ye “Sünnet, bid'at, cemaat ve furkat nedir?” diye sorulduğunda, O şöyle cevap vermiştir: “Sünnet, Hz. Muhammed'in sîretidir. Bid'at ise sünnete muhalefet etmektir. Cemaat az da olsalar hakkı savunanların birliği, furkat da sayıları çok da olsa bâtılı savunanların anlaşmasıdır.”⁷⁸³

Kâdî Abdulcebbâr, “*Kurtuluştaki olan fırka, benim ve ashâbımın yolunda olanlardır.*”⁷⁸⁴ rivayetini kaydettikten sonra ise: “O halde “cemaat” ile kasdolunan büyük çoğunluk değil; hakka ve doğruya isabet edenlerdir. Mühim olan çoğunluk değildir. Zira Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok ayetinde azınlığı methetmiş, çoğunluğu

⁷⁷⁹ İcî, *Akâidi Adudiyiye*, s. 4; *el-Mevâkıf*, s. 429.

⁷⁸⁰ Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 528.

⁷⁸¹ Özler, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁸² Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu'l-i'tizâl*, s. 186.

⁷⁸³ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 186; Bkz. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 378.

⁷⁸⁴ Tirmizî, “İmân”, 18.

ise zemmetmiştir.” demektedir.⁷⁸⁵ Sevâd-ı a’zam (büyük çoğunluk) hakkında da değerlendirmelerde bulunan Kâdî Abdulcebbâr: “O halde esas olan çoğunluk değildir. Çünkü bazı çoğunluklar yanlış savundukları halde, azınlıkta olanlar doğruyu savunuyor olabilirler. Nitekim Havâric, Mürcie, Şî’a ve Ashâbu’l-hadîs gibi fırkalar çoğunlukta bulunmalarına rağmen görüşleriyle yanlış savunmaktadırlar ve bunların fikirleri birbirlerine zıttır. Onun için bu çoğunluğun gerçeği temsil ettiğini söyleyemeyiz. Bütün bunlardan dolayı çoğunluk ölçü olamaz. Nitekim Kur’ân’da Allah, “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz”⁷⁸⁶ diye buyururken cemaate, yani çoğunluğa sorun dememiştir. İlim ehline sorun diyerek mühim olanın, az da olsalar doğruyu bilenler olduğuna işaret etmiştir.” demektedir.⁷⁸⁷

Kâdî Abdulcebbâr, ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hakkındaki hadisin, kendi mezhebini destekler nitelikte başka bir tarîkini de nakleder. Söz konusu rivayet şöyledir: “Ümmetim yetmiş küsûr fırkaya ayrılacaktır. Onların en iyisi ve en takvalısı, i’tizâl eden zümredir (el-Fietü’l-mu’tezile).”⁷⁸⁸

Meşhur Mu’tezilî bilgin Câhız (ö. 255/868) ise daha eleştirel bir yaklaşımla “Ehlü’l-cemâa” kavramının ortaya çıkışının, itikadî bir muhtevâdan çok, tamamen siyasî içerikli olduğunu düşünmektedir. O, Hz. Hasan’ın hilafetten vazgeçip devlet idaresini bütünüyle Muâviye’ye teslim ettiğinde Muâviye’nin bu yılı “âmu’l-cemâa/birlik yılı” ilan etmesinden dolayı bu gibi kavramların Emevî idaresi kaynaklı olduğunu ortaya atmaktadır.⁷⁸⁹

C. Şîa

Şîiler de kendilerinin fırka-i nâciye olduğunu düşünmektedir.⁷⁹⁰ Nitekim Şîiler tarafından Kur’ân’dan sonra en güvenilir hadis eserleri olarak kabul edilen dört kitaptan biri olan Kuleynî’nin (ö.329/939) *el-Kâfî* adlı eserinin şârihlerinden Meclisî (ö. 1111/1699), eseri “Fırka-i nâciye’nin en güzel ve en önemli kitabı” olarak takdim

⁷⁸⁵ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 186.

⁷⁸⁶ en-Nahl 16/43.

⁷⁸⁷ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 187-189.

⁷⁸⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁸⁹ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, s. 39; Krş. Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 418.

⁷⁹⁰ Sadr, *eş-Şî’atü’l-İmâmiyye*, s. 47.

etmektedir.⁷⁹¹ Şîa'ya göre hak üzere olan, doğruya isabet eden fırka kendileri olup, onlara muhalif olan diğer tüm fırkalar dalâlettedir. Şîîler'in kurtuluşa erip, cennetlik olduğunda da hiç kuşku yoktur.⁷⁹² Fırkalardan kimi Mürctie, kimi Harûriyye, kimi de Kaderiyye diye kendilerini tanıtırken, onlar “Türâbiyye” ve “Şîatü Ali” olarak seçkin insanlar konumundadır.⁷⁹³

Kuleynî, “Hz. Peygamber'in Cemaate Sarılmayı Emretmesi” başlığı altında “*Üç hususta mü'minin kalbi asla hainlik yapmaz; Allâh'a ihlasla ibadet etmek, devlet başkanlarına bağlılık ve müslümanların cemaatine sarılmak.*” hadisini zikreder. Rivayetin başka bir tarikinde Süfyân Sevrî ile hadisın ravisi arasında dikkat çekici bir konuşma geçmektedir: Ravi, Süfyân Sevrî'ye: “Allâh'a ihlasla ibadet etmeyi anladık. Fakat bize itaat etmemiz emredilen devlet başkanları kimdir? Muâviye mi? Oğlu Yezîd mi? Mervân b. Hakem mi? Yoksa bizce şahitlikleri makbul olmayan, arkalarında namaz kılmayı caiz görmediğimiz kimseler mi?! Sonra müslümanların cemaatine sarılmaktan kasıt hangi cemaattir? Namaz kılmayan, oruç tutmayan, gusûl bilmeyen, Kâbe'yi yıksa, annesini nikahlasa bile o kimseye Cebrâîl ve Mîkâîl gibi mü'mindir diyen Mürciî mi? Allâh'ın dilediği olmaz. İblîs'in dilediği ise gerçekleşir diyen Kaderî mi? Yoksa Ali b. Ebû Tâlib'den teberrî edip, onu küfürle itham eden Harûrî mi? Yoksa iman, Allâh'ı şerîksiz bilmekten başka bir şey değildir diyen Cehmî mi?” diye sorar. Süfyân Sevrî: “Yazık olsun sana! Peki onlar ne düşünüyorlar?” diyerek mukabelede bulunuca, ravi: “Onlar itaat edilmesi gereken imâm, Hz. Ali'den başkası değildir. Müslümanların cemaatine sarılmaktan maksat da Ehl-i beyt'tir diyorlar” deyince, Süfyân Sevrî, kitabı atıp, parçalar sonra da bunu kimseye söylememesini tenbihler.”⁷⁹⁴

Bu rivayeti şerheden Meclisî'ye göre, hadiste geçen cemaat aralarında hiçbir ihtilaf ve ayrılık olmayan Şîa imamlarına veya o imamlar etrafında birleşmiş İmâmiyye Şîa'sına ya da müslüman topluluğuna delalet eder. Zaten Meclisî'ye göre müslümanların cemaati de masum imamlar ve onların imameti hususunda ittifak etmiş bulunan Şîa'dır.⁷⁹⁵

⁷⁹¹ Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*, I, 3;

⁷⁹² Kuleynî, *el-Kâfî*, VIII, 126.

⁷⁹³ Kuleynî, *a.g.e.*, VIII, 70.

⁷⁹⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 469.

⁷⁹⁵ Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*, IV, 325.

II. CEMAATE MUHALEFET ETMENİN HÜKMÜ

İslâm dini mensuplarının birlik ve beraberlik içinde olmaları, ırk dil, bölge ve diğer âmillerle ayrılıp parçalanmamaları da tevhidin gereklerindendir. Resûl-i Ekrem'de hayatı boyunca, fiil ve hareketleriyle İslâm birliğini korumaya çalıştığı gibi bu birliğin devam ettirilmesini birçok hadisiyle öğütlemiş ve emretmiştir.⁷⁹⁶ Bu hususla alakalı âyet ve hadisler “Cemaate Sarılmanın Önemi” başlığı altında zikredildiğinden bu kadarla iktifa edip, burada cemaatten ayrılmanın dinî ve cezâî hükmü noktasında bir irdeleme yapılacaktır. Zira özellikle hadislerde kurtuluşa ereceği haber verilen yani cennetle müjdelenen ve muhalefet edenlerin ve kendisinden ayrılanların İslâm'la bağıni koparmak, câhiliyye ölümüyle ölmek ve öldürölmek gibi uhrevî ve dünyevî birçok cezayla uyarıldığı, cemaatten ayrılma olgusunun hükmünü ortaya koymak çok önemli bir husustur.

Hadis-i şeriflerde yasaklanan cemaatten ayrılmanın hükmü, ayrılan kişinin içinde bulunduğu durumun farklılığına göre değişebilmektedir. Zira kişinin İslâm toplumuna muhalefetine dozu fazlalaştıkça kendisiyle ilgili hükmün ağırlığı da doğru orantılı olarak artmaktadır. Cemaatten ayrılmanın itikadî veya siyasî fikir ayrılıklarından kaynaklandığına yukarıda değinilmişti. Burada da konu bu çerçevede değerlendirilerek cemaatten ayrılmanın itikadî ve siyasî sonuçları ele alınacaktır.

A. İrtidâd

İncelediğimiz hadislerin bir kısmında cemaatten ayrılma fiili, dini terketmek (التارك) fiiliyle beraber varid olmuştur. Hadis şârihleri, bu hadislerde cemaatten ayrılma kavramının, dinden dönme fiilini tefsir etmek için⁷⁹⁷ veya sıfat-ı müekkede olarak⁷⁹⁸ zikredildiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu hadislerde cemaatten ayrılmanın, müslümanların cümlesinden ayrılmak ve İslâm dininden çıkmak yani irtidâd etmek manasında olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁹ Zira sözkonusu hadisin başka tariklerinde bu

⁷⁹⁶ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 101.

⁷⁹⁷ İbn Dakîki'l-İyd, *İhkâmü'l-ahkâm*, II, 233.

⁷⁹⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, VII, 5.

⁷⁹⁹ İbn Dakîki'l-İyd, *a.g.e.*, II, 233; İbn Recep el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, I, 318; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 248; Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, VII, 5; Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, XII, 5.

hususun açıkça belirtildiği görülmektedir.⁸⁰⁰

Hadislerde belirtilen dinden dönmek suretiyle cemaatten ayrılmak, İslâm dininin rükünlerinden birini inkar etmek, Allâh’a ve Resûlü’ne sövmek ve Kur’ân-ı Kerîm’i istihfâf amacıyla pislik içine atmak gibi fiilî, kavî veya itikadî her türlü irtidâdı kapsamaktadır.⁸⁰¹ Bu şekilde dinden çıkan bir erkeğin tövbe etmediği takdirde ölüm cezasına çarptırılması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁰² Hz. Ebû Bekir’in, halifeliği zamanında zekatı vermek istemedikleri için irtidâd edenlerle savaşıması ve ashâbın bu husustaki ittifakı buna delil olarak kabul edilmektedir. İbn Abdülber şöyle söylemektedir:

“Şunu bil ki şüphesiz Hz. Ebû Bekir, Resûlüllâh’ın “*Ben insanlarla Allâh’tan başka bir ilâh olmadığına şehâdet edinceye kadar şavaşımla emrolundum. Buna şehâdet ettikleri vakit, İslâm’ın hak olarak emrettiği hariç canlarını ve mallarını koruma altına almış olurlar.*”⁸⁰³ hadisini delil getirerek zekatı vermek istemeyenlerle savaşılmaya karşı çıkan Hz. Ömer’e, “Zekat İslâm’ın haklarından” diyerek cevap vermiş ve Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’in haklılığını görerek görüşünden dönmüş ve ashâb bu hususta fikir birliğine varıp, Ridde ehliyle savaştıkları gibi zekatı vermek istemeyenlerle de savaşımlardır.”⁸⁰⁴

Bazı âlimler Havâric ve diğer bid’at fırkalarının ve isyancıların da bu kapsamda değerlendirileceğini ifade ederek sözkonusu hadislerdeki hükmün kapsamını genişletmişlerdir.⁸⁰⁵ Nevevî’nin bu yöndeki kanaatine cevap veren İbn Hacer şu tespiti yapmaktadır: “Bu husus tartışmalıdır. Çünkü (hadiste zikredilen) üçüncü hasletin esası irtidâddır. Dolayısıyla irtidâdın kesinlikle gerçekleşmesi gerekir yoksa irtidâd olmadan cemaatten ayrılan biri mürted olarak görülemez. Bu takdirde ise tahsis bir mantıksızlık oluşmaktadır. Meselenin hakikati şudur ki tahsis, vücûben öldürülmesi gerekenlerle ilgilidir. Havâric ve bâğîlerin öldürülmesi ise ancak muhârebe durumunda

⁸⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 3; Tirmizî, “Fiten”, 1; Nesâî, “Tahrîmü’l-d-dem”, 5.

⁸⁰¹ İbn Recep el-Hanbelî, *a.g.e.*, I, 318; a.y., I, 327; Aliyyü’l-Kârî, *a.g.e.*, VII, 5.

⁸⁰² İbn Dakîkî’l-Îyd, *a.g.e.*, II, 233.

⁸⁰³ Buhârî, “İstîtâbetü’l-mürteddîn”, 3; Müslim, “İmân”, 8.

⁸⁰⁴ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXI, 282.

⁸⁰⁵ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 165.

mübahdır.”⁸⁰⁶

Hız. Ali’nin de Hâricîler hakkında söylediği rivayet edilen “Sizin hakkınızda bize düşen üç şeydir; size karşı savaşı biz başlatmayız. Allâh’ın mescidlerine O’nun adını anmak (ibadet etmek) için girmenize engel olmayız. Bîatınızı bozmadığınız sürece ganimetlerden pay almaktan sizi alıkoymayız.”⁸⁰⁷ sözü de onun Hâricîler’i tekfir etmediğine bir delil teşkil etmektedir.

Nitekim bazı müellifler, Hâricîler ve Râfizîler gibi bid’at fırkalarını bu hadisin hükmünün dışında kabul etmiş⁸⁰⁸, sadece halifeye muhalefet etmesi sebebiyle bir kesime savaş açılmayacağını⁸⁰⁹ çünkü bu durumda her ne kadar cemaate muhalefet söz konusu olsa da dini terketmenin gerçekleşmediğini zira hadiste kastedilen mananın terk-i küllî olup bununda ancak küfür/inkâr ile olabileceğini belirtmişlerdir.⁸¹⁰

Ümmetin fikir birliğinin (icmânın) gerçekleştiği bir meseleyi inkar etmekte cemaatten ayrılmak olarak değerlendirilmiştir.⁸¹¹ Nitekim İslâm Hukukçularının büyük bir çoğunluğu cemaate sarılmayı emreden ve İslâm ümmetinin asla dalâlet üzere birleşmeyeceğini ifade eden hadisleri icmânın hüccet olduđuna⁸¹² delil olarak kabul etmektedir.⁸¹³

Cemaate muhalefet noktasında tekfirin gündeme geldiği bir diğer konu da üzerinde icmâ edilen bir meseleyi inkar etmektir. Bazı usulcüler, icmânın kaynak oluşunu teyit için onu mutlak olarak inkarın tekfir müeyyidesini gerektirdiğini belirtirse de ayrıntıya

⁸⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XV, 249.

⁸⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 11.

⁸⁰⁸ Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, VII, 5.

⁸⁰⁹ Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, IV, 77.

⁸¹⁰ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, XIII, 10-11.

⁸¹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XV, 251.

⁸¹² Nevevî’ye göre “Ümmetim asla dalâlet üzere birleşmez.” hadisi zayıf olduğundan, icmânın hüccet oluşuna delil olan en sahih hadis, “Ümmetimden bir grup kıyâmete kadar hak üzere devam edecektir.” hadisidir. Bkz. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIII, 67; Keşmîrî’ye göre de “Kim cemaatten bir karış ayrılırsa” hadisi, devlet başkanına itaat hususunda varid olduğu için buradaki cemaatten icmânın hüccet oluşunu istidlâl hatalıdır. Bkz. Keşmîrî, *Feydu’l-Bârî*, VI, 459.

⁸¹³ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 471-474; Cessâs, *el-Fusûl*, III, 264; İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV, 128; Cüveynî, *et-Telhîs*, III, 26; Serahsî, *Usûl*, I, 299; Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 329; Fahrreddîn er-Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 79-83; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 290-291; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 380-381.

inildiğinde bunu ifade etmek zorlaşır. Mesela Hanefî usulcülerine göre sahâbenin sarîh icmâsı dışındaki bir icmânın inkarı tekfiri gerektirmez. Bir hükmü ispat yolu olarak icmâyı temelden kabul etmeyen tekfir edilmeyeceğini söyleyen Cüveynî'ye göre, icmâyı bir kaynak olarak benimseyip de kabul ettiği şartlara uygun olarak meydana gelen icmâ ile sabit hükmü inkar eden kimse tekfir edilecektir. İcmâyı temelde inkar etmeyip de belli bir konuda icmânın gerçekleşmemiş olduğunu ileri sürmenin ise tekfiri gerektirmeyeceği açıktır.⁸¹⁴

İcmâyı inkar edenin tekfir edileceği durumları beş vakit namaz gibi zarûrî olarak dinden olduğu bilinen veya âlemin hâdis olduğu gibi vücûbiyeti mütevâtir haberlerle sabit meseleleri inkarla sınırlandıranlar da bulunmaktadır.⁸¹⁵ Gerçekten icmâdan mutlak olarak söz edildiğinde ona naslarla eş değerde bir kaynak gücü bağlanmakla birlikte tekfir konusu da göz önüne alınınca bu güce sahip icmânın tevâtür yoluyla nakledilmiş sahâbe icmâsı olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹⁶

Nitekim İbn Dakîkû'l-Îyd de bu konuda şöyle söylemektedir: “Hadisteki “*Cematten ayrılan*” ifadesinden icmâyâ muhalefet eden manası da anlaşılmaktadır. Bazıları bunu “İcmâyâ muhalefet eden kafirdir” görüşlerine delil saymaktadır. Fakat bu öyle kolay bir husus değildir. Tekfirin usulünü anlatmıştık. İcmânın sözkonusu olduğu meselelere gelince; namazın vücûbiyeti gibi bunların bazıları Şâri'den tevâtüren yapılan nakille beraber gerçekleşirken; bazısında ise tevâtürle yapılan bir nakil mevzubahis değildir. Dolayısıyla zikrettiğimiz birinci kısmı inkar eden icmâyâ değil de tevâtüren bilinen bir meseleye muhalefet ettiği için tekfir edilir. İkinci kısmı inkar eden ise tekfir edilemez.”⁸¹⁷

Dinden olduğu kesin olarak bilinen konuların dışında Fığlalı'nın da ifade ettiği gibi “Kendi anlayışına göre bir açıklamada bulunan kimse veya zümre, Kur'ân ve sahîh sünnete istinâd ettiği müddetçe ne kafir, ne de İslâm düşüncesinin dışına çıkmış sayılır. Nitekim Ehl-i sünnet fakihleri ve kelamcılarının çoğunluğu, dine ait olduğu zarûrî olarak bilinen şeylerin dışında, itikadî ihtilaflar yüzünden fırkaların tekfir

⁸¹⁴ Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 426.

⁸¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XV, 249.

⁸¹⁶ Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 426; Ayrıca bkz. Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, s. 37; Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 310.

⁸¹⁷ İbn Dakîkû'l-Îyd, *İhkâmü'l-ahkâm*, II, 233.

olunamayacağı hususunda ittifak halindedirler.”⁸¹⁸

Şeyhu'l-İslâm Haydarîzâde'ye göre de İslâm alimleri, küfür konusunda lüzûm ile iltizâmı birbirinden ayırmışlardır. Bir itikadın sonunda küfür olduğu ortaya çıksa bile, itikad sahibi o küfrü iltizâm etmedikçe onun tekfiri yönüne gidilemeyeceğini belirtmişler ve “Lâzımu'l-mezheb leyse bi-mezheb/Mezhepten lazım gelen mezheb değildir.” prensibini kabul etmişlerdir.⁸¹⁹

Ahkâma dâir meselelerde fukahânın ihtilaflarına değinen İbn Batta da “Bir fakih ahkâma dâir bir konuda yaptığı te'vîl ile icmâya aykırı bir görüş ortaya koysa, o fakihe o meselede ittiba edilmez. Sonra o fakihe söylenebilecek en ileri söz “Hata ettin!” olabilir. Kesinlikle “Kafir oldun”, “İnkâra düştün” veya “Zındık oldun” denemez. Çünkü o meselenin aslında şeriate muvâfıktır ve itikadî konularda cemaatin dışında değildir.” demektedir.⁸²⁰

B. Dalâlet (Bid'at)

Bid'at, sünnetin zıddıdır.⁸²¹ Başka bir ifadeyle bid'at, Hz. Peygamber ve ashâb-ı kirâmın benimsedikleri itikadî ve amelî hayat tarzına yani sünnete muhalif olarak, sonradan ortaya çıkan bir anlayıştır.⁸²² Bu sebeple Ehl-i bid'at nitelendirmesi İslâm kaynaklarında daima Ehl-i sünnet kavramının karşıtı olarak kullanılmıştır.⁸²³ Terim olarak farklı şekillerde yorumlanmakla birlikte Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, İbn Hazm, Şehristânî ve Suyûtî gibi alimlerce yapılan tariflerde genellikle ortak nokta sünnetin terkedilmesidir. Buradaki sünnet, Resûlüllâh ile ashâb topluluğunun İslâm'ın inanç ilkeleri demek olan akâid alanında takip ettikleri yol anlamına gelir. Buna göre ehl-i bid'at, akli esas alıp nasları te'vil etmek suretiyle Hz. Peygamber'den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenler şeklinde tarif edilebilir.⁸²⁴

⁸¹⁸ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 13.

⁸¹⁹ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi*, s. 119-120.

⁸²⁰ İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, II, 566.

⁸²¹ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, s. 44; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 41.

⁸²² Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 390; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 313-314.

⁸²³ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 54.

⁸²⁴ Yavuz, “Ehl-i Bid'at”, *DİA*, X, 501.

Ehl-i sünnet dışında kalan itikadî mezhepler, İslâm tarihinde “ehl-i bid’at, mübtedia, ehl-i ehvâ, fırak-ı dâlle, ehl-i dalâl” gibi isimlerle anılmıştır. Bu fırkaların ortak vasfı akâid sahasında sünnet ve cemaatten ayrılmaları, yani Resûlüllâh ile ashâb cemaatinin akâid alanında takip ettikleri yolu terkedip bid’ate düşmeleridir.⁸²⁵

İşte bu manada Ehl-i bid’at, fırka-i nâciye yani “cemaat” diye isimlendirilen ve müslümanların büyük çoğunluğunu temsil eden ana yolun –ki daha önce de ifade edildiği üzere bu ana yolu Ehl-i sünnet temsil etmektedir- benimsediği prensiplerin küllî ve umûmî olanlarından, en azından birisinde ona muhalefet eden ve böylece ana çizgiden ayrılarak ayrı bir mezhep oluşturan fırka yada fırkaları ifade etmektedir.⁸²⁶ Bu doğrultuda Ehl-i sünnet alimleri Mu’tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye, Mücessime ve Müşebbihe gibi fırkaları ehl-i bid’at olarak görmüş ve dalâlette olmakla suçlamışlardır.

Nitekim Eş’arî, Mu’tezile, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie ve Harûriyye (Havâric) fırkalarını dalâlet üzere tuttukları yolda sapkınlık ehli olarak görmekte ve Kitâb’a, sünnete ve ashâbın üzerinde olduğu yola muhalefet ettiklerini belirtmektedir.⁸²⁷ Ayrıca Eş’arî, Ehl-i sünnet’in cemaate tabi olmayan ayrılıkçı grupların yani bid’at ehlinin zemmedilmesi hususunda icmâ ettiğini ifade etmiştir.⁸²⁸

Abdu’l-kâhir el-Bağdâdî’ye göre de: “Sapkınlık ve dalâlet ehli, adâlet, tevhîd, va’d-va’îd, kader, istitâ’a, hayır ve şerrin takdiri, hidayet-dalâlet, irâde, rü’yet ve idrâk, Allâh’ın sıfatları, isimleri, ta’dîl-tecvîz, nübüvvet ve benzeri konularda Re’y ve Hadîs ehlinden Ehl-i sünnet ve’l-Cemaat’in üzerinde ittifak ettikleri konularda fırka-i nâciyeye muhalefet edenlerdir ki, bunlar Kaderiyye, Havâric, Ravâfız, Neccâriyye, Cehmiyye, Mücessime, Müşebbihe ve benzerleridir.”⁸²⁹

Bid’at akımı, ortaya çıktığı I. (VII.) yüzyılın sonlarından itibaren İslâm âlimleri tarafından dinin yozlaştırılması olarak görülmüş ve ehl-i bid’at hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Cehmiyye, Şîa ve Mürcie’nin ehl-i bid’at içinde en

⁸²⁵ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 149.

⁸²⁶ Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 115; Ayrıca bkz. Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, III, 139.

⁸²⁷ Eş’arî, *el-İbâne*, s. 38-42.

⁸²⁸ Eş’arî, *Usûlü Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemâ’a*, s. 103-104.

⁸²⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 6-7.

tehlikeli fırkaları teşkil ettiğini genellikle kabul eden Sünnî âlimlerin bid'at ehli hakkında verdikleri hükümler farklılık arzeder. Selef âlimlerine göre bid'at ehlinin ibadetleri makbul değildir. Onlardan uzaklaşmak, hastalarını ziyaret etmemek, arkalarında namaz kılmamak, kız alıp vermemek, istişârede bulunmamak, rivayetlerini ve şehâdetlerini kabul etmemek gerekir.⁸³⁰

Bu âlimlerden Atâ el-Horasânî'ye göre imân ve namaz (yani ibadet) cemaatin üzerinde olduğu yola sarılmadan herhangi bir fayda sağlamaz.⁸³¹

Âcurrî de şöyle söylemektedir: “Sünnete sarılan her müslümanın, Havâric, Kaderiyye, Mürchie, Cehmiyye, Mu'tezile, Râfıza ve Nâsıbe gibi İslâm âlimlerinin dalâlet bid'atine düşmüş olduğunu bildirdiği hevâ ve sapıklık ehlini konuşmama, selam vermeme, birlikte oturmama, arkalarında namaz kılmama, karşılıklı evlilik muamelesinde bulunmama suretiyle yalnızlaştırması gerekmektedir.”⁸³²

Yukarıda bid'at fırkaları hakkındaki görüşlerine bir nebze değindiğimiz meşhûr mezhepler tarihçisi Bağdâdî'ye göre de “Ehl-i sünnet'e muhalefet eden bir kimsenin bid'ati, Mu'tezile'nin veya Havâric'in veya Râfıza'nın İmâmiyye kolunun veya Zeydiyye'nin veya Neccâriyye, Cehmiyye, Dırâriyye veya Mücessime'nin bid'atleri cinsinden bir bid'at ise, o kimse bazı bakımlardan İslâm ümmetindendir; onun müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir ve müslümanlarla birlikte savaştığı takdirde, ganimet ve fey'den payını almasına ve mescidde namaz kılmasına engel olunmaz, ama bunlar dışındaki hükümlerde İslâm ümmetinden sayılmaz yani ne cenaze namazı kılınır, ne de arkasında namaza durulur, ne kestiği helal olur, ne de sünnî olan bir kadınla evlenebilir. Sünnî bir erkeğin onların inanişinde bir kadınla evlenmesi de helal olmaz.”⁸³³

Ne var ki bid'at ehli de olsa bir müslümanı bazı konularda İslâm milletinden kabul edip, başka bir yönden bunun dışında varsaymak pek tutarlı görünmemektedir. Öte yandan imanın bütünlüğü açısından düşünüldüğünde, aynı insanı bir yönüyle müslüman sayarak ona İslâmî muamele yapmak, ama bir diğer yönüyle müslüman

⁸³⁰ Yavuz, “Ehl-i Bid'at”, *DİA*, X, 503.

⁸³¹ İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, I, 323.

⁸³² Âcurrî, *es-Şerî'a*, V, 2540.

⁸³³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 11.

kabul etmeyerek gayr-ı İslâmî bir hükme tabi tutmak mümkün değildir.⁸³⁴ Zira Ehl-i sünnet mütekellim ve fıkıhçıların büyük bir çoğunluğu görüşleriyle zarûrât-ı dîniyyeden birini inkar eden fırkalar dışında Ehl-i bid'atin İslâm milleti dışında kabul edilemeyeceği görüşündedir.⁸³⁵ Dolayısıyla Ehl-i bid'at, her ne kadar düşünceleri ile sünnete aykırı bir yolda olsalar da dinin temel inanç esaslarını kabul ettikleri ve hataya düştükleri görüşleri kasdî olmayıp te'vile dayandığı için tekfir olunmamış sadece İslâm'ın dosdoğru yolundan sapmış gruplar olarak görülmüşlerdir.⁸³⁶

Bu genel kanaatin yanında bazı görüşlerinden dolayı tekfir edilen bid'at fırkaları da sözkonusudur.⁸³⁷ *el-Fark beyne'l-firak* adlı eserinde İslâm milletinin sınırlarını belirlemeye çalışan Bağdâdî, şöyle söylemektedir: “İslâm ümmeti, âlemin yaratılmış olduğunu, onu yaratanın birliği ve kıdemini, sıfatlarını, adaletini, hikmetini, O'nun herhangi bir şeye benzemediğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve onun risaletinin bütün insanları kapladığını, şerîatinin kıyâmete kadar süreceğini ve getirdiği şeylerin hepsinin doğruluğunu, Kur'ân'ın şerîat hükümlerinin kaynağı ve Kâ'be'nin namaz için yönelmesi gerekli kible olduğunu kabul ve ikrar eden herkesi içine alır. Bütün bu hususları ikrar eden ve küfre götürebilecek olan herhangi bir bid'ate uymayan herkes sünnî ve muvahhiddir. Eğer bu sözünü ettiğimiz meselelere, iğrenilecek bir bid'at eklerse durumuna bakılır; eğer o, Bâtıniyye veya Beyâniyye veya Mugîriyye veya bütün imamların tanrılıklarına, ya da bir kısım imamların ilahlıklarına inanan Hattâbiyye'nin bid'atlerine veya hulûl mezheplerine veya tenâsühe inananların fırkalarına veya kızları ve oğulların kızları ile evlenmeyi mübah gören Hâricîler'in Meymûniyye mezhebine veya İbâdiyye'nin “İslâm şerîati âhir zamanda kaldırılacaktır” diyen Yezîdiyye mezhebine inanırsa veya Kur'ân'ın haram kıldığını helal sayarsa veya Kur'ân'ın te'vile ihtiyaç duyulmayacak bir kesinlikle helal kıldığını haram sayarsa, İslâm ümmetinden değildir ve onun hiçbir değeri de yoktur.”⁸³⁸

⁸³⁴ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 62.

⁸³⁵ Bkz. Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 274; Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 123; Yavuz, “Ehl-i Bid'at”, *DİA*, X, 503.

⁸³⁶ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV, 295; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 551-552; *el-İ'tisâm*, III, 115-118; Özler, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁸³⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 271-272.

⁸³⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 10-11.

Ümmet-i Muhammed'in 73 fırkaya bölüneceği ve bu fırkalardan biri hariç diğerlerinin cehennemde olacağı hususu da bid'at fırkalarının özellikle itikadî açıdan düştükleri hataların sonucu azâba müstehak olacakları şeklinde değerlendirilmiştir.⁸³⁹ Yoksa hadisten ebedî olarak orada kalacakları anlamı çıkarılması icmâya aykırıdır. Çünkü mü'minler cehennemde ebedî kalmayacaktır.⁸⁴⁰ Ayrıca bu anlayış bizâtihi hadisin kendisine de aykırıdır. Zira hadiste Hz. Peygamber dalâlette olduğunu bildirdiği 72 fırkayı da “أمّتي” ifadesiyle ümmetinden kabul etmektedir.⁸⁴¹

Şeyhu'l-İslâm Haydârîzâde de Ebû Tâhir Kazvî'nin İbnü'n-Neccâr'dan rivayet ettiği “*Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Biri dışında hepsi cennete girecektir.*” şeklindeki rivayeti sahih kabul ettiğini ifade ettikten sonra onun *Sirâcü'l-ukûl* adlı eserinden şunları nakletmektedir: “Binâenaleyh yetmiş üç fırkadan yalnız bir fırkanın doğru, diğerlerinin yanlış yolda bulunduğu, yanlış yolda olanların azaba müstehak olduğu malûm ise de bütün İslâm fırkaları ehl-i necât oldukları için Peygamberimizin şefaatharına mazhar olarak kurtulacakları da söylenmektedir. Bu durumda doğru yolda bulunan fırka, Hz. Peygamber'in şefaatharına gerek duymadan ebedî saadete ulaşacaktır. Hadisteki “biri dışında hepsi cennete” istisnâsına gelince, “hepsi cennete” şeklindeki müjde cümlesi “hepsi ateşte” hadisinin delâletine göre şefaathar mukayyed bulunduğundan aradaki istisnâ budur. Bunlardan yalnız bir fırkanın şefaathar ihtiyac duymadan ebedî saadete dahil olacağını söyler. Şu halde “biri dışında hepsi ateşe” ifadesi, bir fırkanın dışında bütün fırkaların azaba müstehak olduğunu ve “biri dışında hepsi cennete” ise yalnız bir fırkanın şefaathsız ve diğerlerinin de Hz. Peygamber'in şefaatharıyla kurtulacaklarını bildirir.”⁸⁴²

C. Devlet Başkanına İsyan

Kur'ân-ı Kerîm'de Allâh'a ve Resûlü'ne itaat etmeyi emreden birçok ayet mevcuttur.⁸⁴³ Bununla birlikte “*İçinizden emir sahiplerine (idarecilere) de uyunuz.*”⁸⁴⁴ hitabıyla içtimaî düzenin korunmasının ve toplumsal itaatin önemi de

⁸³⁹ Devvânî, *Şerhu'l-Celâl*, I, 20.

⁸⁴⁰ Devvânî, *a.g.e.*, I, 21.

⁸⁴¹ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, IV, 295; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 550.

⁸⁴² Haydârîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi*, s. 118-119.

⁸⁴³ Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfreh li elfâzi'l-Kur'ân*, s. 528-529.

⁸⁴⁴ en-Nisâ 4/59.

vurgulanmaktadır. Buna göre müslümanlar, önce Allâh'a itaat edecekler, sonra Hz. Peygamber'e, üçüncü olarak da kendi aralarındaki ulû'l-emre, yani otorite ve ehliyet sahibi kimseye itaat edeceklerdir. Kur'ân'ın sarîh olarak verdiği bu mesajı oluşturmak istediği toplumsal yapının ana ilkesi olarak ifade edebiliriz. Ayrıca Kur'ân müslümanların kendi aralarında işlerini istişâre ile yapmalarını, birbirlerinin fikirlerinden yararlanarak bir konuda en sağlıklı görüşe ulaşmalarını tavsiye eder.⁸⁴⁵

Görüleceği üzere Kur'ân, birlikte yaşamının en önemli ilkesi olan itaat ve işlerin istişâre ve şûrâ ile görülmesi hususu üzerinde ısrarlı bir şekilde durmaktadır. Hz. Peygamber'in fiilen ortaya koyduğu uygulaması (sünneti) da bu doğrultuda olmuştur. Sivil toplumda itaat bilinci, belli amaç ve hedefler uğrunda birlikte olabilme şuuru, İslâm dini'nin ilk dönem müslümanlara kazandırdığı ilkelerdir. Daha sonra da bu ilkelere bağlı kalındıkça ilerlemelerin ve yükselmelerin gözlendiği bir gerçekliktir.⁸⁴⁶

İnsanlar arasındaki fikir ayrılıkları bazı sınırlar dahilinde tabii karşılanabilirse de sosyal ayrılıklar toplum bünyesini sarsacağı, müslümanları parçalara ayırıp güç ve kudretlerini zaafa uğratacağı için hiç şüphe yok ki haramdır. Bilindiği üzere İslâm dininde, birliği esas alan iman prensiplerinden başlamak üzere birçok ibadet şekli, cemaat şuurunu uyandırıp devam ettirmekte, birçok emir ve yasak bu şuurun korunmasını hedef almakta, ahlak kuralları buna yardımcı olmaktadır. Binâenaleyh ırk, dil, bölge, meslek ve diğer bahanelerle müslüman topluluğun birlik ve beraberliğini bozmak, ayrılık sebepleri icat edip parçalara bölmek elbette dinin lafzına da, ruhuna da aykırı düşen bir şeydir. Herhalde ideolojik olan ve dolayısıyla İslâm topluluğunu parçalama ihtimali taşıyan fikir ayrılıkları, aynen yukarıda olduğu gibi haramdır. Buna göre toplum bünyesini sarsacak ihtilaflar yasaklanmış olduğu gibi hakkında apaçık ayetler, sarîh deliller bulunan dinî hükümleri tartışma konusu haline getirmek de nehyedilmiştir.⁸⁴⁷

İslâm âlimlerinden bir kısmı başta Taberî olmak üzere hadislerde muhalefeti yasaklanan cemaatin, devlet otoritesine itaat olarak anlaşılması gerektiğini düşünmektedir.⁸⁴⁸ Bu manada cemaati, itaati ve emirleri dinlemeyi emreden naslardan

⁸⁴⁵ Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife*, 2005, sy. 3, s. 36-37.

⁸⁴⁶ Keleş, *a.g.m.*, s. 37.

⁸⁴⁷ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 101-102.

⁸⁴⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 214-215; Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, VI, 459.

dolayı Ehl-i sünnet alimleri zalim de olsa devlet başkanına isyanı caiz görmemişlerdir.⁸⁴⁹

İbn Receb el-Hanbelî, İslâm cemaatini bölmeye çalışmak, dirençlerini kırmak, ikinci bir halifeye bîat etmek ve İslâm düşmanlarına müslümanların zaaf noktalarını bildirmek gibi toplumu ifsad edecek ve kan dökülmesine yolaçacak fitneleri kızıştırmanın bir kişinin öldürülmesi için yeterli olup olmadığının tartışıldığını ve bu noktada Hz. Ömer'den böyle işlere kalkışanların öldürüleceğinin rivayet edildiğini söylemektedir.⁸⁵⁰

İbn Battâl'a göre "cemaate ve halifelerine" sarılmayı emreden Huzeyfe hadisi, İslâm toplumunun çoğunluğundan ayrılmamayı emreden ve zâlim bile olsalar devlet başkanına isyanı yasaklayan açık bir delildir. Çünkü Resûlüllâh söz konusu hadiste onları kınamakla beraber başkaldırmayı değil cemaate ve halifelerine sarılmayı emretmiştir.⁸⁵¹

Nevevî de Huzeyfe hadisinden aynı yönde bir çıkarımda bulunur. Ona göre de Allâh'a ma'siyeti emretmediği sürece fâsık, günahkâr ve yönetilenlerin hukukuna riayet etmeyen bir halife bile olsa itaatı şarttır.⁸⁵² Ayrıca Nevevî, devlet başkanına hurûç eden ve müslümanları bölmek isteyen bir kimsenin bu faaliyetlerinin yasaklanacağını, bunlara son verilmediği takdirde ise öldürüleceğini belirtir.⁸⁵³

İbn Abdülber de bu hususta Hz. Peygamber'e dayandırılan hadislerin tamamının İslâm toplumundan ayrılmanın, müslümanları zaafa düşürecek faaliyetlere girmenin ve ittifakla seçilmiş bir otoriteye karşı çıkmanın, bunlara kalkışanın kanını mübah kılacağını ve onlarla savaşmayı icabettireceğini ifade etmiştir.⁸⁵⁴

Müslim'in *Sahîh*'inin şârihlerinden Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), mürted olmasalar da aleyhlerine uygulanacak had cezalarını kabullenmeyip savaşa tutuşan Havâric gibi bid'at ehlinin, bâğîlerin ve muhâriblerin "cemaatten ayrılan" kimseler

⁸⁴⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XII, 229.

⁸⁵⁰ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm*, I, 326.

⁸⁵¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 30.

⁸⁵² Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XII, 237.

⁸⁵³ Nevevî, *a.g.e.*, XII, 241.

⁸⁵⁴ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXI, 282.

arasında değerlendirileceğini savunmaktadır. Bu grupların öldürülmelerinin mübah olduğu hususunda ittifak olduğunu ileri süren Kurtubî, aksi takdirde “*Üç kimse haricinde bir müslümanın öldürülmesi helal olmaz*” hadisinin ifade ettiği manayı irtidâda hasretmenin, cemaatten ayrıldıkları halde bu kesimleri dışarıda bırakacağını bunun da hadisin içerdiği tahsise aykırı olduğunu söyler. Ona göre cemaatten ayrılan kimse de dinini değiştirmiş sayılır. Şu kadar var ki mürted tamamen, ayrılıkçılar ise kısmen dinlerini değiştirmiştir.⁸⁵⁵

İbn Hacer ise öldürülmeyi mübah kılan üç haslet dışında, bir kişinin öldürülebilmesinin mutlak olarak mümkün olmadığını savunur. Bunun için muhârebeyi ve savaşa girişmeyi şart koşan İbn Hacer, “Şayet mezkûr gruplardan muhârib olmayan biri esir edilse bu durumunda ittifakla, esirin muhârib olması halinde ise tercih edilen görüşe göre öldürülmesi câiz değildir.” ifadeleriyle sözlerini delillendirir.⁸⁵⁶

Emîr es-San’ânî de “*cemaatten ayrılan*” ifadesinin ancak savaşa tutuştukları ve fesat çıkardıkları vakit mübtedî’â, bâğîler ve Havâric gibi kesimleri kapsayacağını ifade eder.⁸⁵⁷ Cemaatten ayrılan birinin isyana ve savaşa girişmemesi durumunda, onunla cemaate döndürülmesi ve devlet başkanına itaatini bildirmesi için savaşılamayacağını, bilakis kendi haline bırakılacağını ileri sürer. Çünkü Resûlüllâh, hadislerde bu şartlarda böyle bir kimsenin öldürülmesini emretmemiş sadece “*câhiliyye ölümü ile öleceğini*” haber vermiştir. San’ânî, Hz. Ali’nin Hâricîler’e söylediği “Nerede istiyorsanız orada yerleşin. Bizimle sizin aranızdaki sınır; haksız yere kan dökmemeniz, yol kesmemeniz ve kimseye zulmetmemenizdir. Şayet bunlardan birini yaparsanız, size savaşı ben başlatırım.” sözünü de bu söylediklerine delil olarak kullanır.⁸⁵⁸

Şevkânî de isyancıların, İslâm’ın herhangi bir hususiyetini terketmeleri sebebiyle öldürülemeyeceği noktasında icmâ olduğunu ileri sürmekte ve hadiste kastedilen mananın bâğîlerin kasden değil de ancak fesâdlarını ortadan kaldırmak amacıyla öldürülmelerinin cevazı olabileceğini savunur.⁸⁵⁹

⁸⁵⁵ Ebu’l-Abbâs el-Kurtubî, *el-Müfhim*, V, 40.

⁸⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XV, 249-250.

⁸⁵⁷ Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, IV, 5.

⁸⁵⁸ Emîr es-San’ânî, *a.g.e.*, IV, 77.

⁸⁵⁹ Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, XIII, 11.

Cemaate sarılmayı emreden bazı hadislerde cemaatten ayrılanın “*câhiliyye ölümü ile öleceği*” veya “*İslâm bağıını boynundan çıkarmış olacağı*” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Hadis şârihleri tarafından bu ifadeler de devlet başkanına itaatten çıkan ayrılıkçı kimselerle ilişkili yorumlanmıştır.

Buna göre “câhiliyye ölümü ile ölmek” ifadesiyle kastedilenin küfür üzere ölmek olmayıp âsî olarak ölmek olduğu belirtilmiş, câhiliyye ehlinin başıboşluğun, dalâletin hakim olduğu ve otorite sahibi bir yönetim anlayışının olmadığı bir ortamda yaşadığı üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu noktada İslâm toplumunun devlet başkanına itaatten ayrılan kimselerin ölümünün cahilî birinin ölmüne teşbih edildiği belirtilmiştir.⁸⁶⁰

Bununla birlikte teşbihin zâhirine hamlinin mümkün olduğu yani itaatten ayrılan bir kimsenin câhilî olmasa da cahiliyye ölümü gibi küfür üzere öldüğünün anlaşılabilceği veya bu ifadenin zâhirinin kastedilmeyip uzaklaştırma ve engel olma amacıyla vârid olduğu da ifade edilmiştir.⁸⁶¹

“İslâm bağıını boynundan çıkarmış olur” ifadesinin de aynı doğrultuda verdiği sözü bozmak, zimmeti çiğnemek anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁸⁶²

III. DEĞERLENDİRME

Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat veya başka bir ifade ile fırka-i nâciye kavramlarının meşrûlaştırıcı, geçerli kılıcı ve ikna edici özelliğinden dolayı bir çok fırka kendisini Ehl-i sünnet ya da kurtuluştaki olan fırka olarak görmüş, diğer fırkaları ise Ehl-i bid'at olarak damgalamıştır.⁸⁶³ Bunun doğal bir sonucu olarak Ehl-i sünnet'in ve diğer fırkaların çerçevesinin belirlenmesinde İslâm Mezhepleri Tarihi'inde üzerinde ittifak edilmiş bir metod tesis edilememiş dolayısıyla farklı yorum ve anlayışlar etkili olmuş, birbirine oldukça muhalif bakış açıları ve bunların savunucuları ortaya çıkmıştır.⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 8; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 162; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 229; Emîr es-San'ânî, *a.g.e.*, IV, 76; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, XIII, 459.

⁸⁶¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, XVI, 8; Şevkânî, *a.g.e.*, XIII, 459.

⁸⁶² Aliyyü'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 249.

⁸⁶³ Okumuş, “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın Bir Meşrûiyet Aracı Olarak İcat ve İstihdamı”, *Marife*, 2005, sy. 3, s. 50.

⁸⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 20; Korkmaz, “Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat”, *Marife*, 2005, sy. 3, s. 387; Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 528.

Mesela çağdaş yazarlardan Muhammed Amâre'ye göre bir fırkanın Ehl-i sünnet'e dahil oluşu izâfîdir. Eğer sünnetle Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri kastediliyorsa Şîa, Havâric ve Mu'tezile de Ehl-i sünnet'ten sayılır. Zira onlar da Hz. Peygamber'e uymaya çalışmışlardır. Sünnetle ashâbı taklit etmek ve muhafazakarlık kastediliyorsa sadece Selefiyye Ehl-i sünnet'e dahildir.⁸⁶⁵

Doğaldır ki her insan, eğer bir maksada yönelik gizli bir niyet taşımıyorsa, gittiği yolun, savunduğu düşüncenin doğruluğuna inandığı için onu benimser ve temellendirmeye gayret gösterir.⁸⁶⁶ Bu sebeple sayıları az veya çok olsun her fırka, Kur'ân ve sünnet yolunda olduğunu varsaymış ve bu iddialarını delillendirecek hususlar bulmaya çalışmıştır. Nitekim İsmâîlî bir müellif olan Ebû Temmâm el-Harizmî'ye göre fırka-i nâciye, Ehl-i bâtın/İsmâiliyye'dir. Çünkü ona göre Ehl-i zâhir yetmiş iki fırkaya bölünmüş ve birbirlerini lanetler hale gelmişlerdir. Ehl-i bâtın ise Hz. Peygamber'den bu yana birlik ve beraberliğini korumuştur.⁸⁶⁷ İbnü'l-Murtazâ'ya göre ise Zeydiyye⁸⁶⁸; Ebû Abdillâh el-Kalhâtî'ye göre de İbâdiyye⁸⁶⁹ kurtuluşa erecek, hak üzere olan fırkadır. Alevîler ile Bektâşîler de kendilerini kurtuluşa olan fırka olarak görmüşlerdir. Onların inaniş ve kültüründe Ehl-i beyt ve onları sevenler, Ehl-i beyt'in yolunu tutanlar topluluğu olarak "Gürûh-u nâcî"dir.⁸⁷⁰

Öyle ise fırka-i nâciye olma yolundaki birden çok bu iddialardan acaba hangisinin doğru ve kabul edilebilir olduğu gibi bir soru gündeme gelmektedir. Şurası bilinmektedir ki Hz. Peygamber kurtuluşa erecek fırkayı ismen vermemiş⁸⁷¹, sadece kurtuluşa olabilmeyen yolunu ve kimliğini belirlemiştir ki, bu kimlik ve yol ise O'nun ve ashâbının üzerinde bulundukları yaşam tarzı, yani Kur'ân ve sünnetin yoludur.⁸⁷²

O halde durum açık ve nettir çünkü "imân temennî ve gösterişten ibaret olmadığı"⁸⁷³ gibi Ehl-i sünnete intisab etmekte iddia ile olamaz. Şâirin dediği gibi "Herkes Leylâ'ya

⁸⁶⁵ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 528.

⁸⁶⁶ Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 95.

⁸⁶⁷ Ebû Temmâm, *Bâbu'sh-Şeytân*, s. 8.

⁸⁶⁸ İbnü'l-Murtazâ, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 29-36.

⁸⁶⁹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, II, 471.

⁸⁷⁰ Okumuş, *a.g.e.*, s. 50, 11. numaralı dipnot.

⁸⁷¹ Nitekim hadis otoriteleri, metninde Mürcie, Cehmiyye, Eş'ariyye veya Kaderiyye gibi fırka isimleri zikredilen rivayetlerin uydurma olduklarını belirtmektedir. Bkz. Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 170.

⁸⁷² Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 95.

⁸⁷³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XV, 598.

kavuşmak diler” fakat maksûda nâil olmak için fikrî veya siyasî her türlü taassuptan arınmak gerekmektedir. Hz. Peygamber, “*Ben sizi gecesî, gündüzü gibi apaydın olan (en küçük şüpheyi kabul etmeyen gayet açık) bir din üzerinde bıraktım.*”⁸⁷⁴ buyurduğuna göre; itikad alanında Kitap ve sünnete bağlı kalan, bu iki kaynaktan mevcut akaide dair delilleri İslâm’ın temel prensiplerine ve ruhuna uygun bir şekilde yorumlayan, özellikle sem’iyyât bahislerinde nassa teslimiyet gösteren zümreler, kurtuluşa nâil olacak “cemaat”i oluşturmaktadır. İslam Tarihi’nde ortaya çıkan fırkaların prensip ve görüşleri incelendiği takdirde görülecektir ki yukarıda zikredilen hususlara riâyet gösterenler Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat ekolleridir. Ayrıca Ehl-i sünnet, Mu’tazile, Havâric, Şîa ve diğer bid’at fırkalarının hilafına ashâb-ı kirâmın hepsine hürmet ve muhabbetle bağlı kalmış, onları hayırda önder bilmiş, rivayetlerini kabul etmiş, dinin diğer sahalarında olduğu gibi akâid alanında da Resûlüllâh’tan sonra onların yolunu takip etmiştir. Binâenaleyh hadisteki, “Benim ve ashâbımın yolunu takip edenler” ifadesine en çok yaklaşan, bu pâyeye en çok yakışan Ehl-i sünnet olmuştur.⁸⁷⁵

Hz. Peygamber cemaat ile ilgili hadislerinde ümmetine hem itikadî hem de siyasî anlamda İslâm cemaatinin izlediği yolu tavsiye etmektedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem bu hadisleriyle müslümanların, konulmuş olan değerleri anlayıp takdir etme hususunda karşılaşacakları ayrılıklara işaret ederek⁸⁷⁶ ümmetini Kur’ân ve sünnet çizgisinden ayrılmayan sahih bir itikada teşvik etmek⁸⁷⁷ ve İslâm toplumunun siyasî birliğini bozacak her türlü faaliyetten sakındırmak amacıyla bazı dünyevî ve uhrevî yaptırımlarla ikazda bulunmaktadır.

⁸⁷⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6.

⁸⁷⁵ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 112; Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 95-96; Ayrıca bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 304-309; Pezdevî, *Usûlü’l-Dîn*, s. 244; Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, II, 20-21.

⁸⁷⁶ Fırlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, *A. Ü. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, s. 118.

⁸⁷⁷ Devvânî, *Şerhu’l-Celâl*, I, 23-24.

SONUÇ

Mükemmel ve son din olan İslâm'ın kutlu elçisi Hz. Peygamber, risâletinin amacı olan tebliğ, tebyin ve tezkiye görevleri gereğince ümmetine Allâh'ın âyetlerini eksiksiz bir şekilde iletmiş, kendisine verilen hikmet ile onlara hidayet ve kurtuluş yolunun ilkelerini açıklamış ve onları günah kirlerinden arındırarak manevî terakkîlerini de sağlamıştır.

Resûl-i Ekrem, sahih bir itikadın niteliklerini belirlediği gibi, İslâm'ın amelî boyutunu da yaşayarak ümmetine, üsve-i hasene (en güzel örnek) olmuştur. Bununla beraber Hz. Peygamber İslâm cemiyetinin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesinin esaslarını da ortaya koymuştur.

Nitekim Hz. Peygamber'in araştırmamızın temelini oluşturan hadislerinde kendisinin ve O'na tevhid mücadelesinde destek olmuş, maddî ve manevî varlıklarıyla her zaman yanında bulunmuş olan ashâbının yoluna ittibâ edilmesini emrettiği ayrıca müslümanlara birlik ve beraberlik içinde yaşamanın önemini yani cemaat şuurunu da her fırsatta aşıldığı görülmektedir.

İşte bu araştırmada cemaatten yana tavır almayı emreden rivayetlerin değerlendirilmesi kapsamında öncelikle cemaat ve tefrika kavramları üzerinde durulmuştur. Cemaat kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle beraber hadislerde çokça kullanıldığı görülmüştür. Birleştirmek, biraraya getirmek gibi sözlük anlamlarından yola çıkarak, Kur'ân'da geçmeyen cemaat kelimesinin, Hz. Peygamber'in lisanından bu kadar çok sâdır olması, Kur'ân'ın birçok âyetinde verilmek istenen birlik ve beraberlik mesajının hadis-i şerîflerdeki yansıması olarak kabul edilmelidir.

Kur'ân'da ve hadislerde geçen tefrika kelimesi ve türevlerinin ise dinî alanda İslâm'ın temel değerlerinin yozlaşmasına sebep olacak, siyasî ve sosyal alanda da müslümanların birlik ve beraberliklerini bozacak, himmetlerini dağıtacak faaliyetleri ifade etmek için kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca dinin aslî prensipleri ile çatışmayan ve İslâm düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunan görüş farklılıklarının meşrû kabul edildiği ve kınanan tefrika kapsamında olmadığı anlaşılmıştır.

Cemaate sarılmakla ilgili hadisler İslâm dininin, mü'minlerin bireyselliklerini koruyarak, öze ilişkin olmayan farklılıkları ile bir ahenk ve uyum içerisinde olmalarına ve bu sâyede ortak bir hissedişe sahip muhkem bir sosyal bünyenin oluşmasına verdiği önemi de göstermektedir.

Tabi ki böyle sağlam ve sarsılmaz bir sosyal yapı öncelikle inanç, ideal, sosyal ve siyasî yöneliş açısından ortak değerlere sahip insanlar tarafından ancak inşa edilebilir. Öyleyse üzerinde ittifak sağlanabilecek bu ortak değerlerin tespiti son derece önem arz etmektedir. İşte bu aşamada incelediğimiz hadislerin bize gösterdiği şey bu ortak değerlerin, İslâm dinini kaynağından yani Hz. Peygamber'den bu tarafa asırlarca aslına uygun bir şekilde sonraki nesillere aktaran, başta sahâbe-i kirâm olmak üzere Kur'ân'ın ve sünnetin gösterdiği yoldan ayrılmamış ilim ehlinin benimsediği değerler olduğudur.

İslâm düşüncesinde ortaya çıkan her fırka ve her grub yukarıda değinilen kurtuluşa erecek cemaatin değerlerini kendilerinin temsil ettiğini düşünmektedir. Fakat her türlü taassuptan sıyrılmış bir insaf nazarıyla, İslâm tarihinde vücut bulmuş fırkaların görüşleri ve ileri sürdükleri fikirler araştırıldığında görülmektedir ki cemaati ve benimsedikleri değerleri tarih boyunca Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ekolleri temsil etmiştir.

Dolayısıyla bu cemaatten ayrılmanın ve üzerinde oldukları değerlere muhalefet etmenin itikadî ve siyasî bir takım sonuçlarının olacağı muhakkaktır. Araştırmalarımızda bazı hadislerde cemaatten ayrılmanın İslâm'ın temsil ettiği değerlerden tamamen uzaklaşmak yani irtidâd etmek anlamında kullanıldığı tespit ettik. Kaynaklarda bu şekilde İslâm cemaatinden ayrılıp, müslümanlara düşmanlık besleyen birinin ölüm cezasına çarptırılması gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır.

İtikadî anlamda cemaatten ayrılmanın bir diğer sonucu ise kişinin Kur'ân ve sünnetin ruhuna uymayan ve bu ikisindeki açık delillerle çelişen dalâlet bid'atlerine düşmesidir. Böyle bir bid'ate sahip birisinin dinin zarûrî esaslarını inkâr etmediği sürece tekfir edilemeyeceği de tezimizde ulaştığımız sonuçlardandır.

Cemaatten ayrılmanın siyasî tezahürü ise meşrû devlet otoritesine isyan olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda da İslâm toplumunda ayrılıkçı faaliyetlere girişip, siyasî otoriteye karşı savaşa girişen gruplarla savaşılabileceği fakat cemaatten ayrılıp herhangi bir şiddete bulaşmayan kimselerle sırf onları tekrar cemaatin benimsediği

değerlere döndürmek için savaşılamayacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Cemaatten yana tavır almayı emreden rivayetlerin sened tenkidlerinin yapılması ve sıhhat durumlarının belirlenmesi de tezimizin öncelikli hedeflerindendi. Bu bağlamdaki incelemelerimizde konu edindiğimiz 29 hadisın sened tenkidleri yapılmış, sonucunda **13**’ünün **sahih**, **7**’sinin **hasen**, **9**’unun ise **zayıf** olduğu tespit edilmiştir. Bu verilere göre incelediğimiz hadislerin %45’i sahih, %24’ü hasen ve %31’i zayıf olarak belirlemektedir. Şuayb el-Arnâvûd’un değerlendirmelerini de hesaba kattığımızda hadislerin 16’sının sahih, 1’inin kavî, 6’sının hasen, 6’sının zayıf olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu da hadislerin %55’inin sahih, %3’ünün kavî, %21’inin hasen ve %21’inin de zayıf olduğu anlamına gelmektedir. Bu sonuçlardan cemaate sarılmayı emreden hadislerin %69-%79’unun delil olmaya elverişli güvenilir rivayetler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak cemaatten yana tavır almayı emreden rivayetlerin Hz. Peygamber’in sünnetinde sahih bir aslı olduğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkâdir el-Geylânî, *el-Gunye*,

Abdülkâdir b. Mûsâ b. Abdullâh el-Ceylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki 'l-hak*, nşr. Muhammed Hâlid Ömer, Beyrut 1996.

Abdullâh b. Mübârek, *Kitâbü 'z-zühd*,

Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü 'z-zühd*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut ts.

Abdurrezzâk, *el-Musannef*,

Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XII, nşr. Habîburrahmân A'zamî, Beyrut 1983.

Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü 'l-esrâr*,

Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü 'l-esrâr an usûli Fahu 'l-İslâm el-Pezdevî*, Beyrut 1997.

Abdülhâdî el-Mısrî, Muhammed, *Ehli's-sünneti ve'l-cemâa*,

Muhammed Abdülhâdî el-Mısrî, *Ehli's-sünneti ve'l-cemâa meâlimü 'l-intilâkati 'l-kübrâ*, Kahire 1992.

Âcurrî, *eş-Şerîa*,

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. el-Âcurrî, *Kitâbü 'ş-şerîa*, nşr. Abdullâh b. Ömer b. Süleymân ed-Dümeycî, Riyad 1997.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*,

Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-L, nşr. Şuayb el-Arnâvûd ve dğr. Beyrut 1995.

....., *el-Esâmî ve'l-künâ*,

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü 'l-esâmî ve'l-künâ*, nşr. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüdey', Kuveyt 1985.

....., *İlel*,

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu 'l-İlel ve marifetü 'r-ricâl*, I-IV, nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs, Riyad 2001.

....., *İlel*,

Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve marifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezî ve gayruh)*, nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs, Bombay 1988.

....., **Suâlâtü Ebî Dâvûd,**

Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî*, nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr, Medîne 1994.

....., **Mesâil,**

Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-imâm Ahmed b. Hanbel rivâyetü İshâk b. İbrâhîm b. Hânî' en-Nîsâbü'rî*, I-II, nşr. Züheyr eş-Şâviş, Beyrut 1400/1980.

Akl, Nâsır b. Abdülkerîm, Mefhûmü'l-cemâati fi'l-Kitâbi ve's-sünne,

Nâsır b. Abdülkerîm el-Akl, "Mefhûmü'l-cemâati fi'l-Kitâbi ve's-sünne", *Mu'temeru'l-cemâati ve'l-imâme (Cemaat ve İmâmet Sempozyumu)*, Suûdî Arabistan. http://www.wasateah.com/publish/article_584.php

Alâî, Câmiu't-tahsîl,

Salâhuddîn Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1986.

Ali b. Medînî, el-İlel,

Ali b. Abdullâh b. Ca'fer es-Sa'dî el-Medînî, *el-İlel*, nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Beyrut 1980.

....., **Suâlâtü İbn Ebû Şeybe,**

Ali b. Medînî, *Suâlâtü Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe li Ali b. el-Medînî fî'l-cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir, Riyad 1984.

Ali el-Müttakî, Kenzü'l-ummâl,

Alâuddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmuddîn el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*, I-XVIII, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekâ, Beyrut 1985.

Aliyyü'l-Kârî, Mirkâtü'l-mefâtîh,

Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-Mesâbih*, I-XI, nşr. Cemâl Aytânî, Beyrut 2001.

Altıkulaç, Tayyar, "Hişâm b. Ammâr",

Tayyar Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr", *DİA*, XVIII, 151.

Altıntaş, Ramazan, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”,

Ramazan Altıntaş, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Sivas 1996.

Âmidî, el-İhkâm,

Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli 'l-ahkâm*, I-IV, nşr. Abdurrezzâk Afîfî, Riyad 2003.

Aşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*,

Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, İstanbul 1997.

....., “Mübhem”,

Emin Aşıkkutlu, “Mübhem”, *DİA*, XXXI, 436-437.

Aycan, İrfan, “Muâviye b. Ebû Süfyân”,

İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebû Süfyân”, *DİA*, XXX, 332-334.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*,

Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987.

Aynî, *Umdetü'l-kârî*,

Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi 'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut ts.

Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*,

Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-hak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, I-XVI, Beyrut 1990.

Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*,

Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm*, Beyrut 1982.

Başoğlu, Tuncay, “Tefrika”,

Tuncay Başoğlu, “Tefrika”, *DİA*, XXXX, 279-281.

Beğavî, *Şerhu's-sünne*,

el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, I-XVI, nşr. Şuayb el-Arnâvûd, Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Beyrut 1983.

Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*,

Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Kitâbu cümelin min ensâbi'l-eşrâf*, I-XIII, nşr.

Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut 1996.

Berbehârî, Şerhu's-sünne,

Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Halef el-Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, nşr.

Abdurrahmân b. Ahmed el-Cümezyî, Riyad 1426/2005.

Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnavûd, Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb,

Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnavûd, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb li'l-Hâfiz*

Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, I-IV, Beyrut 1997.

Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ,

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-XI,

nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 2003.

....., Delâilü'n-nübüvve,

Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve marifeti ahvâli sâhibi's-şerîa*, I-VII, nşr.

Abdülmu'tî Kal'acî, Beyrut 1988.

....., el-Esmâ ve's-sıfât,

Beyhakî, *Kitâbü'l-esmâ ve's-sıfât*, I-II, nşr. Abdullâh b. Muhammed el-

Hâşidî, Cidde 1993.

....., el-İ'tikâd,

Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, nşr. Ebû Abdullâh Ahmed

b. İbrâhîm Ebu'l-Ayneyn ve dğr. Riyad 1999.

....., Şuabu'l-îmân,

Beyhakî, *el-Câmi' li şuabi'l-îmân*, I-XIV, nşr. Abdülaliy Abdülhamîd Hâmid,

Riyad 2003.

Bezzâr, Müsned,

Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Atekî el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*

el-ma'rûf bi müsnedi'l-Bezzâr, I-XVIII, nşr. Mahfûzur-Rahmân Zeynullâh ve

dğr. Beyrut 2009.

Buhârî,

Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr.

Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut ts.

....., ***el-Edebü'l-müfred,***

Buhârî, *el-Edebü'l-müfredü'l-câmi' li'l-âdâbi'n-nebeviyye*, nşr. Nâsiruddîn el-Albânî, Cübeyl 2000.

....., ***et-Târîhu'l-kebîr,***

Buhârî, *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*, I-IX, Haydarâbâd ts.

....., ***ed-Duaî'ü's-sağîr,***

Buhârî, *Kitâbü'd-duaî'ü'l-kebîr*, nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyd, Beyrut 1986.

Canan, İbrahim, “Enes b. Mâlik”,

İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, XI, 234-235.

Cemaat, *DİA*, VII, 288.

Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl,*

Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Usûlü'l-fikh el-müsemma bi'l-fusûl fî'l-usûl*, I-IV, nşr. Uceyl Câsim en-Neşmî, Kuveyt 1994.

Cürcânî, *et-Ta'rîfât,*

Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, Beyrut 1985.

Cüveynî, *et-Telhîs,*

Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Kitâbü't-telhîs fî usûli'l-fikh*, I-III, nşr. Abdullâh Cevlem en-Neybâlî, Şibbîr Ahmed el-Umerî, Beyrut 1996.

Çakan, İ. Lütî, *Hadis Usûlü,*

İ. Lütî Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2009.

....., ***Müslüman Kimliği,***

İ. Lütî Çakan, *Müslüman Kimliği Buhârî'nin Kitap ve Sünnet'e Bağlılık Bölümü Çerçevesinde*, İstanbul 2010.

....., ***Sahâbe Kıvâmı,***

İ. Lütî Çakan, *Sahâbe Kıvâmı*, İstanbul 2005.

....., ***Sîret ve Sünnet,***

İ. Lütî Çakan, *İslâmî Yapılanmada Sîret ve Sünnet*, İstanbul 2010.

Dalkıran, Sayın, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”,

Sayın Dalkıran, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, c. 1, sy. 1, Kasım 1997.

Dârekutnî, Sünen,

Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü 'd-Dârekutnî*, I-VI, nşr. Şuayb el-Arnâvûd ve dğr. Beyrut 2004.

....., ed-Duağâ ve 'l-metrûkûn,

Dârekutnî, *ed-Duağâ ve 'l-metrûkûn*, nşr. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir, Riyad 1984.

....., el-İlelü 'l-vâride fî 'l-ahâdis,

Dârekutnî, *el-İlelü 'l-vâride fî 'l-ahâdisi 'n-nebeviyye*, I-XVI, nşr. Mahfûzur-Rahmân Zeynullâh es-Selefi, Riyad 1985.

....., el-Mu'telif ve 'l-muhtelif,

Dârekutnî, *el-Mu'telif ve 'l-muhtelif*, I-V, nşr. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir, Beyrut 1986.

....., Ta'likât,

Dârekutnî, *Ta'likâtü 'd-Dârekutnî ale 'l-Mecrûhîn li 'bni Hibbân el-Büstî*, nşr. Halîl b. Muhammed el-Arabî, Kahire 1994.

....., Suâlâtü 'l-Hâkim,

Dârekutnî, *Suâlâtü 'l-Hâkim en-Neysâbüri li 'd-Dârekutnî fî 'l-cerhi ve 't-ta 'dîl*, nşr. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir, Riyad 1984.

....., Suâlâtü 'l-Berkânî,

Dârekutnî, *Suâlâtü Ebû Bekir el-Berkânî*, nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, Kahire 2006.

....., Suâlâtü 's-Sülemî,

Dârekutnî, *Suâlâtü 's-Sülemî li 'd-Dârekutnî*, nşr. Sa'd b. Abdullâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî, Riyad 1427.

Dârimî,

Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm ed-Dârimî,

Müsnedü 'd-Dârimî el-ma'rûf bi Süneni 'd-Dârimî, I-IV, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Riyad 2000.

Devvânî, *Şerhu'l-Celâl*,

Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad es-Sıddîkî, *Şerhu'l-Celâl ale'l-Akâidi'l-Adudiyye* (Gelenbevî haşiyesi ile birlikte), I-II, Dersaadet 1316.

Dönmez, İbrahim Kafi, "İcmâ",

İbrahim Kafi Dönmez, "İcmâ", *DİA*, XXI, 417-431.

Ebû Avâne, *Müsned*,

Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, I-V, nşr. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Beyrut 1998.

Ebû Bekr el-İsmâîlî, *İ'tikâdü eimmeti ehli'l-hadîs*,

Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâîl el-İsmâîlî, *İ'tikâdü eimmeti ehli'l-hadîs*, nşr. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hamîs, y.y. 1995.

Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*,

Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut 1989.

Ebû Dâvûd,

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad ts.

....., *Suâlâtü'l-Âcurrî*,

Ebû Dâvûd, *Suâlâtü Ebû Ubeyd el-Âcurrî*, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Beyrut 1997.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*,

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Beyrut 1988.

....., *el-İmâme*,

Ebû Nuaym, *Kitâbü'l-imâme ve'r-red ale'r-râfıza*, nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukayhî, Medîne 2001.

Ebû Osmân es-Sâbûnî, *Akâdetü's-selef*,

Ebû Osmân İsmâîl b. Abdurrahmân es-Sâbûnî, *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadîs ev er-Risâle fî i'tikâdi Ehli's-sünne ve ashâbi'l-hadîsi ve'l-eimme*, nşr. Nâsır b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cüdey', Riyad 1998.

Ebû Şâme, *el-Bâ'is*,

Şihâbüddîn Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Bâ'is alâ inkâri'l-bide' ve'l-havâdis*, Mekke 1981.

Ebû Temmâm, *Bâbu's-şeytân*,

Ebû Temmâm, *Bâbu's-şeytân min Kitâbi's-şecera (An Ismâîlî Heresiography The "Bâb al-Shaytân" from Abu Tammâm's Kitâb al-Shajara)*, nşr. Wilfred Madelung, Paul E. Walker, Leiden 1998.

Ebû Ya'lâ, *Müsned*,

Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mavsîlî*, I-XIV, nşr. Hüseyin Selîm Esed, Beyrut 1989.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*,

Ebû Zehrâ, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Mısır ts.

Ebû Zür'a ed-Dimeşkî, *Târîh*,

Abdurrahmân b. Amr b. Abdullâh b. Safvân en-Nasrî, *Târîhu Ebî Zür'a ed-Dimeşkî*, I-II, nşr. Şükrullâh b. Ni'metullâh el-Kûcânî, Dimeşk ts.

Ebû Zür'a el-İrâkî, *Zeylû'l-Kâşif*,

Ebû Zür'a Ahmed b. Abdurrahîm el-İrâkî, *Zeylû'l-Kâşif*, nşr. Bûrân ed-Danâvî, Beyrut 1986.

Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm*,

Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî, *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğı'l-merâm*, Riyad 2006.

....., *el-İşâ'a*,

Emîr es-San'ânî, *el-İşâ'a fî beyâni men nühiye an fîrâkıhi mine'l-cemâa*, nşr. Muhammed Bâ kerîm Muhammed Bâ Abdullâh, Medîne ts.

Ensârî, Abdülhamîd İsmâîl, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd",

Abdülhamîd İsmâîl el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", X, 539-541.

Eren, Selim, “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”,

Selim Eren, “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”, *Dini Araştırmalar Dergisi*,
c. 3, sy. 7, Mayıs-Ağustos 2000.

Eş’arî, el-İbâne,

Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâîl el-Eş’arî, *el-İbâne an usûli ’d-diyâne*, nşr. Beşîr
Muhammed Uyûn, Dimeşk 1990.

....., Usûlü Ehli’s-sünne,

Eş’arî, *Usûlü Ehli’s-sünne*, nşr. Muhammed Seyyid el-Celyend, Kahire 1987.

Fahreddîn er-Râzî, el-Mahsûl,

Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi
usûli ’l-fikh*, I-VI, nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, Beyrut 1997.

Fesevî, Târîh,

Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân el-Besevî, *Kitâbü ’l-marîfe ve ’t-târîh*, I-IV, nşr.
Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Medîne 1410/1989.

Fığlalı, E. Ruhi, Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri,

E. Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul 2001.

....., “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”,

E. Ruhi Fığlalı, “Mezhepleri Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, *Ankara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4,
Ankara 1980.

Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu ’l-muhît,

Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *Mu’cemü ’l-kâmûsi ’l-muhît*,
Beyrut 2011.

Fuâd Abdülbâkî, Muhammed, el-Mu’cemü ’l-müfehres li elfâzi ’l-Kur’ân,

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü ’l-müfehres li elfâzi ’l-Kur’âni ’l-
Kerîm*, Kahire 1996.

Gazâlî, el-Mustasfâ,

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-
Mustasfâ min ilmi ’l-usûl*, I-II, nşr. Muhammed Süleymân el-Aşkar,

Beyrut 1997.

Gömbeyaz, Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi,

Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sy. 2, 2005.

Haberli, Mehmet, “İtikâdi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”,

Mehmet Haberli, “İtikadi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1, 2012.

Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,

Ebû Abdullâh el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Kahire 1997.

....., **Suâlâtü's-Siczî,**

Hâkim en-Neysâbûrî, *Suâlâtü Mes'ûd b. Ali es-Siczî me'a es'ileti'l-Bağdâdiyyîn an ahvâli'r-ruvât*, nşr. Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir, Beyrut 1988.

Hakîm es-Semerkindî, es-Sevâdü'l-a'zam,

Ebu'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Kâdî el-Hanefî eş-şehîr bi İbni'l-Hakîm es-Semerkindî, *Kitâbu's-sevâdi'l-a'zam*, İstanbul 1288/1871.

Halîlî, el-İrşâd,

Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullâh b. Ahmed b. Halîl el-Halîlî el-Kazvînî, *Kitâbü'l-irşâd fî marifeti ulemâi'l-hadîs (min teczietî's-Silefi)*, I-III, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs, Riyad 1989.

Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd,

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttânihâ'l-ulemâi min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, I-XVII, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 2001.

....., **el-Câmi'u li ahlâki'r-râvî,**

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi 'u li ahlâki 'r-râvî ve âdâbi 's-sâmî'*, I-II, nşr.

Mahmûd et-Tahhân, Riyad 1983.

....., ***el-Fakîh ve 'l-mütefakkîh,***

Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbü 'l-fakîh ve 'l-mütefakkîh*, I-II, nşr. Ebû Abdurrahmân

Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Suûdî Arabistan 1996.

....., ***el-Kifâye,***

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî marifeti usûli ilmi 'r-rivâye*, I-II, nşr. Ebû İshâk

İbrâhîm b. Mustafâ Âli Bahbah ed-Dimyâtî, Mısır 2003.

....., ***el-Müttefik ve 'l-müfterik,***

Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbü 'l-müttefik ve 'l-müfterik*, I-III, nşr. Muhammed

Sâdık Âyden el-Hâmidî, Dîmeşk 1997.

....., ***Şerefu ashâbi 'l-hadîs,***

Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi 'l-hadîs ve nasîhatü ehli 'l-hadîs*, nşr. Amr

Abdûlmün'im Selîm, Kahire 1996.

Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi,*

Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1988.

Hattâbî, *Meâlimü 's-sünen,*

Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî, *Meâlimü 's-sünen,*

I-IV, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Haleb 1932.

Haydârîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi,*

Şeyhül-İslâm Haydârîzâde İbrâhîm, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi,*

sadeleştiren. Rekin Ertem, İstanbul 1981.

Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb,*

Safiyyüddîn Ahmed b. Abdullâh el-Hazrecî el-Ensârî, *Hulâsatü Tezhîbi*

Tehzîbi 'l-Kemâl, Bulak 1301/1884.

Heysemî, *Buğyetü 'l-bâhis,*

Nûruddîn Ali b. Süleymân b. Ebû Bekr el-Heysemî eş-Şâfiî, *Buğyetü 'l-bâhis*

an zevâidi Müsnedi 'l-Hâris, I-II, nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Medîne

1992.

....., **Mecmeu 'z-zevâid,**

Heysemî, *Mecmeu 'z-zevâid ve menbeu 'l-fevâid*, I-X, (*Buğyetü 'r-râid*), nşr.

Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Beyrut 1994.

**Hizmetli, Sabri, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin
Tesirleri Üzerine Bir Deneme”**

Sabri Hizmetli, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin

Tesirleri Üzerine Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

c. 26, Ankara 1983.

Humeydî, Müsned,

Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr el-Kuraşî, *Müsnedü 'l-imâm Ebû Bekir*

Abdullâh b. Zübeyr el-Kuraşî el-Humeydî, I-II, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-

Dârânî, Dimeşk 1996.

Iclî, Marîfetü 's-sikât,

Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-Iclî el-Kûfî nezîlü Trâblusu'l-

garb, *Marîfetü 's-sikât min ricâli ehli 'l-ilmi ve 'l-hadîsi ve mine 'd-duafâi ve*

zikru mezâhibihim ve ahabîrihim, I-II, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî,

Medîne 1985.

Irâkî, et-Takyîd ve 'l-izâh,

Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-Irâkî, *et-Takyîd ve 'l-izâh şerhu*

Mukaddimetü İbnu 's-Salâh, nşr. Muhammed Râgıb e-Tabbâh, Beyrut 1984.

....., **Şerhu 't-Tabsıra ve 't-tezkira,**

Irâkî, *Şerhu 't-tabsıra ve 't-tezkira*, I-II, nşr. Abdüllatîf el-Hemîm, Mâhir Yâsîn

Fahl, Beyrut 2002.

İbn Abdülber, el-İstîâb,

Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstîâb fî esmâi 'l-*

ashâb, I-II, Beyrut 2006.

....., **et-Temhîd,**

İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fî 'l-Muvatta mine 'l-meânî ve 'l-esânîd*, I-XXVI,

nşr. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, y.y. 1967.

İbn Adî, *el-Kâmil*,

Ebû Ahmed Abdullâh b. Udîy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi 'r-ricâl*, I-IX, nşr.

Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve dğr. Beyrut 1997.

İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*,

Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetüllâh b. Abdullâh eş-Şâfiî el-ma'rûf bi
İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fadlihâ ve tesmiyetü men hallehâ
mine 'l-emâsîl ev ihtâze bi nevâhîhâ min vâridîhâ ve ehlihâ*, nşr. Muhibbüddîn

Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî, Beyrut 1995.

....., *el-Mu'cemü'l-müştemil*,

İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil alâ zikri esmâi şüyûhi 'l-eimmeti 'n-nebl*,
nşr. Sekîne eş-Şehâbî, Dimeşk 1981.

İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*,

Ebû Abdullâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Batta el-Abkarî el-Hanbelî, *el-
İbâne an şerîati 'l-fırkati 'n-nâciye ve mücânebetü 'l-fıraki 'l-mezmûme*, nşr.

Rızâ b. Na'sân Mu'tî, Riyad 1994.

İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*,

Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*,
I-X, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Riyad 2003.

İbn Dakîkû'l-Îyd, *İhkâmü'l-ahkâm*,

Takiyyüddîn İbn Dakîkû'l-Îyd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti 'l-ahkâm*, I-II,
nşr. Muhammed Hâmid el-Fîkî, Kahire 1953.

İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*,

Ebû Bekr Amr b. Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Muhalled eş-Şeybânî, *Kitâbü's-
sünne*, I-II, Beyrut 1980.

İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*,

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebû Hâtım Muhammed b. İdrîs b. el-
Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, Haydarâbâd
1371/1952.

....., *el-İlel*,

İbn Ebû Hâtım, *Kitâbu 'l-ilel*, I-VII, nşr. Sa'd b. Abdullâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî, Riyad 1427/2006.

....., ***el-Merâsîl***,

İbn Ebû Hâtım, *Kitâbu 'l-merâsîl*, nşr. Şükrullâh b. Ni'metüllâh Kûcânî, Beyrut 1998.

İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu 'l-kebîr*,

Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu 'l-kebîr el-ma'rûf bi Târîhi İbn Ebû Hayseme*, I-IV, nşr. Salâh b. Fethî Helel, Kahire 2004.

İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*,

Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebû Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, I-XXVI, nşr. Muhammed Avvâme, Beyrut 2006.

İbn Ebu'l-İzz, *Şerhu Akîdeti't-Tahâviyye*,

Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebu'l-İzz ed-Dımeşkî, *Şerhu 'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, I-II, nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut 1990.

İbn Fûrek, *Müşkilü 'l-hadîs*,

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek el-İsbahânî el-Eş'arî, *Kitâbu müşkili 'l-hadîs ev Te'vilü 'l-ahbârî 'l-müteşâbihe*, nşr. Danyâl Cîmâriye, Dımeşk 2003.

İbn Hacer, *el-İsâbe*,

Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-XIV, nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 2008.

....., ***en-Nüket*,**

İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, nşr. Rabî' b. Hâdî Umeyr, Riyad 1415/1994.

....., ***Fethu 'l-Bârî*,**

İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî şerhu Sahîhi 'l-Buhârî*, I-XVIII, Beyrut 2003.

....., ***Hedyü's-sârî*,**

İbn Hacer, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Beyrut 2003.

....., ***Lisânü'l-Mîzân***,

İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I-X, nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 2002.

....., ***Ta'cîlü'l-menfa'a***,

İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfa'a bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*, I-II, nşr.

İkrâmullâh İmdâdülhak, Beyrut 1996.

....., ***Tabakâtü'l-müdellesîn***,

İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellesîn ev Ta'rîfû ehli't-takdîs bi merâtibi'l-*

mevsûfîn bi't-tedlîs, nşr. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî, Ammân 1983.

....., ***Takrîbü't-Tehzîb***,

İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Âdil Mürşid, Beyrut 2009.

....., ***Tehzîbü't-Tehzîb***,

İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-IV, nşr. İbrâhîm ez-Zeybek, Âdil Mürşid,

Beyrut 1995.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*,

Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hallikân,

Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân, I-VIII, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut

1994.

İbn Hamza el-Hüseynî, *el-İkmâl*,

Ebu'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Hamza el-

Hüseynî eş-Şâfîî, *el-İkmâl fî zikri men lehü rivâyetün fî Müsnedi'l-imâm*

Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zükira fî Tehzîbi'l-Kemâl, nşr. Abdülmu'tî Emîn

Kal'acî, Karaçi ts.

İbn Hayyât, *Kitâbü't-tabakât*,

Ebû Amr Halîfe b. Hayyât Şebâb el-Ufurî, *Kitâbü't-tabakât*, nşr. Ekrem Ziyâ

el-Ömerî, Bağdâd 1967.

....., ***Târîh***,

Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Riyad

1405/1985.

İbn Hazm, *el-Fasl fî'l-milel*,

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-ma'rûf bi İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, I-V, nşr. Muhammed İbrâhîm Nasr, Abdurrahmân Umeyra, Beyrut 1996.

....., *el-İhkâm*,

İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut ts.

....., *el-Muhallâ*,

İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I-XI, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır 1352.

İbn Hıbbân, *el-Mecrûhîn*,

Ebû Hâtîm Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, I-II, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Riyad 2000.

....., *es-Sikât*,

İbn Hıbbân, *Kitâbü's-sikât*, I-IX, Haydarâbâd, 1978.

....., *Sahîh*,

İbn Hıbbân, *Sahîhu İbn Hıbbân (bi tertîbi İbn Belbân)*, I-XVIII, nşr. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut 1993.

İbn Hişâm, *es-Sîre*,

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye li İbn Hişâm*, I-II, nşr. Mustafâ es-Sakâ ve dğr. Mısır 1955.

İbn Huzeyme, *Sahîh*,

Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Selemî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, I-IV, nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Beyrut 1980.

İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*,

Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî, *es-Sîretü'n-nebeviyye li İbn İshâk*, I-II, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 2004.

İbn Kesîr, *Câmiu'l-mesânîd*,

İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr el-Kuraşî ed-Dımeşkî eş-

Şâfiî, *Câmiu 'l-mesânîdi ve 's-sünenü 'l-hâdî li akvemi sünen*, I-XXXVII, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1994.

İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi 'l-hadîs*,

Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi 'l-hadîs*, nşr. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar, Beyrut 1999.

İbn Mâce,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî eş-şehîr bi İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad ts.

İbn Manzûr, *Lisânü 'l-arab*,

Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü 'l-arab*, I-XV, Beyrut 1414/1993.

İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*,

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, I-II, nşr. Abdullâh el-Leysî, Beyrut 1407/1986.

İbn Mende, *et-Tevhîd*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende, *Kitâbü 't-tevhîd ve marifeti esmâi 'llâhi azze ve celle ve sıfâtihi ale 'l-ittifâki ve 't-teferrüd*, I-III, nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Medîne 2002.

İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu 'l-ulûm*,

Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbn Şihâbüddîn el-Bağdâdî sümme ed-Dimeşkî eş-şehîr bi İbn Receb, *Câmiu 'l-ulûmi ve 'l-hikem*, I-II, nşr. Şuayb el-Arnâvûd, İbrâhîm Bâcis, Beyrut 1999.

....., *Şerhu İleli 't-Tirmizî*,

İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli 't-Tirmizî*, I-II, nşr. Nûreddîn İtr, Dimeşk 2008.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*,

Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-ma'rûf bi İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, I-IX, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1990.

İbn Şâhin, *es-Sikât*,

Ebû Hafs Ömer b. Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Kuveyt 1984.

....., *Târîhu esmâi'd-duafâ*,

İbn Şâhîn, *Kitâbu târîhi esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*, nşr. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, y.y. 1989.

İbn Teymiye, *Der'u teâruzi'l-akl*,

Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl*, I-XI, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Suûdî Arabistan 1991.

....., *el-İstikâme*,

İbn Teymiye, *el-İstikâme*, I-II, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Suûdî Arabistan 1991.

....., *Mecmûatü'l-fetâvâ*,

İbn Teymiye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, I-XXXVII, nşr. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Mısır 2005.

....., *Minhâcü's-sünne*,

İbn Teymiye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, I-IX, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, y.y. 1986.

İbn Zencûye, *el-Emvâl*,

Humeyd b. Muhalled b. Kuteybe b. Abdullâh el-Horâsânî en-Nesâî Ebû Ahmed el-Ezdî, *Kitâbü'l-emvâl li Humeyd b. Zencûye*, I-III, nşr. Şâkir Zeyb Feyyâz, Suûdî Arabistan 1986.

İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-ahvezî*,

Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh el-İşbilî el-ma'rûf bi İbnü'l-Arabî el-Mâlikî, *Âridatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, I-XIII, Beyrut ts.

İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*,

Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*, I-IV, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Riyad ts.

İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*,

İzzüddîn İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe*

Fî marifeti's-sahâbe, I-VIII, nşr. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 1994.

İbnü'l-Hattâb, *Meşyeha*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm er-Râzî, *Meşyehatü's-şeyhi'l-ecel Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm er-Râzî el-ma'rûf bi İbni'l-Hattâb*, nşr. eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, Riyad 1994.

İbnü'l-Murtazâ, *el-Milel ve'n-nihal*,

Ahmed b. Yahyâ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-milel ve'n-nihal*, nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr, Beyrut 1399/1979.

Îcî, *el-Mevâkıf*,

Adudullâhi ve'd-dîn el-kâdî Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-keîlâm*, Beyrut 1999.

....., *Akâidi Adudiyye*,

Îcî, *Akâidi Adudiyye* (Devvânî'nin "Celâl" şerhiyle birlite), İstanbul, 1314.

İsferâyînî, *et-Tabsîr fî'd-dîn*,

Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fî'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciyeti ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1983.

Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu'l-i'tizâl*,

İmâdüddîn Ebu'l-Hasen Abdulcebbâr b. Ahmed, *Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile ve mübâyenetühüm li sâiri'l-muhâlifîn*, nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1393/1974.

Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I-II, nşr. Seyyide İsmâîl Kâşif, Umman 1980.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*,

M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei, Tanıma Yolları, Tenkîdi)*, Ankara 1975.

....., "Abdullah b. Ömer",

M. Yaşar Kandemir, "Abdullâh b. Ömer b. Hattâb", *DİA*, I, 126-128.

....., “Ebû Hüreyre”,

M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *DİA*, X, 160-167.

....., “Fedâle b. Ubeyd”,

M. Yaşar Kandemir, “Fedâle b. Ubeyd”, *DİA*, XII, 292-293.

Karaman, Hayrettin, *İslâm ’ın Işığında Günün Meseleleri*,

Hayrettin Karaman, *İslâm ’ın Işığında Günümüz Meseleleri*, I-III, İstanbul 2002.

Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*,

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü ’l-emvâl*, I-II, nşr. Ebû Enes Seyyid b. Receb, Mısır 2007.

Kastallânî, *İrşâdü ’s-sârî*,

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî, *İrşâdü ’s-sârî ilâ şerhi Sahîhi ’l-Buhârî*, I-X, Bulak 1323.

Keleş, Ahmet, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”,

Ahmet Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife*, sy. 3, 2005.

Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*,

Osman Keskioğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara 1969.

Keşmîrî, *Feydu ’l-Bârî*,

Muhammed Enver el-Keşmîrî sümme ed-Diyûbendî, *Feydu ’l-Bârî alâ Sahîhi el-Buhârî*, I-VI, Beyrut 2005.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ashâbu ’l-Hadîs’e Göre Allah ’ın Sıfatları Problemi*,

M. Hayri Kırbaçoğlu, *Ashâbu ’l-Hadîs’e Göre Allah ’ın Sıfatları Problemi*, Basılmamış doktora tezi, Ankara 1983.

Kirmânî, *Sahîhu Ebû Abdillâh el-Buhârî bi şerhi ’l-Kirmânî (el-Kevâkibü ’d-derârî)*,

Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *Sahîhu Ebû Abdillâh el-Buhârî bi şerhi ’l-Kirmânî*, Beyrut 1981.

Korkmaz, Sıddık, “Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve ’l-Cemaat”,

Sıddık Korkmaz, “Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet

ve'l-Cemaat", *Marife*, sy. 3, 2005.

Kudâ'î, *Müsned*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, nşr.

Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Beyrut 1985.

Kuleynî, *el-Kâfî*,

Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Kâfî*, nşr. Muhammed Ca'fer Şemsüddîn, Beyrut 1990.

Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*,

Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2002.

Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*,

Ebu'l-Kâsım Hibetüllâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünneti ve'l-cemâati mine'l-kitâbi ve's-sünneti ve icmâi's sahabeti ve't-tâbiîn min ba'dihim*, I-V, nşr. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî, Riyad 1995.

Leknevî, *er-Ref'u ve't-tekmîl*,

Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî el-Hindî, *er-Ref'u ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde, y.y. ts.

Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*,

Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Bennâ' eş-Şâmî el-Makdisî el-ma'rûf bi el-Beşârî, *Kitâbu ahseni't-tekâsîm fi marifeti'l-ekâlîm*, nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1906.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*,

Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara 1999.

Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*,

Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl fi şerhi ahabîri âli'r-rasûl*, I-XXVIII, Tahran 1375/1955.

Mervezî, *es-Sünne*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *es-Sünne*, nşr. Abdullâh b.

Muhammed el-Busayrî, Riyad 2001.

Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*,

Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1983.

Moğoltây, *İkmâl*,

Alâüddîn Moğoltây b. Kılıç b. Abdullâh el-Bekçerî el-Hanefî, I-XII, nşr. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm, Kahire 2001.

Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*,

Ebu'l-Alî Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmiî't-Tirmizî*, I-X, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Kahire 1964.

Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*,

Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcü'l-ârifîn b. Ali el-Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, I-VI, Beyrut 1972.

Müslim,

Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhi Müslim el-müsemmâ el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar mine's-süneni bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillâh*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad 2006.

....., *el-Künâ ve'l-esmâ*,

Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I-II, nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kaş'arî, Medîne 1984.

....., *el-Münferidât ve'l-vuhdân*,

Müslim, *el-Münferidât ve'l-vuhdân*, nşr. Abdülğaffâr Süleymân el-Beşerârî es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1988.

Nesâî,

Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali eş-şehîr bi en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad ts.

....., **ed-Duafâ ve'l-metrûkîn,**

Nesâî, *Kitâbü 'd-duafâ ve 'l-metrûkîn*, nşr. Bûrân ed-Danâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1985.

....., **es-Sünenü 'l-kübrâ,**

Nesâî, *Kitâbü 's-süneni 'l-kübrâ*, I-XII, nşr. Hasen Abdülmün'im Şelebî, Beyrut 2001.

....., **Tesmiyetü meşâyih,**

Nesâî, *Tesmiyetü meşâyih Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semi 'a minhüm ve zikru 'l-müdellesîn ve gayri zâlike mine 'l-fevâid*, nşr. eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, Mekke 1423.

Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim,

Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi 'n-Nevevî*, Mısır 1929.

Nizâmüddîn en-Nisâbûrî, Tefsîru garâibi 'l-Kur'ân,

Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbûrî, *Tefsîru garâibi 'l-Kur'ân ve reğâibi 'l-Furkân*, nşr. Zekerîyyâ Umeyrât, Beyrut 1996.

Nuaym b. Hammâd, el-Fiten,

Ebû Abdullâh Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbü 'l-fiten*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Kahire 1991.

Okumuş, Ejder, “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Bir Meşrûiyet Aracı Olarak İcat ve İstihdamı”,

Ejder Okumuş, “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Bir Meşrûiyet Aracı Olarak İcat ve İstihdamı”, *Marife*, sy. 3, 2005.

Osmân b. Saîd ed-Dârimî, Târîh,

Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-Dârimî, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî an Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn fî tecrîhi 'r-ruvât ve ta'dîlihîm*, nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Dimeşk 1980.

Önkâl, Ahmet, “Cübeyr b. Mut'im”,

Ahmet Önkal, “Cübeyr b. Mut’im”, *DİA*, VIII, 104-105.

Özler, Mevlüt, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*,

Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, Ankara 2010.

....., *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*,

Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996.

Pezdevî, *Usûlü ’d-Dîn*,

Ebu’l-Yüsr Muhammed el-Bezdevî, *Usûlü ’d-Dîn*, nşr. Hans Peterlins, Kahire 2003.

Polat, Selahattin, “Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları”,

Selahattin Polat, “Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Yayın no:3, Konya 2007.

Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*,

Ebu’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el-ma’rûf bi er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi ’l-Kur’ân*, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut ts.

Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü ’l-fâsıl*,

el-Hasen b. Abdurrahmân er-Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü ’l-fâsıl beyne ’r-râvî ve ’l-vâ’i*, nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb, Beyrut 1971.

Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru ’l-menâr*,

Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru ’l-Kur’ânî ’l-hakîm el-müştehir bi ismi Tefsîri ’l-menâr*, Kahire 1947.

Sadr, Muhammed Sâdık, *eş-Şîatü ’l-İmâmiyye*,

Muhammed Sâdık es-Sadr, *eş-Şîatü ’l-İmâmiyye*, Kahire 1402/1982.

Sâvî, Salâh, *Cemâatü ’l-müslimîn ve mefhûmühâ*,

Salâh Sâvî, *Cemâatü ’l-müslimîn ve mefhûmühâ ve keyfiyyetü lüzûmihâ fî vâkı’ına ’l-muâsır*, Kahire 1413/1992.

Sebt İbn Acemî, *et-Tebyîn*,

Sebt İbnü’l-Acemî eş-Şâfiî, *et-Tebyîn li esmâi ’l-müdellisîn*, nşr. Yahyâ Şefîk,

Beyrut 1986.

Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*,

Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî eş-Şâfîî,
Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs, I-V, nşr. Abdülkerîm b. Abdullâh b.
Abdurrahmân el-Hudayr, Muhammed b. Abdullâh b. Fûheyd Âli Fûheyd,
Riyad 1426.

Seksekî, *el-Burhân*,

Ebu'l-Fadl Abbâs b. Mansûr et-Terînî es-Seksekî el-Hanbelî, *el-Burhân fî
marifeti akâidi ehli'l-edyan*, nşr. Bessâm Ali Selâme el-Amûş, Ürdün 1996.

Selâm, Ahmed, *Mâ ene aleyhi ve ashâbî*,

Ahmed Selâm, *Mâ ene aleyhi ve ashâbî Dirâsetün fî esbâbi iftirâki'l-ümme
ve mukavvimâti vahdetihâ's-şer'iyye ve'l-kevnîyye min hilâli hadîsi'l-iftirâk*,
Beyrut 1998.

Sem'îyyât, *DÎA*, XXXVI, 494.

Serahsî, *el-Usûl*,

Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *Usûlû's-Serahsî*, I-II, nşr. Ebu'l-
Vefâ Afğânî, Beyrut 1993.

Silefî, *el-Vecîz*,

Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Silefî el-İsbahânî sümme'l-
İskenderî, *Kitâbü'l-vecîz fî zikri'l-mücâz ve'l-mücîz*, nşr. Abdülğafûr Abdul-
hak Hüseyin Bürrâbulûşî, Medîne 1994.

Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*,

Ebu'l-Hasen el-Hanefî el-ma'rûf bi es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce el-
Kazvînî*, I-II, Beyrut ts.

Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*,

Celâlüddîn es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, nşr.
Muhammed Emîn b. Abdullâh eş-Şibrâvî, Kahire 2002.

....., *Kûtu'l-muğtezî*,

Suyûtî, *Kûtu'l-muğtezî alâ Câmi'i't-Tirmizî*, I-II, nşr. Nâsır b. Muhammed b.

Hâmid el-Garîbî, Suûdî Arabistan 1424.

Şâfiî, *er-Risâle*,

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut ts.

Şâşî, *el-Müsned*,

Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb eş-Şâşî, *el-Müsned*, I-III, nşr. Mahfûzur-Rahmân Zeynullâh, Medîne 1410/1989.

Şâtıbî, *el-İ'tisâm*,

Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, I-III, nşr. Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şakîr, Suûdî Arabistan 2008.

....., *el-Muvâfakât*,

Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli 'ş-şerîa*, I-II, nşr. Abdullâh Derrâz, Beyrut 2001.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*,

Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebû Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II, nşr. Emîr Ali Mehnâ, Ali Hasen Fâ'ûr, Beyrut 1993.

Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*,

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*, I-XVI, nşr. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Suûdî Arabistan 1427.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*,

Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Kahire ts.

....., *el-Mu'cemü'l-evsat*,

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I-X, nşr. Târik b. İvedullâh b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Mısır 1995.

....., *Müsnedü's-Şâmiyyîn*,

Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-IV, Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1989-1996.

Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*,

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*,

I-XVI, nşr. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut 1994.

Tayâlisî, *Müsned*,

Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, I-IV, nşr.

Muhammed b. Abdülmuhşin et-Türkî, Mısır 1999.

Tebrîzî, *Mişkâtü 'l-Mesâbîh*,

Muhammed b. Abdullâh el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü 'l-Mesâbîh*, I-III, nşr.

Muhammed Nâsıruddîn el-Albânî, Beyrut 1979.

Tehânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid*,

Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâidu fî ulûmi 'l-hadîs*, nşr. Abdül-

Fettâh Ebû Ğudde, Riyad 1984.

Tehânevî, *Keşşâf*,

Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî 'l-fünûni ve 'l-ulûm*, I-II, nşr.

Ali Dahrûc ve dğr. Beyrut 1996.

Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*,

Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu 't-Tîbî alâ*

Mişkâtî 'l-Mesâbîh el-müsemma bi el-Kâşif an hakâiki's-sünen, I-XIII, nşr.

Abdülhamîd Hindâvî, Mekke 1997.

Tirmizî, *Sünen*,

Muhammed b. Îsâ b. Sevra et-Tirmizî, *Sünenü 't-Tirmizî*, nşr. Ebû Ubeyde

Meşhûr b. Hasen es-Selmân, Riyad ts.

....., *el-İlelü 'l-kebîr*,

Tirmizî, *İlelü 't-Tirmizî el-Kebîr*, nşr. Subhî es-Sâmerrâi ve dğr. Beyrut 1989.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*,

Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, Ankara 2014.

Ukaylî, *ed-Duafâu 'l-kebîr*,

Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbu 'd-*

duafâ, I-IV, nşr. Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmâîl es-Selefî, Riyad 2000.

Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*,

Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1969.

Vâkıdî, el-Meğâzî,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbu 'l-meğâzî li 'l-Vâkıdî*, I-III, nşr. Marsden Jones, London 1966.

Yahyâ b. Maîn, Suâlâtü İbnü 'l-Cüneyd,

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *Suâlâtü İbnü 'l-Cüneyd Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdullâh el-Hatlâ li Ebî Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn*, nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Medîne 1988.

....., **Marifetü 'r-ricâl,**

Yahyâ b. Maîn, *Marifetü 'r-ricâl li Ebî Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn*, I-II, nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr ve dğr. Dımeşk 1985.

....., **Târih,**

Yahyâ b. Maîn, *Yahyâ b. Maîn ve kitâbuhu 't-Târih*, I-IV, nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Mekke 1979.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Bid’at”,

Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Bid’at”, *DİA*, X, 501-505.

....., **“Ehl-i Sünnet”,**

Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 525-530.

Yıldırım, Suat, “Kur’ân ve Cemaat”,

Suat Yıldırım, “Kur’ân ve Cemaat”, *Altınoluk Dergisi*, sy. 32, 1988.

Yücel, Ahmet, Hadis Tarihi ve Usûlü,

Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İstanbul 2010.

Yüsrî, Muhammed, İlmü 't-tevhîd,

Muhammed Yüsrî, *İlmü 't-tevhîd inde Ehli 's-sünneti ve 'l-cemâati el-mebâdî' ve 'l-mukaddimât*, y.y. 2004.

Zebîdî, Tâcu 'l-arûs,

es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu 'l-arûs min cevâhiri 'l-kâmûs*, I-XXXX, nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferâc ve dğr. Kuveyt 1965.

Zehebî, el-Kâşif,

- Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî ed-Dîmeşkî, *el-Kâşif fî marifeti men lehü rivâyetün fî'l-Kütübi's-sitte*, I-II, nşr. Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb, Muhammed Avvâme, Cidde 1992.
-, ***el-Muğnî fî'd-duafâ***,
Zehebî, *el-Muğnî fî'd-duafâ*, I-II, nşr. Abdullâh b. İbrâhîm el-Ensârî, Katar ts.
-, ***Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr***,
Zehebî, *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, nşr. Tayyar Altıkulaç, I-IV, İstanbul 1995.
-, ***Mîzânü'l-i'tidâl***,
Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VII, nşr. Ali Muhammed Muavvad ve dğr. Beyrut 1995.
-, ***Siyer***,
Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, nşr. Şuayb el-Arnâvûd ve dğr. Beyrut 1981-1988.
-, ***Târîhu'l-İslâm***,
Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, I-XXXXXII, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1990.
-, ***Telhîsü'l-Müstedrek***,
Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, I-IV, Haydarâbâd 1915. (*el-Müstedrek ile – Birlikte basım*)
-, ***Tezkiratü'l-huffâz***,
Zehebî, *Kitâbu tezkirati'l-huffâz*, I-IV, Beyrut 1956.
- Zerkeşî, en-Nüket**,
Bedrüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Cemâlüddîn Abdullâh Bahâdır ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I-III, nşr. Zeynülâbidîn b. Muhammed Bilâ Füreyc, Riyad 1998.
- Zübeyrî, Nesebü Kureyş**,
Ebû Abdullâh el-Mus'ab b. Abdullâh b. el-Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitâbu nesebi Kureyş*, nşr. Levy Brownsal, Kahire ts.